

A

HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

TIZENNYOLCADIK

ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

BARTHOS INDÁR

TÁRSULATI TITKÁR

KÉT KÉPPEL

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1908

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM:

	Lap
Decebalus. Irta: <i>Király Pál</i>	1
Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez. Irta: <i>Ballun Ernő</i> . Bevezetéssel ellátta: <i>Réthy Lajos</i>	18, 65, 97

Hunyadmegyei oklevéltár:

A Hóra világ Hunyadmegyében. Közli: <i>Barthos Indár</i>	87
--	----

Irodalmi értesítő:

»Hunyadvármegye részletes földtani fölvétele.« (VI. közlemény). Ismertette: <i>Dr. Gaál István</i>	41
---	----

T á r c a:

Olaszteleki Kolumbán Samu. Irta: <i>Barthos Indár</i>	130
---	-----

Hivatalos értesítő:

Huszonhetedik évi rendes közgyűlés. Összeállította: <i>Barthos Indár</i>	94
Választmányi ülések (1908 jan. 22., 1908 jun. 3., 1908 okt. 13). Összeállította: <i>Barthos Indár</i>	133
Társulati névkönyv	139

1. füzet.

XVIII-ik évfolyam.

Március.

A

HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

BARTHOS INDÁR

TÁRSULATI TITKÁR

Az 1908 évi folyam 1. füzete.

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1908

TARTALOM.

	Lap.
Decsebalus. <i>Király Pál.</i> — — — — —	1
Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez. (I-ső közlemény. Irta: <i>Ballun Ernő.</i> Bevezetéssel ellátta: <i>Rélhi Lajos</i>	18
Irodalmi értesítő:	
»Hunyadvármegye részletes földtani fölvétele.« Hatodik közl. <i>Gaál István dr.</i>	41
Hivatalos értesítő:	
Huszonhetedik évi rendes közgyűlés. Összeállította: <i>Barthos Indár</i> — —	48

Kérelem tagtársainkhoz !

Kérjük a vidéken lakó t. tagtársakat, hogy hátralékos tagdíjaikat szíveskedjenek a pénztáros által szétküldött postai befizetési lapokon kifizetni, mert Társulatunk a kevés anyagi fedezet hiánya miatt nagyon is rá van utalva a tagdíjakra.

A Déván lakó tagtársak pedig évnegyedenként szólíttatnak föl a tagdíjfizetésre a társulati szolga által széthordott nyugtatványkönyvvel. Tisztelettel kérjük a nyugtatványok kiváltását.

Kuzaila Péter s. k.,
pénztáros.

Kérjük tagtársainkat, hogy a Társulatot vagy Évkönyvünket illető bármilyen ügyben a titkárhoz szíveskedjenek fordulni!

Kérjük ama t. tagtársainkat, kik az Évkönyvet hiányosan, vagy épen nem, vagy hibás címezzel kapták, szíveskedjenek ez iránt a titkárt értesíteni.

A lakásváltozásokat kérjük a titkárral közölni.

Decebalus.*)

T. Flavius Vespasianus trónrajutásával a birodalom közviszonyai ismét megszilárdultak. A szent földi győző kiváló hadvezér, nagy államférfi, ki helyreüti a birodalom tekintélyén esett csorbákat, megfegyelmezi a hadsereget, s takarékos gazdálkodásával rendbeszedi a bonyolult pénzügyeket. Ez volt a legnagyobb munka, de folytonos számításai közepett se feledkezett meg a határokról. Az őrségek megszorodva foglalták el táboraikat; a tartományokba megtért a nyugalom s vele a jóllét. A mesgyéken lakó barbárok elcsöndesedtek; a határokat nem háborgatták többé se keleten, se nyugaton; meghajoltak az imperator ereje, hatalma előtt, vagy visszahúzódtak határaik mögé.

Csak Daciában izzott tovább a parázs; a dákok nem tudták elfelejteni súlyos vereségeiket. De Vespasianus idején nem merték megkísérteni a Duna jobb partjára való átkelést s látszólag ügyet se vetettek a római határok folytonos erősítésére, a legiőknak a partok közelében való elszállásolására. Készületeiket azonban egyetlen percre se szakították meg, mert nagy ember támadt közöttük: Diurpaneus, ki a mindig torzsalkodó, egymásra mindig féltékeny törzseket, közös munkára, közös cél elérésére szövetségbe tudta egyesíteni. Elismerte-e valamennyi törzs Diurpaneus főnhatóságát, nem tudjuk, de valószínű, hogy a nagyobb rész sárkányaihoz csatlakozott, míg a többiek semlegesek maradtak; nem szegődtek Rómához. Csakis így volt lehetséges a moesia vállalat, mely Buri-vista király hadjárataival vetekedik. Csak az alkalmas pillanatot várták a betörésre!

Ez Domitianás idejében kínálkozott, s a berontás 85—86 telén, mikor a Duna befagyott oly hirtelen, oly erővel történt, hogy a helytartót, Oppinust Sabinust catastropha érte; elesett, serege

*) 86—106-ig. — Halála 1800-ik évfordulójának emlékére.

elpusztult, s a barbárok dúlva, rabolva járták végig a terjedelmes tartományt és mire kitavaszkodott, övék volt az egész provincia.

Rómában e rettenetes, váratlan vérengzés nagy megdöbbenést keltett, a közvélemény visszatörést követelt, s Domitianus megfélekedezett ezuttal a nagyobb hatalommal fölruházott helytartók ellen táplált bizalmatlanságáról L. Funisulanus Vettoniust (C. I. L. IX. 4013.) Dalmatia, Pannonia és Moesia helytartójává nevezte ki, parancsnoksága alá helyezte a legiókat, majd ő is a harc-tér közelébe utazik, hogy személyesen ellenőrizze a mozgósítást, a szükséges politikai rendszabályokat (Dio 67, 6.). Négy legiót vontak össze segítő csapataikkal együtt; a sereg tehát 35—40.000 főre rughatott, s talán nagyobb a dákokénál. A vezérletet, Domitianus nem lévén katona, praefectus practoriójára, Cornelius Fuscusra bízta, míg a politikai ügyeket a háború befejeztéig továbbra is L. F. Vettonius látta el.

Fuscus nagy szerencsével harczolt; a dákokat kiverte Moesiából, s visszaszerezte a tartományt. Rómában nagyra tartották győzelmét; Domitianus fényes diadalmenetet tartott, s határt nem ismerő dőlyfében szeptember hó nevét Germanicusra, októberét Domitiusra változtatta, — amazt a chattokon nyert győzelmei, emezt pedig születés napjának ünneplésére.

De míg a császár dicsőségének fényében sütkérezett, nagy dolgok történtek Daciában. A moesiai háborúra alakult szövetséget Diurpaneus vagy Duras miként Dio nevezi, együtt tudta tartani a betörés szerencsétlen vége ellenére is; de belátván, hogy sokkal jobb izgató vagy szervező mint hadvezér, hatalmát átruházta Decebalusra, s a törzsek ellentmondás nélkül hódoltak meg a férfi kora virágjában levő új királynak! Ez kétségtelen bizonyítéka Diurpaneus nagy tekintélyének; akarata még a vereség után is fönnakadás nélkül érvényesült, de egyben élénk világot vet Decebalus egyéniségére is. Diurpaneus választásának helyességét, az új király genialitását beigazolták a következők. Lángeszét elismerték ellenfelei a rómaiak is, elismerték kerek száz év múlva is, s Dio Cassius mikor Decebalust jellemezte, talán Traianus emlékirataiból, meg a római táborkar levéltárából vette adatait (67, 6.): «Duras — a sajátképi király — önként mondott le Decebalus javára, ki jártas volt a háború művészetében s a hadvezetésben; törbe csalta ellenségeit ezerféleképen; mestere az ütközet veze-

tésnek; a győzelmet jól ki tudta aknázni, a vereség következményeit el tudta háritani a lehetőségig, s a miatt veszedelmes el-
lensége volt a rómaiaknak hosszú ideig.

Ekkor történhetett Daciában a királyváltás. Decebalus tehát 86-ban lépett trónra és 106-ig uralkodott. Uralkodása kezdetén már teljes férfi erejében lehetett, s talán az ötvenes években született, valahol délkeleti Felföldünk bércei közt. Traianus első háborúja idején tehát 51–52 éves lehetett, mert a Cichorius kiadás 198-ik szelvényén mint erőteljes, de már hízásra hajló alakot látjuk, s en bon pointja később még fokozódott; és ezt a körülményt is figyelembe vették a császár domború képes oszlopának szobrászai, mikor az öngyilkosság jelenetét ábrázolják.

Traianus oszlopán kilencszer látjuk őt (Cichorius kiadása): a 62 és 170-ik szelvényen fejét; a 110-en fél, a 198-ik, 247-ik, 361-ik és 368-ik szelvényen egész alakját, s 392-iken levágott fejét. A szentpétervári cári múzeumban őrzött mellszobra kiváló alkotás, de a művész eszményítette a lángeszű barbár arcát, külsejét. Magas homloka, határozott vonásai hatalmas szellemi erőt tükröznek, tömött bajusza, hosszú szakálla gondos ápolásról tanúskodnak. Ilyen elegans aligha volt Decebalus, kinek természetes minden mozdulata, ruhája pedig a lehető legegyszerűbb. Traianus oszlopának a képeit kell tehát hiteleseknek tekintenünk; az imperator művészei — egy esetet kivéve — nem eszményítettek; a realis valóságot ábrázolták mindig, úgy a hogy képességüktől, ügyességüktől telt.

A 63-ik szelvényen a tapac-i ütközetet vezérli. Személy azonosságát a főhadiszálláson használt jelvények; a sárkány és vexillum alapján állapíthatjuk meg. Arca élben látszik; ellenségei felé tekint, a helyzetet vizsgálva nagy figyelemmel. Vonásai határozottak, szinte kemények; szemeit összehúzta; orrának a nyerge magas, vége előre áll; ajkait összeszorítja; bajusza vastag, szája két szélén hirtelen lekonyul s összeolvad félhosszú, ritka szakállával. Fején a pileatusok rendes fővege, vállán köpeny, melyet mellén dudoros dajkatű tart össze.

A 110-ik szelvényen látjuk művészileg legsikerültebb, egyben talán leghitelesebb képét. Egész, szembe fordult arc, mely hasonlít a pétérvári szoborhoz, de sokkal erőteljesebb, realisabb. Sajátos, hogy feje fődetlen. Haja sűrű, tömött, homlokán kétele

válík. Magas homloka ráncolt; orra, bajusza mint a 63-ik szelvényen. Szakálla hosszabb mint ott. Köpenyét jobb vállán összetűzte; felső testén testhez álló, egész a kézfejekig érő, hosszú újjú, derekán kétségtelenül, átkötött chiton; balkarján tojásdad, díszített pajzs. Rendkívül erős, herculesi alak.

A 170-ik szelvényen, Sarmizegetusa átadása alkalmával egész alakját látjuk. Valóságos óriás, ki egész fejfel haladja meg környezetét. Arcát eszményítette a szobrász, de szerencsétlenül. Finom metszésű orra szinte nőies; szakállá, bajusza mintha most került volna ki kellően kifésülve, kifefélve, illatokkal megpermetezve, kamarásának gondos kezei alól. Vállain összetűzött köpeny, derekán átkötött chitonja rövid újjú, alig ér a felső kar közepéig. Alsó testén bokában megkötött, alúl, lábbelijére buggyanó nadrág. Fegyvertelen, a hódolás kínos jelenetét szemléli.

Sokkal életteljesebb a 247-ik szelvényen ábrázolt alakja. Arca összevág még a részletekben is a 63-ik szelvényen levővel; öltözete a 198-ik szelvényével. Jobb oldalán széles, hosszúra a rómaiakéhoz hasonlítható, alakjából következtetve valószínűleg bronz kard. Magasabb a dákoknál, — csak a mellette álló, egészen dákká hasonult római vetekszik vele.

A király külsejét tehát meglehetősen ismerjük; míg lelki arculatát a régi írók műveiből — itt-ott fennmaradt foslányok alapján kell elképzelnünk.

Egyénisége erős, de egyéni ereje alig lett volna elég a szétszakadozott, torzsalkodó dákok egyesítésére, együtt tartására.

Elődje, Diurpaneus iránt való tisztelet se biztosíthatta volna ezt hosszú ideig, különösen akkor nem, ha szerencsétlenségek érik a nemzetet. Szellemi fölénye, lángesze volt az egyes törzseket összekötő kapocs; előle háttérbe szorul, vagy jobban elenyézik mindenki. Csak az egyetlen Vezinas-t említi Dio, mint Decebalus után a legelsőt. Valami *maior damus* lehetett, vagy talán nagyobb, egykor szabad törzsnek a fejedelme. De ez csak föltevés, mert Dio egyetlen szóval sem emlékezik meg hatásköréről.

Mindig egyedül szerepel; az egykorú s későbbi írók, míg Decebalus él, csak őt mondják a rómaiak ellenségének; ő üzen háborút, ő köt békét, személyesen küldi és fogadja a követeket. Népe erős és veszedelmes míg ő a királya, — félelmes még szerencsétlenségében is. A vesztett háborúk csak ideig-óráig gyön-

gitik; nagy szervező képessége, tekintélye, lángoló szavai helyre ütik a veszteséget, elsimítják a bajokat, s nemcsak fékezni, de lelkesíteni is tudja népét. Népének egy részét valósággal hypnotisálta, s akik ismerték őt közelebbről, kitartottak mellette, hívek voltak hozzá haláláig, halálukig, s önkezüikkel vetettek véget életüknek, mikor meggyőződtek róla, hogy uruk és vele nemzetük szerencse csillaga leáldozik. Öngyilkossága után elcsügged a nép, leteszi fegyvereit, meghódol, vagy kiköltözik szabadságát veszített hazájából és Dacia római provincia lesz; a sárkányok helyett sasok foglalják el.

Egyénisége hasonlít Burivistához, de talán nagyobb, erősebb, mert Burivista a politikai motívumok mellett fölhasználta a vallásiakat is, melyek gyakran, sőt legtöbbször sokkal hatásosabbak mint az előbbiek. Az első király próféta segítségével alapította meg nemzete egységét, míg Decebalus csak saját erejére, diplomatiái ügyességére, lángeszére támaszkodhatott. Decebalus egyéniségének nagyobb erejét bizonyítja az is, hogy ellene nem merték fölemelni fegyverüket a korlátok közé szorított főurak, még a bukó félben levő király ellen sem, míg Burivistát a pileatusok ölték meg hatalma delelőjén. A nemzetet catastropha érte, mindkettejük halála után. Burivista letünne négy részre bontotta a dákokat, majd teljesen szétforgácsolódtak, s időnként annyira lesüllyedtek, hogy hírüket se halljuk. Decebalus öngyilkossága után betelik végzetük: a római birodalom alattvalói lesznek.

A classikusok, különösen a fecsegést, pletykát annyira kedvelő Dio hallgatásából azt következtethetjük, hogy magán jellemében sem volt kivetni való, — hogy kiváló volt mint ember is. Dio csak azt veti szemére, hogy Traianus meg akarta öletni *pontesi* téli szállásán. — Az álnok, gonosz tervet azonban megghiúsította a palotaőrség ébersége.

Maga mindig a megtesztesült egyszerűség, s erre rászoktatta a főurakat is, és ha nem lenne fejkön a szokásos főveg, úgy legfőljebb arcvonásaik alapján különböztethetnők meg őket a közemberektől, a királyt pedig csakis méltóságos magatartásáról, ütközetben meg a közelében feltűzött sárkány és vexillumról.

A király családos volt, holta után két, talán tíz és tizenkét éves fia maradt, kiket a rómaiak elfogtak. Decebalus már nem értesült szomorú sorsukról. Hogy mi történt velük, sejtelmünk

sincs róla. — Udvartartása egyszerű, takarékos lehetett, mert csakis így volt lehetséges, hogy oly tömérdek kincset találjanak utána.

Alig foglalta el trónját, megkezdte széleskörű, a kelet európai barbár népek összeségére — az imperium területén lakókat se véve ki — kiterjedő diplomatai tevékenységét. Egyeztetni igyekezett a szomszéd népek érdekeit, szövetségeket létesített, előbb halálos ellenségek között is, egymásután vont ki őket a birodalom védnöksége alól, sőt bevitte nagy terveinek propagandáját a császárság belső részeibe, — forrongást támasztva a félig művelt, vagy egészen barbár népek közt. Halomra döntötte tehát a régi köztársasági, mint császári politika alapelveit: egyik népet a másik segítségével fékezni meg, — folytonos súrlódásban tartani valamennyit. Ezt talán észre se vették Rómában, de annál inkább tudták Pannonia s a balkáni provinciák helytartói, kik sürgős segítséget kértek, főként az ellenségtől alig szabadult Moesiáé.

Domitianus ismét Cornelius Fuscus-t bízta meg a hadjárat vezetésével; a harcteret Dacia területére a balpartra tétette át. E nagy feladattal azonban nem tudott megbirkózni az érdemes katonára, ki csak arra való volt már, hogy Rómában az udvari ünnepeken a büszke gárda élén fényeljen, — de nagy háború vezetésére nem alkalmas többé, legkevesbé Decebalus ellen, ki később még a császárság legnagyobb hadvezérének, Traianusnak a seregét is ugyancsak megszorongatta akárhányszor.

A 85—86-iki hadjáratban győzött sereget újra összevonták, Fuscus tehát — minden jót remélvén — elvetette a kockát. De a dák király nem rettent meg, sőt adót követelt tőle. Erre, mint Jordanes írja (De. reb. Get. 13., 77. és 78.), a praefectus praetorio átkelt a Dunán — hol? nem tudjuk! — betört Daciába, s odaveszett seregével együtt. — E szerint ellenséges területen érte a végső veszedelem, egyetlen ütközetben, míg a Tacitus nyomán írt Orosius (VII. 10., 4.) szavaiból legalább két összezapásra kell következtetnünk, melyek közül a másodikban (87. v. 88-ban) esett el Fuscus, a rómaiak pedig oly veszteségeket szenvedtek, hogy a nagy történész (Tacitus) jobb szerette volna elhallgatni, mint kiírni az óriás számot. Ekkor került ellenség kezére a sas is, melyet Traianus szerzett vissza az első hadjáratban.

Már Orosius nyomán is sejthetjük, hogy római területen történt a vész; Martialis epigrammja pedig (89 v. 90-ben kelt) kétségtelenné teszi:

Ille sacri lateris custos Martisque togati
 Credita cui summi castra fuerre ducis,
 Hic situs est Fuscus. Licet hoc, Fortuna, fateri
 Non timet hostilis iam lapis iste minas.
 Grande iugum domita Dacus cervice ricepit
 Et famulum victrix possidet umbra nemus.

Ebből az világlik ki, hogy Fuscust vereség érte Dacia területén is, s aztán kelt át, vagy futamodott a jobb partra, talán demoralizált sereggel, hol utolérte őt a sors keze.

Domitianus erre Moesiába ment, fényes sírba helyeztette a praefectus praetorio földi részeit; az elesettek árnyainak kiengesztelésére óriás oltárt emeltetett, s fölvészte oldalaira a csatatéren maradtak neveit. Szakembereknek az oltár meglevő részein végzett összehasonlító fölmérései, számításai szerint 3800 volt a római halottak száma. A sebesülteké pedig, macedoniai Alexander csatáiban észlelt arány szerint hetet véve egy-egy halottra 26–27.000 lehetett. Nem kockáztatunk tehát nagyot, ha mondjuk, hogy oda veszett a Decebalus ellen küldött római sereg legnagyobb része.

Ehez mérhető vereség Varus csatája óta nem érte a sasokat, de ennél nagyobb győzelmet Decebalus se aratott.

Diadala azonban rettenetes áldozatokba kerülhetett, mert azonnal visszavonult, s Domitianus fönnakadás nélkül építhette meg a Troesmistől — nyugot-keleti irányban — Halmyris taváig terjedő limest.

A háború békekötés nélkül ért véget.

A felek egy vagy két esztendeig farkasszemet néztek és készültek szakadatlanul. 88–89. telén elég erősnek érezvén magát Domitianus Maesia új helytartójára, (Tettius?) Julianusra bízta a háború vezérletét, s a legatus Decebalust királyságának a magvában, délkeleti Felföldünkön támadta meg, bár elmaradtak a quadoktól és marcomannoktól kért segédcsapatok.

Ez vérig sértvén Domitianust, Pannoniába ment át s megtámadta a két germán népet és éktelen dühében megfélemlítvén a követeknek *ius gentium* adta jogairól, kivégeztette a quadok és

marcomannok megbizottjait, kik uralkodóik mentegetőzéseit kívánták az imperator elé terjeszteni. Ezzel olajat öntvén a tűzre, a megsértett népekhez csatlakoztak a Duna-Tisza között lakó jazygok is és fölkoncolták a Leg. XXII. Rapax-ot. Ezután Pannoniába tették át a harctér, s ebben nagy része lehetett Decebalus diplomatiájának. A barbárok garázdálkodása rémületes volt, és már kezdet akartak nyújtani egymásnak Róma nyugoti és keleti ellenségei, mikor Domitianus, bár győzött Julianus, oly kedvező föltételekkel ajánlott békét Decebalusnak, hogy a király elfogadta.

Julianus tekintélyes sereggel vonulhatott a dákok ellen, valószínűleg a teregovai szorulaton át. Hadai fegyelmeztettek s föliratta a legények, mint tisztek — centurioig — nevét pajzsaikra, messze látszó nagy betűkkel, hogy annál inkább feltűnjék a gyáva, mint vitéz katona. Tapaenál csaptak össze; Julianus teljes győzelmet aratott, bár Decebalus személyesen vezérelt. Serege odaveszett vagy megfutamodott s ő is elmenekült a harctérről Sarmizegetusába. Legfőbb embere, Vezinas csak úgy menthette meg életét, hogy a holtak közé feküdt, s aztán a sötét éjszakában, kúszva lopózott el. A király már fővárosát féltette és Dio szerint (67, 10) levágatta a székhelye körül embermagasságig a fákat, fegyvereket rakatott rájuk, hogy a rómaiak katonáknak nézzék a tuskókat. Dio szerint csakugyan lépre ment Julianus; visszavonult.

Inkább hihető, hogy ekkor vette a legatus Domitianus parancsát az ellenségeskedés megszüntetésére.

Az imperator, úgy látszik, személyesen kívánt találkozni Decebalussal, de a király tudva a quád és marcomann követek sorsát, nem bízott meg a császársban, s Diegis-t küldte képviselőjül nagy kísérettel, ajándékol pedig fegyvereket és néhány foglyot az imperatornak. (89-ben.)

Megegyeztek nagy hamar a következő föltételekkel:

1. A császár tekintélyes hadi kárpótlást fizet azonnal.
2. A béke és háború műveiben jártas szakembereket küld neki.
3. Jövőben pedig sok drága edényt fog juttatni neki a császári palota kincses házából.

Ez utolsó pont voltaképen évi járadékfizetést jelentett, s ezt meg is kapta Decebalus Traianus trónraléptéig.

Később koronát tett Domitianus Diegis fejére, mintha ő ültetne királyt Dacia trónjára. Decebalus belenyugodott, hogy látszólag Róma

vazallusa legyen, hiszen tudta ország-világ, a Senatus Populusque Romanus legjobban, hogy a barbár király teljesen független.

Végül elküldte Domitianus ugyanazt a követséget Rómába is a Senatushoz, Decebalus állítólagos levelével együtt. A tanács kitüntetésekkel halmozta el a császárt, „megtelt a jogara alatt levő föld kereksege arany és ezüst szobraival“ s fényes diadalmenetet tartott a germánokon, mint dákokon aratott győzelmeinek dicsőítésére.

Decebalus hatalmának súlypontja, hazánk délkeleti Felföldjén, a régi Erdély területén feküdt.

A délkeleti Felföld sajátos földrajzi helyzete sokszor éreztette történetünkben is fontos, gyakran döntő befolyását.

Minden oldalról magas, — délen és keleten egész a hóhatárig emelkedő hegyek veszik körül, melyek tágas, a természetől dúsan megáldott felföldet fognak be, — s így magában is teljesen kerek földrajzi egésznek képez. És mégis azt bizonyítja fejlődésének egész története, hogy Magyarország területének nélkülözhetetlen kiegészítő része, ... s egyik a másik nélkül sohasem tudott oly helyzetbe jutni, hogy a földrajzi viszonyok nyomasztó hatását ne érezte volna. A délkeleti Felföld nagy folyói Magyarország felé irányulnak: a Szamos, Körös, Maros, a Tisza vízrendszerébe tartoznak és a számba vehető vizek közül csak az Olt, s a nálunk még jelentéktelen Zsily hagyják el hazánkat, hogy Romániában ömöljenek a Dunába. A folyó völgyek, ennek megfelelően Magyarország felé nyílnak; szélesek, termékenyek, a közlekedés elé nem gördítenek akadályokat, állandó telepítésekre alkalmasak, sőt kedvezők. A délkeleti Felföld nyugat felől folytonos veszedelemben volt, ha Magyarország területe idegen úrnak hódolt, de másfelől a magyar Alföld lakossága is örök remegésben, félelemben élt, ha a Királyhágón túl hatalmas fejedelem parancsolt,

A római Pannoniát, a Duna és Tisza között lakott jazygok megvédték úgy, a hogy éppen lehetett a keleti támadások ellen, fölfogták azoknak legalább első, leghevesebb rohamát, de ily ingatag, vándor lovas nép sohasem lehetett olyan tényező, melyre az állandóságon alapult és csak állandó tényezőkkel számító kor-

mány, mint a római, támaszkodhatott volna; Pannonia pedig a birodalom legkiválóbb tartományai közé tartozott.

A hódoltság első évszáza alatt a lakosság sokat művelődött, meghonosultak a római intézmények, szokások, civilizatio, s Aquincumban csak oly rómaiak laktak mint a Padus vagy Tiberis partjain. S e pompás tartományt a Duna vonalára állított legiók sohasem tudták kellően megvédelmezni; a központon kívül helyezett emporiumok nyomán természetellenesen fejlődött maga a provincia is; belseje parlagon maradt, s őserdők borították nagy részét, még Traianus idejében is. És a nagy katonai központokat még se helyezhették másfelé, mert keleten barbárok laktak, kiknek terjeszkedési vágyai örökké fenyegették a fővárost, Aquincumot, de az egész tartományt. A barbárok meghódítása, a birodalom hatalmi körébe vonása tehát feltétlenül szükséges volt, annál inkább, mert a délkeleti Felföld hatalmas királya az aldunai tartományokat ép úgy rettegtette, mint Pannoniát. Domitianus háborúja tehát, nagyon is megokolt volt Decebalus ellen.

E háború óta egyre rosszabbodott a helyzet, mert Decebalus egyesített népét páratlan genialitással vezette a műveltség és természetes fejlődés útjain, s birodalmát néhány év alatt hatalmas katonai állammá emelte, mely egyformán veszedelmes hatást gyakorolt kelet mint nyugat vándor népeire. A 89-iki szerződés pedig kiváló munkások és szakképzett mérnökökhöz, tisztekhez juttatván, országát erősségekkel vette körül minden oldalról; a vöröstoronyi szorost, a vaskapui hágót hatalmas várakkal látta el; bevehetetlennek látszó sziklafészekké alakult át a déli hegysorok minden alkalmas pontja, s a délkeleti Felföld mint óriás ék nyomult a birodalom testébe, melynek határos részei mérhetetlen síkságok, — tárva-nyitva, minden ellenséges támadásnak. Hadait római mintára szervezte, hadi gépei képessé tették őt várak ostromára, seregének nagy száma, tagoltsága, s a kitűnő fegyelem nagy háború vívására.

És mindezekhez járult még, hogy a 89-iki szerződés a birodalomra, vagy a Daciával határos provinciákra jelentékeny pénzterhet rótt és a voltaképi célt, a nyugalom megváltását még se érték el, mert a béke csak névleges volt.

Domitianus második utódja M. Ulpius Traianus pannoniai tartózkodása idején megismervén a viszonyokat, meggyőződött

azok tarthatatlanságáról, s elhatározta a háborút, mely annál nagyobb vér és pénzáldozatba volt kerülendő, minél tovább halasztatik, mert Dacia rohamos fejlődése, szilárd katonai intézményei és a műveltség, melynek régóta hintegetett magvai meglepő virágzásnak indultak, oly szomszédná tették Decebalust, ki már nem csak a provinciákat fenyegette, — de az imperiumot is! Fenyegette politikájával, terjeszkedésének irányával, mert diplomatiája majdnem egységes egésszé fűzte a szarmát sikság vándor törzseit, fegyverei pedig a délkeleti Felföld hatalmas sziklavarából eljutottak egész a fekete tengerig, átlépve mindenhol a birodalomnak legkevésbé védett határait, elpusztítva, kirabolva az imperium védnöksége alatt levő nagy görög gyarmatokat, örökös izgatottságban tartva az aldunai tartományokat és fárasztó hadilábon a különben is nagyon elfoglalt legiókat. És ha a jelek nem csalnak épen Traianus trónraléptekor akarta Decebalus e nagy területet egyetlen állammá forrasztani. Dio Cassius, mikor írja hogy: «Traianus a dákok ellen indult, mert zokon vette amit tettek, mert sértette, hogy évről-évre adót követeltek, mert látta büszkéségüket és hogy hadaikat mindig szaporítják» (68., 6.), a bekövetkező nagy háborúnak csak külső okait tudja tehát.

Ok volt bőven, csak ürügyet kellett találni a háború megindítására, s erre teljesen elég volt, ha Traianus megtagadja az évpénz fizetését.

Megtagadta! A háború kockáját elvetették!

* * *

Az új háború esélyei kedvezőtlenek voltak Decebalusra nézve. Traianus született katona, hadvezér, államférfi, szervező, ki alig foglalta el trónját, megfegyelmelte, fölfrissítette, a barbár népektől gyakran megalázott, már-már zülleni kezdő sereget. Az új imperator — a trónváltás békésen történt — Nerva halála után sokkal fontosabbnak tartván a dunamelléki viszonyok alapos megismerését, mint a Rómába való fényes bevonulást, Germaniából Pannoniába sietett; végig vizsgálta a parti helyőrségeket, hajóhadat, majd lement az Al-Dunához, s oly erővel fogott hozzá a Tiberus óta készülő parti út folytatásához, hogy 100-ban elkészült egészen; talán befejezték a zuhatagok közt a főbb aka-

dályok elhárítását is, s lehetséges, hogy már ekkor elrendelte a nagy állandó híd — 105-ben avatta föl — megépítését.

Ugyanekkor erősítette meg a balparti posztókat, melyeknek korábbi időkből hosszú sora húzódott Singidunumtól (Belgrád) Drubetaeig (Turnu-Severin), sőt talán (Tettius) Julianus 89-iki hadjárata óta római helyőrség szállotta meg a teregovai szorulatot; Románia területén pedig Bumbestit, s az aldunai, oescusi nagy helyőrség alighanem rendes szolgálatot teljesített az Olt partjain, egész a vöröstoronyi szoros megyéjéig; Buridava (Rimnik) castrumában pedig alighanem ott állomásozott egy-két cohors.

A partvidék nem maradt védtelenül Domitianus idejében sem, legalább ott nem, hol Decebalus könnyen megközelíthette, délkeleti Felföldünk hatalmas fellegrőléből. S e váröv ereje Traianus trónralépte után jelentékenyen megnövekedett, mert saját szemével ismerte meg a veszedelmet.

A trónváltozás nagy jelentőségét ismerte Decebalus is egész teljességében, ismerte Traianus erős, hatalmas egyéniségét, hadvezér voltát, győzelmeit, s ekkor meggyőződhetett arról is, hogy 89-ben csak Domitianust győzte le, nem a római birodalmat, míg most, nem a gyűlött, a harctéren teljesen tehetetlen imperator száll vele szembe, hanem Róma óriás, szinte mérhetetlen ereje.

Föl kellett ismernie gyöngeségét és ha igaza van Dionak, úgy megrémült a király. Ez alig tétélezhető föl, de azt nagyon is érthetővé teszi az erők nagy egyenlőtlensége, hogy Decebalus miért szoritkozott az első háború elején pusztán védelemre.

Traianus támadó hadjárataira, sokat kárhoztatott elődjének, Tiberiusnak példáját követve, az eddigieknél sokkal nagyobb haderőt mozgósított, s nem forgácsolta szét, hanem vagy egy ponton, egy irányban, vagy concentricusan támadott.

Igy történt most is. Fölratilag négy légiót mutathatunk ki; ez 24.000 ember, míg ha a Traianus oszlop domború képein levő jelvényeket történetileg híveknek föltételezzük, s föltételezzük, hogy minden légió más-más, de saját keretén belül azonos jelvényt viselt, úgy hét légiót különböztethetünk meg. Ez már 42.000 ember, kikhez még a praetorianusok, az auxiliümök járulnak, a regularis és irregularis cohorsok, melyek nyolc-tízével vesznek részt egy-egy nagyobb ütközetben, és ha hozzájuk számítjuk még a sűrűn szereplő ala-kat, úgy Traianus serege az első háborúban

nyugoton 60—70.000 főre rughatott! Akkora erő, melylyel szemben Decebalus csakis védekezésre szorítkozhatott. De ez csak egy része a haderőnek! A második hadsereg a vallis Domitiana-nál állomásozott.

S 101-ben ugyancsak megállotta helyét a király. Tapae-nál nem tudta legyőzni az imperator; — a Vaskaput pedig meg se kísérlette, vagy nem bírta áttörni s visszavonult, nagy helyőrséget hagyva az útközben épített castrumokban, elfoglalt várakban.

A hadjárat első szaka tehát ugyancsak csekély eredménnyel járt. Ez bátorítólag hatott Decebalusra, nemzetére, s a mit elmulasztottak tavasszal, ősszel kívánták helyreütni. Kitértek az Al-Duna mellékére, az Olttól keletre; valószínű tehát, hogy a törcsvári, vagy tömösi szoroson, avagy a Tatrang völgyén ereszkedtek lefelé, gyalogság, lovasság, mely úszva kelt át a Dunán, s nagy veszteséget szenvedett! A rhoxolánok, szövetségeseik, a nagy orosz síkságról érkeztek. Sehol sem találtak ellenállásra, s óriás területeket verhettek föl, mire megérkezett Traianus Pontesből, a már téli szállásra készült légiókkal, praetorianus és auxiliarius gyalogsággal, lovassággal, részint hajón, részint a part mentén. Decebalus is személyesen vezérelt, de ép oly szerencsétlenül mint hadnagyai. Az óriás veszteségekkel járt betörés kudarccal végződött.

S ekkor kellett első sorban tapasztalnia Decebalusnak, hogy népét nem hatotta át még teljesen az egység érzete. Valamelyik dák törzs, kétségtelenül balparti, meghódolt az imperatornak, s Traianus jó szívvel fogadta a hozzászegődötteket.

Most pótolta Traianus elődjei mulasztásait; megerősítette az Al-Duna vonalát, egyben jelentékeny sereget küldött az, úgy látszik, még befejezetlen vallis Domitiana védelmére, kiépítésére. A legionarius gyalogság, lovasság fölvonulását a 123—25-ik szelvényeken látjuk,¹⁾ a hosszú falak közt. A jelenet tehát messze ke-

¹⁾ E nagyon is szűkre szabott helyen meg se kísérem föltevésém megokolását, csak annyit jegyzek meg Cichorius és Petersen, meg a régebbi magyarázókkal szemben, hogy a 123—25-ik szelvényeken levő hosszú falakat, ha csakugyan Drubetae mellett húzódtak keleti irányban, úgy föltüntették volna 106-ban is, mikor Traianus ugyancsak kelet felé tart Drubetaetól. De nyomukat se látjuk az oszlop jelzett helyén s a valóságban Turnu-Severin környékén még kevésbé.

Ily visszasságot nem tételezhetünk föl a szobrászokról, kik mindig a valóságot ábrázolják, és ha kell, ha szükségét látják, a többszörös ismétléstől se idegenkednek. Megismételték volna itt is a képet, ha Traianus útba ejti a falakat 106-ban.

A 121—22-ik szelvények képének folytatása tehát a 126-ik szelvényé; míg a 123—25-ik szelvények közbevetett képet — ilyen van több — ábrázolnak.

leten történt. Maga az imperator a vöröstoronyi szoroson át támadta meg ellenfelét, s fönnakadás nélkül haladt előre, pontról-pontra, megerősítve minden állomását. Célja tehát világos: hódítani kívánt. Valamely építkezés megszemlélése alkalmával járul eléje az első dák követség (130—31-ik sz.); comatusok mindannyian. Decebalus tehát nem tartja még fenyegetőnek a helyzetet. A császár azonban egyre előbbre halad; a dák hadosztályok kitérnek előle (144-ik sz.), s Decebalus pileatust küld a császárhoz, Dio szerint (68., 9.), hogy személyes találkozóra kérje. Ez nem történt meg, de megindultak az alkudozások s az ellenségeskedés szünetelt talán hosszabb ideig.

E közben tört be Lusius Quietus mór seik délkeleti szorosainkon. Decebalus talán személyesen szállott szembe vele, — az oszlop tanúsága szerint sikertelenül. Övéi futva menekültek. De nagyon meglepő, hogy a mórok az ütközet után, győzelmük ellenére rögtön eltűntek, nyomtalanul! Talán lovaikat fenyegette a sziklás talaj és zord éghajlat? Vagy az oszlop túloz?

Ezután kettőzött erővel indulnak meg a hadműveletek; a rómaiak talán Kis- és Nagy-Talmács közt óriás castrumot hánytak és készen áll seregük, hogy összemérje fegyvereit a dákokkal. Decebalus megfelelő erővel jelent meg kétségtelenül, de árulók akadtak táborában, kezét csókolva járulnak pileatusok Traianus elé, valószínűleg törzsük nevében, — s a kocka ismét hazájuk ellen vetett. A király azonban még ezután is elég erősnek érezte magát; újra szembeszállott s ismét vesztett, mert megisméltódott az előbbi gyalázatos jelenet, megint akadt olyan dák, ki elárulta urát, hazáját. A futamodók közt torzsalkodások támadtak; majd elesett a király családjának sásfészke, s fogságba jutott Decebalus huga. A király fővárosába, Sarmizegetusa basileiába menekült. Traianus nyomon követte, — elzárta minden oldalról — s Decebalus meghódolt elég tisztességes föltételekkel.

A király büszke lelke azonban csak a nyomasztó kényszerűség előtt hajolt meg. A mint eltűnt látóköréből a félelmes győző, azonnal megkezdí az ujjaszervezés, a bajok orvoslásának óriás munkáját. Nem nyugodott egyetlen percre sem; várait megszaportotta; Sarmizegetusa basileiából a Szászváros mögött elterülő, jórészt még most is lakatlan hegységbe helyezte át székhelyét, katonai központját. Dio az új székhelyet is Sarmizegetusának

nevezi, — egészen helyesen, mert a név csakugyan székeshelyet jelent.¹⁾ De a régít sem hanyagolta el; a Vaskaput hatalmas kereszt-bástya vonalakkal zárta el, Traianus residensének, Longinusnak a tiltakozása ellenére is, s mikor nagyon kellemetlenné vált a biztos, elfogatta. Longinus öngyilkossággal tért ki a további bonyodalmak elől.

A megbízott halála után Decebalus azonnal elvetette a kockát, s most már ő volt a támadó fél. A vallis Domitiana-t támadta meg és ide sietett 105 júniusában Traianus tekintélyes sereggel. A tizenkettedik órában érkezett. Megjelenése, a harcba való személyes beavatkozása azonban megfordította a kockát s Decebalus kénytelen volt visszatérni délkeleti Felföldünkre. Traianus is erre igyekezett; késő ősszel ért Pontesbe, hol azonnal fölavatta a nagy hidat, s aztán itt maradt téli szálláson.

A hosszú telet diplomtizálásra használták mindketten. Traianus nyolc különböző civilisalt és barbár nép követségét fogadta, s úgy látszik, hogy egy híjával megegyezett mindannyival. Megindultak Decebalus megbízottjai is, s uruk utasításai alapján meg rázó színekkel ecsetelték a római veszedelmet, reámutattak a sötét jövőre, a meggyalázó leigáztatásra, mely föltétlenül bekövetkezik, ha közönyösen veszik Decebalus bukását, míg most vele együttesen, míg nem érték őket nagyobb veszteségek, fegyverrel kezükben megmenthetik szabadságukat, később pedig elhagyatva mindenkitől, elvesznek, elpusztulnak ők is. E megrendítő erejű, a legszomorúbb valóságot tartalmazó fölhívás azonban elhangzott nyomtalanul; válaszolni se mertek a császár sikereitől megfélemlített szomszédok, vagy egyenesen Traianushoz csatlakoztak mint a szarmaták, s talán ez tette lehetővé az Al-Duna mellékén állomásozott Leg. V. Macedonica mozgósítását, s ezzel együtt a második háborúban hét légió részvételét tudjuk igazolni föliratilag.

Decebalust talán szomszédjainak eme érzéketlensége, hit-szegése keserítette el annyira, hogy orgyilkost bérelt Traianus ellen.

Tavaszzal tehát (106.), elszigetelten, saját, megfogyatkozott erejére támaszkodva kellett síkra szállania a sasok ellen.

Eme utolsó harcok közt ütött ki egész teljességében a dák nemzeti jellem minden hibája, gyöngesége, bűne; torzsalkodnak,

¹⁾ Király P. Dacia. I. k. 227. 1.

féktelenkednek a törzsek lépten-nyomon, s az árulók számát megszorítja minden veszített csata.

Traianus két oldalról támadta meg délkeleti Felföldünket. Nyugatról a kisebb hadsereg. Sarmizegetusa basileiát egyenetlenkedő őrsége, a falakon kívül vívott csetepaté után föladta, s aztán fönnakadás nélkül vonultak a hadak Traianus elé, hogy kiostromolják az új királyi székhelyet, melyet maga Decebalus védelmezett. Az alsó vár a rómaiak egyetlen támadása után megnyitotta kapuit; ez árulásra a felső várból elmenekült a király, s az őrség rögtön megoszlott. A kisebbség öngyilkossággal mentette meg becsületét, a többség egy része egérutat talált; a szegény nép meghódolt. S mindezt előre bejelentette egy pileatus áruló. A király kétségtelenül éjszak felé fordult; erre vonult az egyesült római hadak nagyobb része is az imperator személyes vezérletével, s alig érte el a Maros völgyét Apulum (Gyélafehérvár) mellett, megint meghódolt az egyik dák törzs s gazdag ajándékokkal iparkodott megnyerni a császár kegyeit. És Decebalus még ekkor se esett kétségbe; megkísérlette még egyszer szerencsáját; sikertelenül! Megelőzték az árulók!

A várak most egymásután nyitják meg kapukat; a király egészen éjszakra szorúl, s talán valahol a Szamos, akkor még őserdő fődte mellékén gyűjtötte össze népének töredékeit. A bukott király hatalma, tekintélye megingott; elpártolt az utolsók legnagyobb része; a leghívebbek öngyilkossággal váltották meg magukat a rabszolgaságtól s alig néhányan menekültek vele, hogy megosszák sorsát, tragédiáját.

A római lovasok zárt sorokban, kivetésre készen tartott pilummal kezdik az üldözést. Egyikük a legelső sorokban már elhajította. A lovasok vágatva haladnak; a terep tehát nem lehet túlságosan egyenetlen: valószínűleg téres völgy. Előttük fut a király kísérete; ezúttal mind pileatusok, fegyveresek. Rendkívüli izgatottságukat elárulják mozdulataik, taglejtéseik. Egyikük halálra sebesülten hull le lováról, más kettő holtan elterülve fekszik a földön; hidegülő kezük elejtette a görbe kardot. Hogy szembeszállottak-e a párhuzamos völgyből vagy domb mögött föltűnt lándzsás lovasokkal, vagy kopja ölte-e meg őket, nem tudjuk. A király kísérőit tehát elvágták uruktól. Decebalust is így kerítették be. Nem volt többé menekvése. Halálra fáradtan vagy sebesülten

hullott le lováról. Baltérdére esett ; balkarjára támaszkodik s köpenye szögletét markolja kezével ; jobb lábszárát mereven előre nyújtja ; jobb kezében görbe kardja ; a tehetetlen dühtől, végső elkeseredéstől földúlt arcát üldözői felé fordítja. Az üldözők, kik utólérték, pilumaikat akarják kivetni reá ; az eléje kerültek egyike hasonlót szándékozik tenni ; a másik leugrott a lováról, hogy élve fogja el a királyt, — de csökönyös paripája megakadályozza tervét. Decabalusra nem tudtak kezet vetni ; hamarabb végzett ; kioltotta életét görbe kardjával, délkeleti Felföldünk éjszaki bércei közt. Hazájában, melyért annyit tett, áldozott, szülőföldjén halt meg !

Nemzetének ő volt legnagyobb, de legszerencsétlenebb fia is, mert élő szemeivel kellett végignéznie nemzetének pusztulását, rabigába dőltét !

Daciában megszállottak a sasok !

Király Pál.

Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez.

Írta : *Ballun Ernő*. Bevezetéssel ellátta : *Réthy Lajos*.

Bevezetés.*)

Midőn betöltötte Társulatunk működésének első 25 évét, elhatározta, hogy ezen 25 év történetét megírattja.

A nyomtatásban is vaskos kötetet kitevő kézirat készen van. Itten teljes örömmel bemutatom. Szólhatok felőle elismeréssel, sőt dicsérettel is, ha megérdemli, mert nem én írtam.

Engem szólított fel ugyan a válaszmány a megírásra, de kérésemre megbizta Ballun Ernő áll. főreáliskolai tanár urat, társulatunk könyvtárosát és ideiglenes titkárát, hogy legyen segítségemre az anyag összehordásában és rendezésében.

Ő hozzáfogott lelkes buzgalommal ; több hónapon keresztül erre fordította minden idejét s midőn megismertette velem munkálkodása eredményét, az nemcsak az összehordott és rendezett anyag volt, hanem a készen kidolgozott történet.

Belemelegedett tárgyába ; mindjobban megszerette azt, s végül egész lelkesedéssel rajzolta meg 25 esztendőre terjedő munkálkodásunknak igaz képét.

Nekem csak annyi feladat jutott, hogy a szerző szíves bizalmából átolvastam a munkálatot s mint az egész korszaknak szemtanuja, a társulat derék munkásainak kortársa, személyes benyomásaim alapján is figyelmébe ajánlottam a kiemelkedőbb mozzanatokat.

A munka 13 fejezetre oszlik ; de abból csak a 7 utolsó foglalkozik ezen Társulat tulajdonképeni történetével. A 6 elsőben nagy részletességgel és lelkiismeretes utánjárással van ismertetve Hunyadmegye, mint ezen Társulat működésének színtere.

*) Felolvastatott a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25. évi jubileumi rendes közgyűlésén.

A Társulat 25 éves jubileuma alkalmára.

Történelme visszanyúlik a messze múltba, nemcsak a római és dák korbba, hanem a macedon és görög kor előtti időkbe; vissza a történeti jegyzetekben nem is jelzett, nemzeti névvel nem bíró ősemberig. Földje színén és felső rétege alatt önként is jelentkező, gondos kutatással bőségesen talált történelmi és őstörténelmi régiségek.

A már ezer éves magyar történetnek kőben és írásban fenmaradott számtalan emléke. Az írásbelieknek oly nagy része padlásokon, leveles ládákban, bel- és külföldi levéltárakban szerte-szórva. Aztán a földnek gazdagsága, mely a földrajzi fekvés mellett ide vonzotta a világjáró, egymás fölé nyomuló nemzeteket.

A hegyekben gazdag arany, ezüst, réz és vasérc, sok tekintetben elsőrangúak az egész ország területén. Aztán a széles rétegekben elterülő kőszén, mely az újabb idők vagyonságának egyik főtényezője.

A hegyeken nagy kiterjedésű erdőségek, melyeket csak mostanában kezd megközelíteni a forgalomba hozó ipar. A folyók mentén és tisztásokon kitűnő termőföld a növényi és állati élet bőséges, értékes adományaival.

Ez a mi történelmi Társulatunk működésének szintere, amelyet Ballun Ernő nagy szeretettel ismertet.

Feltűnteti azután, hogy főként a műemlékek, melyek lépten-nyomon felbukkantak, a megelőző korok figyelmét is felkeltették. A tudatlan nép rombolta azokat csekély gyakorlati haszonért. A márványszobrokból meszet égetett, vagy utat töltött; rozoga épületeihez alapul használta. Eljöttek az idegenek és szabadon hordották szét a műkincseket. Gazdag emberek lakásaik, kertjeik díszítése céljából gyűjtötték. Rendre aztán támadtak olyanok is, akik régi írást és régi követ tanulmányi célból szedtek össze.

Ballun művében fel vannak jegyezve mindazon derék emberek nevei, törekvései.

Így fejlődött ki aztán az a gondolat, hogy a megye történelmi és régészeti kincseinek összegyűjtésére, feldolgozására Társulat alakuljon, mert egyes ember ereje nem elég ily nagy munkára.

A múlt század közepén már tettek kísérletet ily célból s ezen mű megőrzi azoknak neveit is, akik ebben buzgólkodtak.

Végre 1880-ban létrejött a rég óhajtott társulat. Dr. Sólyom Fekete Ferenc érdeme a kezdés és a közérdeklődés felköltése.

Komoly felhívása élénk visszhangot támasztott s a megye értelmiségének támogatása tette lehetővé a megalakulást.

Ballun művének VII. fejezete írja le a megalakulás küzdelmeit.

A VIII. fejezet a Társulat első évének történetét írja meg. Ott már a dr. Sólyom Fekete Ferenc neve mellett előtérbe nyomul a gr. Kuun Gézáé, akit a Társulat az elnöki székbe ültetett. Mellette dr. Sólyom az alelnökséget töltötte be.

20 esztendőnél tovább vezették ketten a Társulatot példás egyetértéssel, lángoló ügyszeretettel, egymás iránt való kölcsönös nagybecsüléssel. Annyira központját képezték ketten a Társulat életének, hogy midőn a betegség megbénította működésüket, megingott az egész szervezet és már-már a feloszlás jelei mutatkoztak.

Hogy összeszedtük magunkat és további működésre szervekedtünk, ahoz nagy erőt adott az ő emlékök és példájok.

A IX-iken kezdődő öt fejezet a Társulat működését öt-öt évenként tünteti föl.

Végül ismertette van az újraszervezkedés és annak alapján megindult munkálkodás. Aki e művet végigolvassa, maga megfelelhet arra a kérdésre, hogy érdemes volt-e e Társulat a közönség 25 évi támogatására; múltja nyújt-e biztatást jövőjéhez?

Én, aki a tudományos munkálkodásban egyáltalában nem vettem részt; legfeljebb az ügyek intézésébe folytam be csekély erőmmel: megnyugvással állítom, hogy 25 esztendő alatt nagy értékű munkát végzett; a további támogatásra mindaddig méltó lesz e Társulat, a míg a megelőző nyomokon halad.

Adott 15* évkönyvet és azokban magas színvonalon álló, önálló kutatásokon alapuló számos oly dolgozatot, amelyek tekintély számba mennek, forrásként idéztetnek.

Összegyűjtött igen sok okmányt és feldolgozta azoknak egy részét.

Múzeumának értékét 150.000 koronára becsülik, holott a Társulat 25 év alatt körülbelül csak 50.000 koronával rendelkezett összes céljaira.

Ezt a múzeumot már eddig is sűrűn keresték föl tanulmányozás végett a bel- és külföld legtekintélyesebb tudósai.

Ha törekvéseinkhez képest, az országos kormánynak már Azóta megjelent a XVI. és XVII. Évkönyv is.

megnyert ígérete szerint, átvihetjük méltó helyére, a történelmi emlékü „Magna Curiába“ és ott rendezve felállítjuk: kincse lesz e megyének és a tudománynak.

Van jókora könyvtárunk igen értékes régi és új könyvekkel. Annál sokkal értékesebb irattárunk, nagy részben feldolgozásra vár.

A Társulat tagjai írták meg — igaz, hogy a törvényhatóság költségén — a vármegye monografiájának első kötetét.

Ebben a nagy közönség csalódott, mert a megye egész történetét várta és csak az ősz és római korét kapta.

Az anyag bősége okozza, hogy a munka sokkal nagyobb lesz a tervezetnél.

Gr. Kuun Géza, Torma Zsófia, Téglás Gábor dolgozatai, melyek e kötetet betöltik, önálló becsüek maradnak minden időkbén.

Örök tulajdonul megszerezte a Társulat az itteni római uralomnak legbeszédesebb emléktét, a várhelyi amphitheatrumot.

Megvásárolta a kir. kincstártól az ősrégiségű dévai várat; területét külön terület vásárlásával is gyarapította; a vár piacát kitisztította, falait megerősítette; az egész hegyet a város rendelkezésére bocsátotta sétakertül.

Néhai dr. Miksa György gyűjtéséből felállította a kenyérmezei diadal emlékoszlopát.

Emlékkal jelölte meg Salamon Ferenc történetíró születési házát.

Gondozásába vette és alkalmas helyre fel fogja állítani Bethlen Gábor fejedelem palotájának feliratos kapuját.

Közreműködött a zajkányi és vulkáni emlékoszlopok létrehozásában.

Rendezett számos emlékünnepelet, ismeretterjesztő felolvasást.

Ha valamely elképzelhetetlen kavarodás következtében megsemmisülne mindaz, amit létre hozott, sokszoros költséggel és hosszú idő alatt sem lehetne teljesen pótolni soha.

Mindenek felett való érdeme a Társulatnak, hogy a tudomány szolgálatába csoportosított olyan erőket, akik elkülönítve sokkal kisebb sikerrel munkálkodhattak, vagy tudományos téren nem is munkálkodtak volna.

Igaz, hogy egy gróf Kuun Géza, Torma Zsófia, Buda Ádám, dr. Amlacher Albert, dr. Veress Endre önállólag is művelték volna tudományaikat, mert lelkek ösztönözte arra és viszonyaik lehetővé

tették ; de el nem tagadható, hogy rájuk is serkentő hatással volt egy ilyen Társulat létezése.

A munkás tagok nagyobb része azonban egyenesen ezen Társulat kebelében és hatása alatt érvényesítette erejét.

Mert a két vezető mellett sok tevékeny társ közreműködésére volt szükség, hogy a most meglegegedéssel számbavett eredmény létrejöjjön.

Dr. Sólyom Fekete Ferencre a nagy felelősséggel és sok munkával járó törvényszéki elnökség nehezedett ; de megfeszítette és talán túl is feszítette erejét, hogy önálló történeti kutatások alapján oly dolgozatokkal gazdagítsa Társulatunkat, amelyek annak és az ő nevének állandó díszei maradnak.

A magyarhoni történelem művelésében nagy tevékenységet fejtett ki mellette Kún Róbert tanár és dr. Veres Endre tanár, mindkettő fáradhatatlan titkára is a Társulatnak.

Becses tanulmányokat szolgáltattak e téren Szóts Sándor lelkész, dr. Amlacher Albert lelkész, Tornya Sándor járásbíró, id. Buda Imre megyei tisztviselő, Izekutz Antal polgármester, Böjthe Ödön lelkész, Darvai Móric tanár és mások. A másutt lakók közül Márki Sándor dr., dr. Wertner Mór, Kontz József.

Téglás Gábornak egy alakulóban lévő középiskola ügyeit kellett vezetnie ; de e mellett egyre nagyobb tekintéllyé dolgozta ki magát a római és ősrégészet terén. Múzeumunknak 23 esztendeig volt igazgatója s el nem tagadható, hogy annak legtöbb tárgyát ő gyűjtötte össze ritka szívóssággal. Társai voltak a régészeti kutatásokban Király Pál, Szinte Gábor, Mailand Oszkár.

Mailand Oszkár ezen kívül nagy sikerrel művelte a néprajzot ; egy ideig titkárunk is volt ; most múzeumunk rendezésében fejt ki értékes munkásságot, mint igazgató. Helyén valónak tartom itt bejelenteni, hogy fáradságos munkálkodásának eredményeként tartalmas kötete jelent meg a Kisfaludy Társaság Magyar népköltészeti gyűjteménye VII. köteteként „Székelyföldi gyűjtés“ cím alatt.

Mellette Kolumbán Samú, hasonlóképpen tevékeny titkár és legujabban Szabó Imre működtek a néprajz terén.

Nem célom, hogy a Társulat minden munkását felsoroljam ; de meg kell emlékeznem néhány olyanról is, akik felolvasásokat nem tartottak, hanem azért méltán követelhetnek részt a sikerekből.

Br. Jósika Géza fáradthatatlan volt a taggyűlésben, az ülések látogatásában, az ügyek intézésében. Hasonlóképpen öccse, br. Jósika Lajos.

Pogány György és báró Szentkereszthy György főispánok egész tekintélyökkel támogatták a Társulatot. Nemkülönben Barsay Kálmán.

Sokan gyűjtöttek, adományoztak.

Országos tudósok közül főkép Szilágyi Sándor, Torma Károly és dr. Hermann Antal kísérték élénk figyelemmel és buzditással munkálkodásunkat.

Jó munkatársaink voltak László Ignác és Hajduczky József, akik a várhegyi sétány rendezését vállalták el és végezték sok fáradsággal, áldozattal is. Utóbbi egyedül végzi már évek óta. Dr. Reichenberger Zsigmond és Szöllősi Lajos a Társulat pénzeit kezelték; megtartották és gyarapították.

Mindezekről sokkal részletesebben és okmányokra alapított bőséggel számol be Ballun Ernő műve. Végighúzódik az egészen a gróf Kuun Géza neve. Hiressé vált megnyitó beszédei, értekezései magokban is kiváló tudományos értékkel bírnak.

Országos, sőt európai tekintélyre emelkedett tudományos működése mellett szeme mindenkor ott volt e Társulaton. A munkatársakat buzditotta, irányította; csekély törekvést is nagy méltánylásban részesített. Magas tekintélyek figyelmét, érdeklődését is irányította kezdő Társulatunk működésére.

Mindenkor emlékezetesek maradnak a marosnémeti palotában adott ebédjei, amelyek évről-évre követték egymást a Társulat közgyűlései alkalmával. Azokon főként a Társulat ügyeiről folyt a társalgás; annak munkásait méltányolták, részesítették elismerésben. Azon palota nyitva állott mindenkinek mindenkor, aki ezen Társulat kötelékébe tartozott és aki a közműveltséget bármely téren szolgálta. Úgy távoztunk minden látogatás után, hogy lelkünk gazdagodott, emelkedett.

Mindezt bőven, hiven és részletesen találja meg az olvasó ebben a műben, amire itt csak röviden mutattam rá.

Én csak annyit kívánok, hogy terjedjen el mentől szélesebb körökben. Ne hiányozzék egyetlen művelt ember asztaláról, egyetlen közművelődési intézet könyvtárából se e megyében. Bizonyos

vagyok benne, hogy aki olvasni kezd, nem teszi le, amíg végére nem jutott. Azután is előveszi gyakran.

Ezen ősz megye nagy értékét tünteti föl, amelyet múltjában, földjében, fiainak lelkében bir.

Igazolja, hogy azon országos érdeklődés, amelyet kezdő Társulatunk magára tudott vonni, nem jutott érdemtelennek.

Meggyőző, hogy a tenni való még felette sok; 25 évi működéssel még csak a kezdetet végeztük, a helyes irányt mutattuk meg.

Amily mértékben feltárjuk megyénk múltját, jelenét, oly mértékben járulunk fényes neve emeléséhez és az egész ország közműveltségéhez.

Buzdítsuk, támogassuk egymást, mert mindenki hozzájárul a közös munkához, aki egy cserepet, pénzt, írást beszolgáltat; a néplélek megnyilatkozásához és a föld értéhez adatokat nyújt.

A 25 év után következzenek újabb korszakok hosszú és termékeny sora!

Déván, 1905 október 19.

Réthy Lajos.

I.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat működésének színtere.

(Első közlemény)

Hunyadmegye természeti viszonyai; azoknak kedvező befolyása a megyei művelődés fejlődésére. Hunyadmegye bővelkedése a társulati élet vezetésére hivatott férfiakban. A Társulat és a megyei társadalmi viszonyok kölcsönös hatásai.

Mindenütt alapigazság gyanánt ismerik azon elvet, hogy a földrajzi viszonyok elhatározó befolyást gyakorolnak valamely terület művelődési állapotának fejlődésére. A természet mostohasága a legnagyobb erőfeszítések sikerét is veszélyeztetheti, avagy semmivé teheti, áldásai pedig kultúrát teremtenek a földnek úgy szólván minden zugában, ahol erre a legcsekélyebb fogékonyság is mutatkozik.

Ebből a szempontból földrészünk a legkedvezőbb helyzetű volt, amennyiben Európa népei a műveltségnek bizonyos magaslatán állottak már akkor, mikor a történelem színpadán megjelentek. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a természet Európa földrajzi, földtani és klimatikus viszonyaival kedvezett e művelődés kifejlődésének.

Hazánk és annak keleti fele a hajdani Erdély, valamint ennek egyik közigazgatásilag különválasztott része: Hunyadvármegye általában magukon viselik Európa természeti viszonyainak típusát s innét van, hogy kultúrájuk is benépesedésüktől kezdve, úgy szólván megszakítás nélkül haladt előre a fejlődés útján. Erdélynek már a területe sem volt olyan nagy, hogy ott egyazon időben különböző pontokon a művelődésnek szélsőségeit állapíthatnók meg. Erdélyről elmondhatjuk, hogy művelődésének viszonyai nagy vonásokban minden részében egyenlők voltak. Midőn tehát azt olvassuk, hogy; „Erdély abban különbözik Európa többi orszá-

gaitól, hogy mindegyiknek tulajdonságaiból bír valamit és mind-egyikre emlékeztet¹⁾ — akkor e jellemzést Hunyadvármegyének természeti és művelődési viszonyairól is kell értenünk.

Megyénket tehát olyannak tekinthetjük, mint Európának egy tipikus darabját, melyben az egy tengert kivéve minden európai jellegű természeti jelenség feltalálható. Csakis ez átlagos európai természeti viszonyok tették a megyei művelődést is átlagosan európaivá. A műveltség magasabb fokáról tanuskodó írástudásnak oly régi emlékeit mutathatjuk fel a megye területén, mint Európa legtöbb kulturállama. A műveltségnek időnkint való ingadozása, hanyatlása, avagy emelkedése pedig nemcsak itt, hanem Európában mindenütt bekövetkezett. Ezekből végeredményképen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a művelődés fejlődésére megyénk természeti viszonyai átlag éppen oly kedvezők, mint bárhol Európában. Valóban Európa természeti viszonyainak bámulatos változatossága, a természet adományaiban való gazdagsága, az egészségre legkedvezőbb közepes klímája megyénket is kiválóan jellemzi.

Hunyadvármegye földjének kiaknázatlan őseréje, fölülmúlhatatlan szépségei mind várták felfedeztetésük napját. Egyesült erők voltak szükségesek ahhoz, hogy megyénk fenséges természeti kiváltságai méltó ismertetést nyerjenek s megérdemelt bámulókat, merész vállalkozókat vonzanak a maguk körébe. Már a futólagos átpillantás is megyénk területén elragadó emlékeket hagy vissza maga után lelkünkben. A verőfényes bércek, a hóval takart hegy-óriások, az erdős dombok, a termékeny síkok, a smaragd színű folyó völgyek a legváltozatosabb s a legfestőibb képet nyújtják megyénk bármely zugában. Az állatok sokfélesége a leghasznosabbaktól a dúvadakig, a növények különböző fajainak véghetetlen sorozata, a föld méhének sok nemű és meg nem becsülhető kincsei mind érdekessé, tanulságossá teszik ezt a földet.

Csak e feltételek mellett alakulhattak ki az idők folyamán oly kedvező viszonyok, hogy egy tudományos egyesület létreho-

¹⁾ De Gerando A. »Siebenbürgen und seine Bewohner« c. műve nyomán: »Siebenbürgen unterscheidet sich von andern Ländern Europas dadurch, dass es etwas von jedem hat und an alle erinnert.« Motto. Fodor András és Brüz Lajos: Hunyadvármegye ritkaságai és természeti nevezetességei című művén, I. Társulatunk XV. évkönyve 115. l.

zásához és fenntartásához a kellő képzettségű férfiaknak elegendő száma gyűlhetett össze megyénkben. Különösen a megye közintézményei és administratív központjai, azonkívül a közművelődésnek megyeszerte szétszórt tűzhelyei annyi magas képzettségű férfit hoztak össze, hogy az ezekben képviselt tudományos érdeklődés már magában biztosította egy megyei tudományos társulat tagjainak jelentékeny százalékát. A honoratiorok nagy száma mellett úgy a székhelyen, mint a vidéken ősi fészkeben élt a régi megyei nemesség leszármazottja, a jómódu, minden szép s jóért lelkesedő, fenkölt szellemű birtokosság, mely mintegy alapját, támaszát alkotta a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak, a történet és természettudományokban jártas szakemberek irodalmi tevékenysége mellett. A munkamegosztásnak elvét ily módon nagyon szépen sikerült keresztülvinni a Társulat kebelében. A tagoknak eme két főszerepe mellett mindig voltak olyanok, akik egyéniségük, műveltségük és társadalmi állásuk útján hivatottak voltak arra, hogy a Társulatot vezessék, irányítsák s a felsőbb hatóságokkal szemben nyomatékosan és méltóképpen képviseljék; mindig voltak olyanok, kik a legfontosabb ügyekben, a legválságosabb körülmények között jó tanácsaikkal tudták szolgálni a Társulatot, avagy olyanok, kik a Társulat ügyeinek célszerű és sikeres lebonyolítását szakképzettségük jogán magukra vállalhatták.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat szerepének kialakulására nem kevésbé fontos tényezőkként hatottak közre megyénk társadalmi viszonyai. E tekintetben, sajnos, a legszélsőségesebb állapotok jellemzik megyénket. A megyei népesség egy részének műveltségével szemben kiáltó ellentétet alkot a többség szellemi elmaradottsága, itt-ott félvad, őskori állapota; ezzel párhuzamban a polgárságnak egy része jómódu, vagyonos, avagy éppen nagybirtokos, viszont a többség napról-napra él vagy pedig tengődik. További szempontból nézve a dolgokat, a megyei lakosság egy része a magyar nemzeti állameszmének rajongó híve, más része pedig ez eszme iránt érzéketlen.

Gyönyörű hivatás jutott tehát osztályrészül Társulatunknak a nivellálás munkájában; és pedig működésének természete szerint az első és harmadik helyen megjelölt különbségek lehető elenyésztetésében.

E különbségek már egymagukban oly nagy munkatért tártak fel Társulatunk előtt, hogy a megjelölt viszonyok között létjogosultsága jórészt a működésben kifejtett erély mértékétől, illetve a szervezetében rejlő életerőtől függhetett csupán.

De nemcsak azt a hatást kell ezúttal számba vennünk, melyet Társulatunk gyakorolhatott megalakulása után a hunyadmegyei társadalomra, hanem a társulati működés szempontjából főként azt a hatást, melyet a megyei társadalom gyakorolt a társulati életre.

Ebből a szempontból nagyon eltérő természetű befolyások érvényesülése volt várható a megyei társadalom különböző nemű és törekvésű rétegei részéről. Minden esetre meg lehet állapítanunk azt, hogy a megyei társadalom különböző multú és fejlettségű osztályainak eltérő szempontjai szerint Társulatunk életrekelése és működése is szükséges, kívánatos, esetleg közömbös és ellenszenves volt. E szempontok szerint bírálták el annak cselekedeteit, ezek szerint ajánlották fel, avagy tagadták meg támogatásukat.

A magyar nemzeti eszmének hívei és a tudományoknak barátai természetesen ujjongva fogadták Társulatunkat, sőt annak alapítása egészen nekik köszönhető. Ideális céljaikat, polgári és hazafias elveiket, tudományos törekvéseiket tökéletesen fedték Társulatunk céljai, elvei és törekvései. E legnemesebb indokok keltették keblükben ama lelkesedést, mellyel a társulati ügy mellé mindjárt a kezdetben oly örömet szegődtek.

De nemcsak a hazafias és tudományos érdeklődés tette Társulatunk működését szükségessé, hanem e megyéhez, annak földjéhez a származás, ősi hagyományok és birtok által hozzá kötött törzsökös megyei lakosságnak ama kívánsága, hogy rajongva szeretett otthonát, munkásságának színterét, szűkebb hazáját: Hunyadvármegyét minél gazdagabb világításban ismerhesse meg, jelenében és múltjában minél teljesebben gyönyörködhessek. A hunyadmegyeieket kiváltképen jellemző patriotizmus tehát egyike volt a legkedvezőbb feltételeknek, melyek között Társulatunk működését megkezdte és folytathatta. Javára vált Társulatunknak az a körülmény is, hogy a megye vezető közönsége éppen e patriotákból állott. A közigazgatás irányítására ők gyakoroltak döntő befolyást, a termőföld legjava az ő kezükben volt, a köz- és társadalmi életben ők vettek legélénkebben részt; szóval politikai,

gazdasági és társadalmi súlyuk a legjelentékenyebb volt a megyében. A hunyadmegyei társadalom e részének fenntvázolt kívánsága éppen befolyásának nagysága miatt jutott kifejezésre a megye közönségének képviselőjében akkor, midőn e testület a szükséges áldozatok meghozatala után elhatározta Hunyadvármegye monográfijának megírását, a mi a jövőendő alakulásaiban Társulatunk feladata lőn és ma is az.

Kedvező hatással voltak azonban mindenkor Társulatunkra a nagyszámú hivatali testületek is, melyek megyénkben, mint a magyarság egyik végvárában igen erősen vannak képviselve. A magyar állam jogainak ezen őrei, érdekeinek védői nemcsak mint az állami élet szervei működtek, hanem egyszersmind a magyar nemzeti eszme hivatásos terjesztői is voltak. Lelkesedésük mellett a hivatásukból fakadó kötelezettség is készítette őket e munkára, melynek teljesítésére képesekké tette őket a tisztsgük viseléséhez nélkülözhetetlenül szükséges műveltségnek magasabb foka.

Társulatunk cselekvőleg működő tagjainak legnagyobb része éppen ezek sorából került ki. A megyei társadalomnak ezen osztálya ugyanis a magyar nemzeti eszme terjesztésének egyik igen hathatós eszközét kezdettől fogva éppen Társulatunkban látta.

A társadalmi viszonyoknak a Társulatra nézve annyira kedvező alakulásaival szemben a közömbösség, a negatio, vagy passiv ellentállás gyöngé alapon, s alig nyilatkozott meg. Közömbös volt Társulatunk működése azokra nézve, kik előtt a tudomány és nemzeti haladás érdekei is közömbösek; a negatio álláspontjára nagyon szórványosan a tévesen informáltak helyezkedtek; passiv ellentállást pedig a magyar nemzeti eszmétől divergens elemek tanúsítottak.

A megyei közviszonyoknak eddig vázolt kedvező tünetei, azonkívül a mindjobban előtérbe lépő tudományos érdek a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapítása körül érdemeket szerzett férfiakat a cselekvésre készítették.

II.

Hunyadmegye történetének ó-kori emlékei.

Az őskori művelődés emlékei; a tordosi leletek. A római művelődés maradványai: a várhelyi mozaik padlók. Micia romjai. Gredistye és egyéb várak dűledékei. A demsusi templom. Mithra reliefek. Régi pénzek és érmek. Lysimachus és Kozon aranyai. Ó-kori bányászat. Decebal és Traianus. Sarmizegetusa. Római szobrok, edények, házi eszközök, fürdők, utak. Feliratos kövek, bélyeges téglák. Ismeretlen eredetű várromok.

Megyénk területét a hírneves tudósoknak egy díszes sora, de a mindennapi szójárás is már régente a «klasszikus föld» kitéttel jelölte meg. Valóban Hunyadmegye sok címen tarthat igényt e kitüntető jelzőre. Nemcsak a történelem lapjain találjuk feljegyezve egy hajdan megyénk területén virágzott fényes művelődésnek emlékeztétét, hanem a pusztá szónál sokkal hathatósabb, erősebb bizonyítékokban: ama kulturának reánk maradt töredékeiben még ma is szemlélhetjük annak kiváló izlését, fejlettségét.

Sokféle hasonlattal élhetünk ama gondolat könnyebb megvilágíthatása kedvéért, hogy valamely emlék annál becsesebb előttünk, minél távolabbra vetette tőlünk a sors azt, akitől az emlék származik. Így vagyunk Hunyadmegye klasszikus emlékeivel is, melyek annyival érdekesebbek, minthogy az ó-kori fogalmak és viszonyok szerint igen távol esnek Rómától, származásuknak forrásától. Ha sok csodálatraméltó és érdekfeszítő dolgot találunk abban, hogy Róma és Itália még most is telve vannak a klaszikus művelődésnek emlékeivel, sokkal inkább mondhatjuk el ezt megyénk emlékeiről. Mert hiszen a római kulturának középpontjától mindjobban távozván, annak emlékei is fokozatosan gyérülnek, s mire megyénk földjére érünk, minden ó-kori kulturális nyom érdekessége megkétszereződik, minden szobor töredék, mozaik, festmény, vagy márványdarab becse megsokszorozódik. Hisz egy bélyeges téglá, vagy egy castrum fala megyénkben sokkal jobban bizonyítja a római hatalomnak erejét, mint Rómában, vagy Italiában számos hasonló lelet.

Szóval a régiségek becse is fokozatosan emelkedik, a mint nő a távolság, mely őket eredeti szellemi származáshelyüktől elválasztja. Ha mindehhez hozzászámítjuk még azt a tiszteletreméltóságot, mellyel az idő, a régiség megyénk történelmi emlékeit

felruházta, akkor nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy azoknak felkutatása, tanulmányozása, ismertetése, megóvása, avagy összegyűjtése annyi emelkedett szellemű egyénnek alkotta gondoskodása tárgyát.

Megyénkben azonban az ó-kori művelődést megelőző őskori életnek nyomai azok, amelyek még az írott történelem előtti időkhez vezetnek vissza. A számos ilyen régiség között tömegükkel és tudományos feldolgozottságukkal első sorban a tordosi őskori leletek keltik fel figyelmünket. 1876-ban látott napvilágot a Marosnak tordosi partszakadékaiban a kőfejszék, szilánkok, kőszerszámok s más eszközöknek nagy száma; ezekkel együtt került elő számos díszített edény és vallásos tiszteletre szánt tárgy¹⁾, melyeknek formája és alkotása assyriai és babyloni kulturális befolyásra vall.²⁾

Tordoson kívül Paad, Algyógy, Zsoszán, Nándorválya, Aranyosd vára, Keresztényalmás,³⁾ Kersec őstelepei, s a Sztrigy (Sargetia) partjain előjövő régiségek⁴⁾ szintén már Társulatunk létrejötté előtt tudományos megvitatás tárgyait alkották. E telepeknek és a megyebeli őskori barlangoknak⁵⁾ a hajdankor ismeretére vonatkozó nagyjelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint ama

1) Mind e tárgyakat 1898-tól kezdve Kolozsvárt az Erdélyi Nemzeti Múzeum őrzi.

2) Márki Sándor dr. értekezései XIII. Évk. 15. 1. Ugyancsak a tordosi őstelepre vonatkozólag I. Torma Zsófia nagyérdekű fejtegetéseit: «Hunyadvármegye őskori történelméhez» címen I. Évk. 8—51. lap. Három felolvasás és egy indítvány 4 photo-chemigraphiai táblával. Ide vonatkozólag I. még Téglás G.: A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében. A dévai reáliskola értesítője 1876—77; Torma Zsófia: Hunyadmegye neolith telepei. Erd. Múz. 1879. évf. Egyéb irodalmi adatok Hunyadvármegye Története I. köt. 9. oldalán találhatók.

3) Téglás G.: Ujabb adalékok Dacia helyrajzához. IV. Évk. 25—28 1.

4) Kun Róbert: A Társulat megalakulásának rövid története. I. Évk. 144 1.

5) Téglás Gábor: A Maros jobb parti barlangok rövid ismertetése. (Kivonat.) IV. Évk. 85—99. 1. U. a.: A közép Maros völgy barlangtelepei. Budapest. 1887.; Balló Mátyás: Egy új csontbarlang a hunyadmegyei Petrosz falú határán. 1886. Téglás Gábor: A boicai barlangok s azok őstörténelmi jelentősége. Math. és Term.-tud. Értesítő. III. kötet 6—7. füz. U. a.: Ujabb barlangok az Erdélyrészi érchegeység délkeleti övéből. 1887. U. a.: Ujabb adatok az erdélyi medence ősemelőihez (az idevágó irodalommal). 1886. Téglás G.: A mamut nyomai Hunyadmegyében. Földtani Közl. 1885. XV. kötet 3—5. füz. U. a.: Az erdélyi Érchegeység déli mészkőövének barlangképződményei. Term.-tud. Közl. XLIV. pót-füzet. U. a.: A nándori barlangcsoport Hunyadmegyében. Természettud. Közl. 1885. XII. évf. 132. füz. 303—315.

fejlett irodalom, mely úgy a hazai¹⁾ és külföldi tudományos művekben, mint Társulatunk Évkönyveiben s egyéb folyóiratokban²⁾ e tárgyakra vonatkozó fejtegetésekkel oly előszeretettel s oly becses eredménnyel foglalkozik.

Az őskor homálya után megyénk földjének története mind jobban kezd derengeni abban a mértékben, amint a rómaiak korához közeledünk. Az «örök város»-tól, a «világ urá»-tól oly távol és oly nagy mennyiségben alig fordulnak elő valahol a fejlett római művelődésnek nyomai és becses emlékei, mint Hunyadvármegyében. A sok közül művészettörténeti szempontból is elsőrendű fontosságúnak mondható a várhelyi két mozaik padló,³⁾ melynek párját Nápoly és Salzburg vidékén kívül nem találjuk egész Európában.⁴⁾ Megyénk területén, továbbá Vecel (a régi Micia) nagyszámú felírt kövei annyira közönségesek voltak, hogy fájdalom, postaútak töltésére és a Maros beszakasztásainak gátol-

1) Carl Goos: Bericht über Frl. Sofia Torma, Sammlung praehistorischer Alterthümer. Archiv des Vereins für Landeskunde Siebenbürgens. 1878. XIV. Bd.

2) Téglás Gábor cikke: A Boli-hegy Petrozsény mellett mint őskori erősség. III. Évk. 27—82. U. a.: Praehistoricus adatok Déváról (kivonatban). III. Évk. 58—89. U. a.: Hunyadmegye barbár fémleletei. V. Évk. 41—64. I., melyben »több évi ősrégészeti tanulmányai és kutatásainak eredményét« foglalja össze. A következő községek szolgáltattak érdekesebb leleteket: Petrozsény, Zsilfarkaspatak, Totesd, Petrény, Kitid, Pokolvalcsel, Jóvalcsel, Arany, Tordos, (újabb lelet) Martinesd, Vajdej, Kudzsir, Csóra, Karna, Voja, Erdőfalva, Gredistye, Magura, Füzesd, Pogyele, Déva, Kimpeny, Tisza, Dobra, Lapugy, Cserbel, Nándor. Téglás G.: A tordosi őstelep. Arch. Ért. 1882. U. a.: Az erdélyi medence őstörténelméhez. Orvostermészettud. Ért. I., II., III. füz. Kolozsvár 1887.

3) Téglás Béla cikke Társulatunk IX. Évkönyvében.

4) Jankovics Miklós kir. udvari kamarai titkár s régiséggyűjtő levele Noptsa, született B. Naláczy asszonysághoz: Felsőmagyarországi Minerva 1825. évf. dec. szám. 473—4. I. A várhelyi két mozaik padló már jó ideje nyomtalanul eltűnt. Hogy hol lehetnek, arra vonatkozólag hiányoznak a kétségtelenül megbízható adatok. Érdekes azonban itt megjegyeznünk, hogy Társulatunk levéltárának birtokában van egy levél (1899 jan. 18-ról keltezve), amely sejteni engedi, hogy hol vannak azok elrejtve. A levél írója azonban óvatosság szempontjából ajánlatosnak tartja a titoknak megőrzését — és csakugyan, a levélben elmondottak után indokoltnak látom az elővigyázatosságot, ha az írónak adatai helyesek és teljesen fölöslegesnek a levél tartalmának közlését, ha a levélíró jóhiszeműen téved. Annyit azonban megjegyezhetek, hogy mindaz, amit a levélben olvastam lehetséges, sőt némely részben a valószínűség látszatával bir.

lására használtattak.¹⁾ A miciai romok között tapasztalt vandalismus az átutazó Kazinczyt is kifakadásra kényszerítette.²⁾ De nemcsak az 1823-ban felfedezett két várhelyi mozaik padló³⁾ s «Micum»⁴⁾ romjai sejtették a megyei földön lappangó ó-kori történeti kincseknek nagy számát. Ott állottak a külföldiek előtt is ismeretes Gredistye vár romjai,⁵⁾ melynek dák eredete kétségtelennek látszik,⁶⁾ körülötte szerteszét eddig még soha le nem írt várromok dűledeztek ismeretlenül a Ciata, Piatra Rosia, Faule Alba és Vërfu Petri ormain.⁷⁾

A különös alakú és tévesen Mars templomának tartott demuszi templom valódi eredete s mivolta is sok fejtörést okozott úgy a hazai, mint a külföldi régészeknek.⁸⁾

Megyénk területén voltak továbbá feltalálhatók a Mithra kul-

1) Dr. gróf Kuun Géza értekezése: A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat előzményei és előjelei. X. Évk. 105. lap.

2) Kazinczy: Erdélyi levelek XVI.

3) Peretsenyi Nagy László: Erdélyi ritkaság. Felsőmagyarországi Minerva 1825. évf. nov. szám 431—4. lap, és schaarbergi lovag Bedeus József erdélyi guberniális, elnöki titkár: »Abbildung von zwei alten Mosaiken, welche im Jahre 1823. zu Várhely im Hunyader Comitate entdeckt worden« című 4-rét alaku könyvét, a két mozaik padlónak Carl Bschor által köremetszett képével, melyek Pogány Károly ajándékából múzeumunkban is láthatók.

4) Gróf Kuun Gézának az 1881-iki május hó 29-én megtartott társulati közgyűlést megnyitó beszéde. I. Évk. 154. I. és III. Évk. 97. I.

5) Pech-újfalusi Pechy Mihály: Bemerkungen über die unlängst vorgefundenen alten römischen (tévesen) Ruinen bei Gredistie: Siebenbürger Provincialblätter I. köt. 249—252. 1805. Goos Károly értekezése: Archiv (új folyam) XIV. kötet 109. stb. lapok; Neigebaur I. F. porosz t. tanácsos helyszíni feljegyzései alapján: Henzen: Scavi di Gerend (Gredistye helyett) nella Transilvania intrapresi dal sig. cav. Neigebaur: Bulletino dell' istituto di corrispondenza archeologica. 1848. évf. 3. füz. 33—34. lap.

6) Müller Frigyes (erd. luth. püspök): Archeologische Streifzüge. Archiv XVI. kötet; továbbá két kézirat: 1. Specificatioja a gredistyei várban talált régiségeknek (Torma K. szerint a XIX. század elejéről); U. az: Ruinen am Muntscheller Gebirge. Gredistye. Kurz Antal másolata a brassói gymn. eredetijéről. Mindkettő gr. Kemény József gyűjteményében az Erd. Múz. Egylet kéziratárában.

7) Gróf Kuun Géza fent idézett értekezése. 107. I. 2. jegyz.

8) Tessedik Ferenc: „Az ócsai és demsusi régi egyházakról. A Magy. Tud. Társaság Évkönyvei II. k. (Budán 1835.) 118—119. I.; Kőváry László: Erdélyi régiségek 15. I. 1852.; Ackner: Jahrbuch der k. k. Centralcomission; Bombury angol régész véleménye (1863-ból) az épület római eredete ellen; gróf Kuun G. fent idézett ért. 108. I.

tusz amaz emlékei, melyek mennyiségükre s minőségükre nézve ma is legelsők az egész közép Európában.¹⁾ Társulatunk megalakulása után a gyűjteményünkről mondotta dr. Jung Gyula prágai egyetemi tanár néhai örökös elnökünknek, hogy »azok, kik ezután a Mithra kultusszal behatólag akarnak foglalkozni, jól fogják tenni, ha a dévai Mithra leleteket itt helyben tanulmányozzák».²⁾

Ezenkívül a megyében tömérdek ó-kori pénz volt a magánosok birtokában, akik ha szerét tehették, gyűjteményüket gyarapították. Ám a megyei pórnép, ha sokszor talált is ilyen pénzeket, azok becsét fel nem ismerve vagy újból elvesztegette, vagy pedig átutazó idegeneknek adta át némi kárpótlásért.³⁾

Nagyrészt ismeretesek ama háborúk, melyeket a rómaiak folytattak előbb Pannonia, majd Dácia lakosai ellen, hogy biztossítsák maguknak a Száva és Duna vonalán a zavartalan összeköttetést a Balkán-félszigettel. De kevésbé ismeretesek azok, melyeket még korábban indított meg Nagy Sándor csupa hódítási vágyból a géták, avagy a dákok ellen. Pedig valószínűleg ez ádáz küzdelemnek emlékeit őrzik a megyénk területén eddig még eléggé ki nem derített multú várromokon kívül főként a Nagy Sándor seregei útján, majd a megindult kereskedelem révén ide került görög gyarmatvárosi pénzek, különösen pedig Lysimachosnak és Kozonnak, Nagy Sándor e két híres vezérének aranyai.⁴⁾

1) Mailand Oszkár: A társulat életéből. VI. Évk. 122. 1.; továbbá Márki S. dr. cikke: Hunyadvármegye története (Első kötetének megjelenésekor) XIII. Évk. 15. 1.; továbbá König Pál: a Mithra kultuszról írt nagy műve.

2) Gr. Kuún Géza elnöki megnyitó beszéde az 1886. évi közgyűlésen. IV. Évk. 4. lap. Király Pál: A sarmizegethusai mithreum. Arch. Közlöny. 1883. U. a: Adalékok a Mithra kultuszhoz. VI. Évkönyv 36—70. 1.; Franz Studniczka: Mithraeen und andere Denkmäler aus Dacien. Archaeol. Epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. VII. und VIII. Band. Wien: Carl Gerolds Sohn. 1883—1884. 4 tábla és számos kép.

3) »Az oláh fiúk, ha idegent éreznek, apró, régi pénzdarabokat szorítva kis markaikba, sebesen nyargalják be Várhely utcáit, s kínálgatva ostromolják velök az átkelő utast.« Gr. Kuún Géza: Társulatunk előzményei és előjelei. X. Évk. 117 1. Ma már ez állapot idejét múlta, mert a nagy látogatottság és üzleti élelmesség következtében, csak nagy utánjárás és pénzáldozatok útján juthat a kutató egy-egy érem és pénzdarab birtokába.

4) Ezekről megyénk egyik kitűnő fia Kenderessy Mihály értekezett: »Nagy érdemű s.-pataki professzor Nagy Ferenchez válasza a Kozon és Lysimach aranyakról« címen. Kolozsvár 1812.

Ezek megyénk földjén, különösen azon helyeken, hol a görög-makedon korszak főbb kereskedelmi és hadi középpontjait gyanítjuk, olykor tömegesen fordultak elő, annál gyakoribbak a csekélyebb számú darabokból álló leletek. E pénzek és érmek felírása, képei, anyaga és művészi kivitelének minősége sokat sejtetnek ama rég letűnt korszaknak állapotairól. De sajnos, a nemcsak becses, hanem értékes pénzek és aranyak lassankint úgy szólván észrevétlenül eltűntek szemeink elől, nagyobbbrészt széthordták azokat a szélrózsa minden irányába a régiségeink kedvéért idezarándokló idegenek.

Az emberi munkának egyik legősbibb fajtája a bányászat megyénkben emberemlékezet óta virágzik s ennek emlékei is nagy számban maradtak reánk. Ezen emlékeink ősrégisége és eredetisége¹⁾ elég okul szolgáltak arra, hogy messze földről jött tudósok, a bányászat történetének kutatói csupán ezek kedvéért keressék fel megyénket. A legősbibb bányaműveket a Maros jobbparti vidékein találjuk. Ilyenek Ruda, Boica, Kőrösbánya,²⁾ Tresztia³⁾ aranytelepei.

Ősiek még Vajda-Hunyad és Gyalár vasbányái,⁴⁾ a bukovai márványbányák⁵⁾ és a Fehér Körös balpartját követő hegységek bányái is.⁶⁾ Tág tér nyilott tehát a megyei bányászat őstörténetének tanulmányozására s felderítésére is.

1) Múzeumunk érdekes bányáslámpás, szobor, aranyzúzó, kőfejtő stb. gyűjteménye.

2) Márki S. értekezése. XIII. Évk. 14. I.

3) A trestiai aranybányára vonatkozólag a Szilágyi Sándor: Gróf Kuun Géza maros-németi-i levéltára c. értekezése. M. Tört. Társulat 1887. okt. 6. 5. I.

4) I. Évkönyv 144. I. Márkup F.: A vajdahunyadi és gyalári vasbányák fejlődése. VIII. Évk. 20—27. I.

5) Téglás Gábor: Kirándulás a rómaiak bukovai márványbányájához. III. Évkönyv 48—50. I.; Téglás G.: A kőrösbányai bányászszobrok. II. Évkönyv 68—71. I. és Arch. Ért. 1885. V. köt. Római bányászat Boicán és Rudán II. Évk. 77—79. I.; Kítői tanulták Dacia őslakói az aranybányászatot? Századok 1897. 818. I.

6) Téglás Gábor: fentebbi értekezése. II. Évkönyv 79. I. U. az: A római bányászat Daciában. Orsz. rég. és embertani társulat évkönyve 1886. Századok: 1893., 226; 338. U. az: A római bányászok temetkezési módja Daciában. A dévai áll. főreális. Értesítője 1891—92.; U. az: Praehistoricus arany, vas és kőbányászati eszközök Daciában. 1886.; Római márványbányák a Bisztra völgyben, Bukova hunyadmegyei falu határán. Folio kiad., számos képpel és gazdag idevágó irodalommal Budapest, 1885. »Múzeumunk ősi bányászszobrai unicumok«; Mailand Oszkár: A társulat életéből. VI. Évkönyv 192. Megyénk őskori bányászatára vonatkozó művek még a következők: Téglás G.: Praehistoricus arany-, vas- és kőbányászati eszközök Daciából. Archeologiai közlemények 1885. évf. XIV. köt. U. az: Tanulmányok a rómaiak aranybányászatáról. M. Tud. Akadémia. Budapest, 1888.

Megyénk színhelye volt továbbá az ó-kor két fényes történeti múlttal dicsekvő népe virágkorának és haláltusájának. A sarmat skytha származású dákok,¹⁾ utánuk pedig a rómaiak hatalmas kulturállamokat alapítottak a Délkeleti Kárpátok, a Maros és Al-duna vidékein. Mindkét állam fővárosa megyénk területén, a mai Várhely közelében feküdt. Sarmizegethusa,²⁾ a későbbi Ulpia Traiana Augusta Dacica³⁾ volt ama főváros, mely a hajdankor virágzó két államának centrumául szolgált, s amelynek pezsgő életéről annyi fenmaradt emlék tesz tanúságot, hogy amint gróf Kuun Géza jó előre megjósolta: »a célszerűleg intézett (várhelyi) ásatások eredményei egymagok képesek volnának egy nagy terjedelmű múzeumot megtölteni.«⁴⁾

E romok között találjuk ama régészeti kincseket, melyek világot vetnek a két óriásként küzdő Decebal⁵⁾ és Traianus⁶⁾ korára. A hazai és külföldi tudósok lelkesedéssel hallották az itt felfedezett régiségek hírét; azoknak nagy becsét és jelentőségét azonnal felismerték s tudományos értekezéseikben nagy érdeklődés közepette indították meg fejtegetéseiket e tárgyak körül.⁷⁾

1) Borovszky Samu: A dákok. Budapest. 1883.; Téglás G.: Dacia keleti határvonaláról. Erd. Múz. 17. köt. 1900.

2) Torma Zsófia: Hunyadvármegye őskori történelméhez c. értekezése. I. Évk. 45. lap.; Király Pál: Sarmizegethusa: Dévai reális. Értesítő, 1886.; Sarmizegethusa. Monografia. Bpest. 1891.

3) Gróf Kuun Géza: Társulatunk előzményei s előjelei. X. Évk. 117. 1. Továbbá: Szinte Gábor: Ulpia Traiana, azelőtt Sarmizegethusa, ma Várhely amphitheatruma. VIII. Évk. 35—37. 1. Műmelléklettel. Téglás G.: Római végvárak és határtöltések. VIII. Évk. 53—59. 1. König Pál és Téglás G. jelentése a várhelyi ásatásokról (1883.) az 1884. február 6-án tartott ülésen. III. Évk. 83—90. lapok.

4) Gróf Kuun Géza értekezése. X. Évkönyv 116. 1. Alább így ír: »Szent borzalommal, szokatlan megindulással állottam én e romok felett, melyek egykor a római nagyszerű élet fénypalotái voltak. Össze-vissza, változatos irányban van bolygatva, felturkálva e romhalom. Sok műemlék kerülhetett alóla napfényre, minek nyoma sincs napjainkban. Hány lón összedarabolva, hogy a mészégetők izzó katlanában épületfehérítő anyaggá képződjék?«

5) Téglás G.: Decebal dák király kincse. IX. Évk. 3—11. 1.

6) König-Király Pál: Dacia provincia Augusti. 2. köt. 1894. U. a. Traian császár dák háborúi. Századok. 1889. Téglás G.: A Traian tábla restaurálása. Arch. Ért. 1891. U. a.: A római uralom vázlatos története Dacia elbukásáig. I. 1902.

7) A Daciára vonatkozó irodalom kiemelkedőbb művei: Torma K.: Repertorium ad litteraturam Daciae archeologicam et epigraphicam. 1880. U. a.: A Limes Dacicus felső része. Akad. Ért. 1880.; U. a.: Dacia felosztása a rómaiak alatt. Erd. Múz. Egyl. Évk. II. k. U. a.: Erdélyi ősleletek. Száz. 1880. Kuzsinszky Bálint: Pannonia és Dacia. Továbbá Goos, Hampel, Téglás, König Pál, Ortway számos cikke.

Gyönyörű szobrok,¹⁾ pompás edények, számos felírtos kő és különböző célokra használt házieszköz bizonyítja a római művelődés fejlettségét és izlését. Traianusnak még most is használható útjai²⁾ a római fürdők maradványai,³⁾ a számos bélyeges téglá, a legiók castrumának kimutatott nyomai mindmegannyi tanú a római kultúra célszerűségének, hatalmának, erejének.

Ennyi régészeti emlékek felfedezésével kapcsolatban szinte önmagától vetődik fel az a kérdés, hogy vajjon miféle népek voltak azok, melyek még késő századok letűnte után is oly érthetően beszélnek multjokról. Az ő származásuk, nyelvük, ideköltözésük ideje és okai, szokásaik, vallásuk és társadalmi életüknek annyi más viszonylata méltán érdekelhet bennünket kulturájuknak hátramaradott emlékei láttára. De ha e kérdésre akarunk felelni, még előbb azt a kérdést kell felvetnünk s a rendelkezésünkre álló tudományos adatok alapján megvitatnunk, hogy a megyebeli őstelepek micsoda népeknek emlékei, micsoda kulturának nyomai?

A tordosi őskori telepek éppen úgy mint a Schliemann-féle trójai ásatások új világot vetettek az őskor tanulmányozására.⁴⁾

„A történelem tanúbizonyságaiból — mondja Torma Zsófia — csak annyit következtethetünk, hogy hazánkat egykor a thrák nép lakta; s hogy itt a rómaiakat dákok, s ezeket agathyrsek⁵⁾ előzték meg. Azon kérdés kiderítésére, hogy a thrák nép melyik törzse: a dák, agathyrs vagy a velük közel rokon sarmata volt Tordos lakója? gyűjteményem leletei hívatvák.“ Ilyen fontos és az egész civilizált világot érdeklő kérdések vetődtek fel s várták megoldásukat a megyénkben felfedezett leletekből. Ismét egy hatalmas motívumot találtunk itt egy megyei történelmi és régészeti

1) Gr. Kuun G.: Két római szobor a marosnémeti kertben. XIV. Évk. 17. 1.

2) Szinte Gábor fenteml. értekezése. VII. Évk. 35. 1.; Téglás G.: A Lederrata-tibiscumi hadi út Aizis állomásának helyrajza. Arch. Értesítő 1897. (gazdag irodalommal.)

3) „Gyógyon, Kalánban a régi fürdő, utóbbi helyütt a rómaiaknak kanál alakjára sziklába véselt fürdő medencéje.“ Márki S. értekezése. XIII. Évk. 15. 1.

4) Torma Zs. fentebb id. értekezése. I. Évk. 17. 1.

5) Herod. IV., V., VII. Történeti Könyvei. Ballun Ernő: Az agathyrsek és géták Herodotes feljegyzéseiben. XV. Évk. 38—50. 1. Főlemítésre méltó adat az, hogy II. Fülöp és N. Sándor korában élelmes görög és ügynökök fordultak meg Erdélyben, a zsilvölgyi aranyosások helyén; ebből az időből való a Vulkan szorosnál talált szép aranyozott bronzszobor (a társulati múzeumban), mely Ares isten, illetőleg N. Sándor arcvonásait mutatja. Ezenkívül: Herodotos adatai Daciáról. Akad. Ért. 1899.; Fröhlich Róbert: A géták. Ph. K. 1886.

társulat megalakítására. E társulat létrehozása, mint az eddig elmondottakból látható nem csupán műkedvelők vagy régiséggyűjtők szűkebb körének óhaja volt, hanem a XIX. század második felének derekán a tudomány szempontjából országos, sőt európai érdekű feladatnak volt tekinthető.

A művelt emberiség lakta földterület történetének mindenkor elsőrendű fontossága volt. Mint láttuk, e történetnek legkorábbi adatait az agathyrs, dák, karp, bastarn, gót, vandal gepida s a fajunkkal rokon shytha¹⁾ népek felől csak egy megyénk területén lakó művelt emberekből alakult tudományos társaság segítségével lehetett megszerezni s a felvetett kérdésekre csak e társaság hatatos közreműködésével lehetett a feletet megadni.

Egy megyénkbeli történelmi és régészeti társulat megalakulása azért is volt rendkívül fontos, mivel egyrészt megyénk az őskori telepeknek egész közép Európában legklasszikusabb földje, másrészt a telepek tanulmányozására a leghivatottabbak azok a szakértők lehetnek, kik itt laknak, állandóan e telepek lelőhelyei közelében tartózkodnak, kik legkönnyebben hozzájuk férhetnek, a telepek környezetét legközvetlenebbül s csekély fáradsággal szemlélhetik s új telepek holléte felől a legkönnyebben szerezhetnek tudomást és irányítást.

A szülőföld, vagy az a terület, melyen életünk java részét eltöltjük, nemcsak gyermekkorunk emlékei miatt marad előttünk kedves, hanem annak mindennemű, általunk ismert viszonyai élő kapcsolatként hatnak reánk. A távolról jött átutazó könnyen elhalad annak még nagyszerűbb nyilvánulásai előtt is, hanem a szülőföld gyermeke lelkesedni tud szűkebb honának csekélyebb nevezetességeiért is, elmélkedik azok fölött; érdeklődik természeti ritkaságai és történelmi rejtelsei iránt, könnyebben felfedezi és hozzáférhetőkké teszi azokat mások számára — vezettetve mindenkor azon természetes vonzalomtól, mely őt a szülőföldhöz köti.

Ez általános emberi vonások is sürgetve követelték, hogy itt született, itt élő és működő egyének társuljanak s vegyék kezükbe a megyei régészet művelését.

Vecel, Várhely, Déva és egyéb városok és községek²⁾ ösz-

1) Nagy Lajos: Egy skytha zászlódiszítvány Siklódról. XIV. Évk. 21—22. l.

2) Vajdahunyad, Kiskalán, Pusztakalán. Torma Károly: Tizenkét római felirat Daciából. Erd. Múz. Egylet Évk. II. köt. Kolozsvár, 1863.

szegyűjtött vagy eredeti helyen álló feliratos kövei az epigraphika tanulmányozóját dús eredményekkel biztatják. Gróf Gyulai Lajos Marosnémetiben gyűjtött össze nagyszámú feliratos követ.¹⁾ Dr. Fodor András²⁾ azt mondja, hogy a nemes gróf azokat: „serkentésül, miszerint e klasszikus helynek figyelemmeli kiásatására egy társaság alakulva, annak költségén s vezérlete alatt több felfedezések is történhetnének” — gyűjtötte össze.

A feliratos kövek a legtöbb lelőhelyen szobrok és egyéb műtárgyakkal együtt kerültek felszínre³⁾ s így még inkább indokul szolgáltak célirányos ásatások eszközzésére s az összegyűjtés módzatai felől való eszmecserére.

Az epigraphika kifejlődésével a mi feliratos köveink első rendűek gyanánt szerepelnek. Mommsen az ő Corpus Inscriptionum Latinarumában külön kötetet szán a daciai feliratoknak,⁴⁾ melyeknek legjelentősebb részét éppen a hunyadmegyeiek alkotják. Mommsen nagy művén kívül még számos kisebb nagyobb

1) Gr. Kuun Géza fentidézett értekezésében (X. Évk. 110. l.) olvassuk a következőket: »A római epigraphica nagymestere Mommsen erdélyi útjából hazatérőleg Budapesten 1856-ban azt mondta nekem, hogy Erdélyben aránylag a legtöbb feliratos követ a marosnémeti kertben látta.« U. itt l. a marosnémeti lapidarium történetének kiemelkedőbb mozzanatait.

2) Művének címe: Gyűjteménye (némely marosnémeti és veceli határon kiásott római sír és emlékköveknek), melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. (Magyarázta (Lugosi Fodor András) Ns Hunyadmegye rendes főorvosa.) A rajzokat hozzáadta (Stetter Vilmos) dévai uradalmi építész. Kolozsvárt. Nyom. az ev. ref. kollégium könyv- és könyomó intézetében. Ifj. Filsch János által. 4-ed rétt. A Kolozsvárt szept. 2-án 1844-ben egybegyűlt természet és régiségbúvárok gyűlésének ajánlva.

3) »Alsófarkadinon, ugyancsak br. Nopcsa László izléses kastélya előtt, szabad ég alatt félkörben áll tizenhárom feliratos kőlap, köztük néhány fogadalmi oltár és hét ember alakú szobor, fej nélkül mind. Záporok mossák, szentségtelen kezek rongálják és lesz idő, mikor a nemzedék csak hideg feljegyzésekből ismeri őket.« Gr. Kuun G. fenteml. értekezése X. Évk. 117. l. A feliratokat egyéb római régiségekkel kapcsolatosan tárgyalja Dr. Münsterberg és dr. Oehler bécsi régiségbúvárok műve, amely magyarul Hadik Béla főrealisk. tanár fordításában jelent meg a XIII. Évkönyvben.

4) Gr. Kuun G.: »Corpus Inscriptionum Latinarum« c. értekezése. VII. Évk. »Corpus Inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum volumen tertius supplmeentum. Ediderunt Theodorus Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfredus Domasewszky Berolicis, apud F. Reimerem MDCCCXXXIX. Pars prior Dacia, pars secunda Moesia superior, pars tertia Dalmatia.

hazai avagy külföldi munka foglalkozik a mi feliratos köveinkkel és bélyeges tégláinkkal.¹⁾

Az archeologusok ily nagy fokú érdeklődése mellett égetően szükséges volt a már ismertetett feliratok megőrzése és a még lappangó tudományos adatok feltárása.

Itt állottak végül rejtelmes multjokkal Hunyadmegye legősibb eredetű várai. Így a muncseli Gredistye,²⁾ amely mint gróf Kuun Géza mondá „a történettudomány aenigmája, mert róla jóformán csak annyit tudunk, hogy létezik,³⁾ itt áll Déva vára, melynek legrégibb falai Traianus korát is látták s a két oldalon található konyhahulladékok⁴⁾ a várhegyi településnek még régibb eredetére mutatnak. A kosztiesdi erődítvények,⁵⁾ Arany vára,⁶⁾ a bóli őskori erősség,⁷⁾ Kolczvár,⁸⁾ a malomvizi Kendeffy vár,⁹⁾ Marosillye vára¹⁰⁾ mind ősi eredetűek. Csupa kérdőjelként állanak földünkön e történeti emlékek s az emberi munkától, a szorgos kutatástól várják a feleletet. Mily büszkeséggel mondanánk az átutazónak néhány szóból álló igaz történetet azok eredetéről, amiről most csak a népnek tündérmeséi regélnek.

1) Király Pál: P. Aelius Theimes föliratai. V. Évk. 41—50.; Torma Károly: Adalék Sarmizegethusa és Aquincum felirataihoz. Arch. Ért. 1874. VIII. köt. 7. sz. 135—144. l.; a fentebb említett dr. Münsterberg és dr. Oehler értekezése. Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes 1902.; Téglás G.: Dacia Délvidékének legrégibb feliratos emlékei s ezek történeti- helyrajzi jelentősége. Délmagyarországi Tört. és Rég. Társ. Értesítője. Temesvár, 1897.; Hirschfeld Benndorf: Epigraphische Nachlese zum C. I. L. vol. III. aus Dacien u. Moesien. Akad. der Wissenschaften. Jahrg. 1874.; Ortway Tivadar: Dacia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. Arch. Közl. Új foly. VI. 1874.; Micai téglabélyegek. 1 változat Herepéről Torma K. Arch. epigr. Mittheilungen. III. p.; 2-ik változat Téglás G. U. ott. 1885. IX. évf. 244. l.; Erd. Múz. V. 1888. 249. l.

2) Irodalmi adatok a Téglás Gábor szerkesztésében megjelent Hunyadvármegye Története I. k. 19. lapján találhatók.

3) Curtius: A görögök története. V. k.

4) Téglás Gábor: Hunyadmegyei kalauz. (Kolozsvár, 1902.) 25. l.

5) Téglás Gábor: Hunyadmegyei kalauz 139. l.; u. o. bővebb adatok a muncseli Gredistyeről az 1803-ban talált 1000 db. Kozon aranyról s a további ásatásokról. 140. l.

6) I. Évk. 143. l.

7) Téglás Gábor értekezése III. Évk.

8) Szinte G.: Kolczvár. VII. Évk. 69—79.

9) Téglás Gábor: Hunyadmegyei kalauz. 178.

10) Koncz József: Marosillye vára és uradalma. X. Évk. 122—127.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Hunyadvármegye részletes földtani fölvétele.

(Hatodik közlemény.)

D) Neovulkános képződmények.¹⁾

Hogy vármegyénknek a Maros völgye szerint való két felé osztása nem egészen önkényes, sőt a harmadkortól fölfelé geologailag is megokolható, ez a fejezet szintén bizonyíthatja. Míg ugyanis a jobb parton a Csetrás hatalmas vonulata *dacit*-ból áll, vele szemben a bal parton emelkedő kisebb tömegű, »középmagasságú formás kúpok csoportja egyetlen *andezit*-típus különböző szövetű tagjaiból van fölépítve.« (Koch.) Dacitot itt hiába keresnénk.

Míg azonban a *dévai hegyek* egyetlen andezit-tipushoz tartoznak, a tőlük széles kréta és mediterrán üledékkel elválasztott *bulzai hegycsoport*, — melynek csak K-i fele nyúlik át vármegyénkbe — igen változatos kifejlődésű, úgy hogy Lóczy Lajos dr. már jó ideje (1882.) fölhívta rá a geologusok és petrografusok figyelmét.

A Maros két partjának harmadkorú kitörési kőzetei azonban főként korra nézve térnek el egymástól. Koch dr. professzor ugyanis a dacit kitódulásának idejét előbbre, — a mediterrán

¹⁾ *Nopcsa br.* többször idézett jeles munkájának térképe Ny. felé csak Déváiig terjeszkedvén, úgy szólván teljesen kiesik belőle a balparti eruptív terület. Annál nagyobb köszönettel tartozom dr. *Kadics Ottokár* kir. geologus, kedves barátomnak, aki a hiányzó területekről általa készített geológiai térkép-kéziratokat készséggel bocsátotta rendelkezésemre.

Fölhasználtam végül *Pinkert Ede*: Adatok a bulzai hegycsoport eruptív kőzeteinek ismertetéséhez című értekezését, mely legújabbán (Földt. Közl. XXXVII. k. 213—238. l.) jelent meg.

korba, — az andezitekét pedig valamivel utóbbra, — a szarmatába teszi. (A bulzai hegycsoportra nézve Pinkert is megerősíti ez észleletet.)

A kettő közt — úgy látszik — a *biotites andezitek* képezik az átmenetet nemcsak ásványos összetétel és szövet tekintetében, hanem többnyire még föllépésük módjában is. Meglehet, hogy a dacit kitöréseket közvetlenül folytatták is.

Az alábbi részletesebb tárgyalásnál a föltódulási sorrendet vettem lehetőleg tekintetbe.

a) *Biotites andezit.*

Makroszkóposan vizsgálva ilyennek tűnt föl a Róskány határában fekvő Culmea Reciceli közelében talált kőzet, melynek sötét, tömött, apró szemcsés alapanyagából jóformán csak a biotit lemezek tűnnek ki. Ez az előfordulás — bár igen kicsiny — annál is inkább kiemelendő, mert nagy területen összefüggő őspala vonulatban apró szigetként lép föl.

b) *Pyroxenes biotites andezit.*

Fintóág környékén lép föl csekély mennyiségben. Ezenkívül azonban ide sorozható a Fazacsel-Mihalesd határában levő igen tömött, sötétszínű kőzet, melyre Kadíc dr. fölvevő geologus úr társaságában bukkantunk. Maga az előfordulás tektonikai szempontból annyira érdekes, hogy teljesen indokolt lehet e dolgozat keretében való megörökítése.

Az egyik előfordulás magában Fazacsel községben van. Oly festői, hogy csak arányainak kicsiny volta okolhatja meg, hogy mint nevezetes tájszépesség nem jöhet tekintetbe.

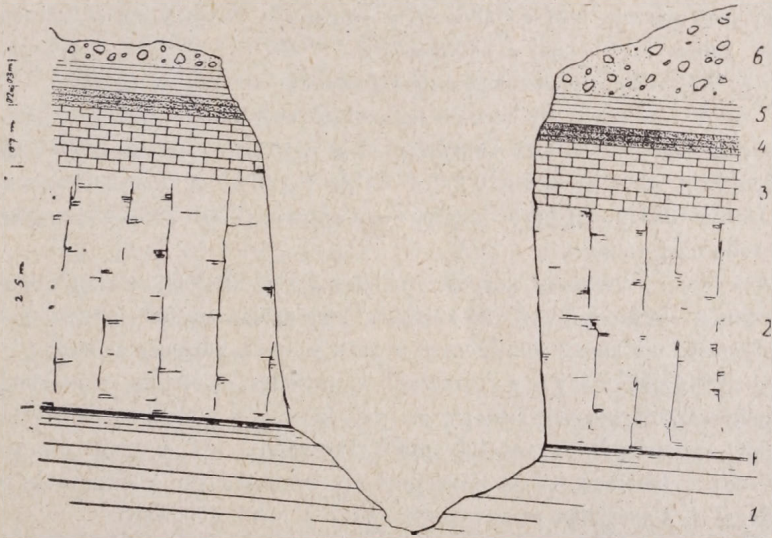
Ugyanennek a láva-lepelnek a fazacseli hegy D-i tövében való előbukkanása tökéletesebb szelvényt nyújt. (1. ábra.) Itt ugyanis egyrészt világosan látható, hogy a fekvőt képező mediterrán (?) kék homok az érintkezési lapon égetve van, másrészt pedig rajta még 1'2 m.-nyi tertiér (a fekvőéhez nagyon hasonló összetételű) üledék van.

Elég különös lehet, hogy ámbár a kőzet tökéletes telep alakjában van előttünk, korát mégsem könnyű meghatározni. Ennek oka természetesen a fekvő és fedő üledékek meddő voltában rejlik. E kérdést azonban közelebbről behatóbb tanulmányom tárgyává teszem.

c) Amfibolos biotites andezit.

A bulzai hegycsoportban Fintóág környékén fordul elő kisebb tömegben; ebben a kőzetben, épp úgy, mint a dévai hegyekében a biotit általában ritkának mondható.

A dévai hegyek kőzetét egyébként valamivel bővebben tárgyalom, miután — különösen legujabban — több oldalú ipari földolgozásnak tárgya. Megjegyzem még, hogy miután Halaváts, — ki legutóbb írta le őket, — az egész irodalmat fölhasználva, tömören és világosan tárgyalja ezeket, jelentésének egy részét egyenesen idézve szólok róluk.

1. ábra. *Pyroxen-andezit láva-lepel Fazacselnél.* 1. Csillámos kék homok (mediterrán). 2. Pyroxen-andezit. 3. Csillámos, kissé agyagos kék homok. 4. Durrább sárga homok. 5. Leveles homokos szürke tállyag. 6. Diluvium.

»A cenomani korú üledék lankás dombságából meredek oldalakkal emelkednek ki az amfibol-andezitből álló hegyek, festőivé téve Déva közvetlen környékét. Az amfibol-andezit négy kisebb-nagyobb foltképen tüntethető föl a térképen, melyeket a cenomani korú üledék vesz körül.«

»Az amfibol-andezit legdélibb előfordulása a Déva és Szárazalmás közt levő 507 m. magas Magura, melyhez ÉK-en két apróbb

kúp csatlakozik.« Ennek a területnek andizetjét bányásszák a »Petrosza« nevű kőbányában.

*

Miután egy vagy más szempontból kulturtörténeti adatokat is tartalmazhat, nem tartom fölöslegesnek e kőbánya leírására való kitérést.

Közele hamuszürke alapanyagú: földpátja közép nagyságú, amfibólitái és biotit táblácskái kicsinyek.¹⁾

Földolgozásra való alkalmatossága már jó régen (a XIX. sz. második felében) föltűnt. Déva városa értékesítette is; előbb kisvállalkozóknak adta bérbe s az 1897-ben épült gyalmári Maros-hid pillérei már a petroszai andezitből készültek. Ez alkalommal a budapesti József-műegyetem műszaki kísérleti állomásán rendszeres vizsgálatnak is alávetették. Ennek főbb adatai a következők:

A 25-ször ismételt fagyasztást (naponta 16 órán át legalább — 7 C. fokra lehűtve) a kő minden észrevehető megváltozás nélkül kiállotta, csupán a sarkok és élek tompultak meg egy kissé. A fagyasztás alatt szenvedett súly veszteség 0.3 %/o. Tehát fagyálló. A töréshatár értéke cm²-ként 821.2 kg. (25 fagyás után nedvesen) és 1393.4 kg. (szárazon) közt változik.

Majd (1900-ban) nagyobb vállalkozó: az Erdélyi Egyleti Bank bérelte ki 6000 kor.-ért. A kőbánya kihasználása azonban nem volt szakszerű: az anyag földolgozása is csak künn a kőbányánál történt.

Nagyobb arányú s szakszerű kihasználása 1904-től számítható, amikor *Gerstenbrein Tamás*, jó nevű kolozsvári kőfaragó mester vette bérbe a kőbányát (ugyancsak 6000 koronáért), aki a vasúti állomás közelében kőfaragó telepet létesített s ezt iparvágánnyal kötötte össze a bányával. Ügyszintén saját rakodót épített a MÁV állomáson.

Jelenleg mintegy 130 munkást²⁾ foglalkoztat, de annyi üzlet³⁾ ki-

1) E kőzet sötétebb színű zárványaiban Szádeczky Gyula dr. *szafir* kristályokat is talált,

2) Kérdésemre magától a tulajdonostól igazi örömmel értesültem arról, hogy a magyar munkás nemcsak hogy beválik a kőfaragó munkánál, de még túl is szárnyalja az annyira dicsért olaszt.

3) Mostanig (3 év alatt) a következő nevezetesebb építkezés faragott-kő anyagát szállították innen: Egyetemi könyvtár (Kolozsvár); pályaudvar, banképület (Temesvár); városháza, katonai alreáliskola (Marosvásárhely); evang. templom, gör. kel. katedrális, kadétiskola (Nagyszeben); városháza (Nagyvárad); Sz.-Rókus templom (Szeged); törvényszéki palota, fogház (Gyulafehérvár); MÁV üzletvezetőségi palota (Arad); áll. fürdőtelep (Vizakna) s végül a most épülő marossolymosi Maros-híd.

nálkozik, hogy még egy ennyinek is jutna foglalkozás. Így is azonban mintegy 450—500 vasúti kocsi rakomány faragott követ szállítanak a telepről, ami 250—300.000 korona évi forgalomnak felel meg.

*

A következő előfordulás csak egy igen keskeny f.-kréta körü pászttával van az előbbtől elválasztva. Ez egyszersmind a legnagyobb összefüggő andezit tömeg. »Legmagasabb csúcsa a 686 m. magas „Peatra Cosiei“,¹⁾ mely ÉK-felé a „Decebal“ nevű gerincben folytatódik, míg DK-en a „Nagytető“-ben (oláhul Notety) végződik. Ennek kőzetét Kozolyától K-re kisebb kőbányában fejtik. Itt is szürke színű a kőzet, a kiválott ásványok azonban jóval kisebbek, mint a Petroszban előfordulók.“

Ebben a tömzsben rézérc²⁾ is előfordulnak; ez az előfordulás — úgy látszik — régóta ismeretes. (A bányászat nyomait a XVIII. századig vezeti vissza Halaváts. Steinhauz Gyula főbányatanácsos úr említette, hogy 1792-ből származó fizetési lajstromot maga is látott, amelyből kitűnt, hogy a kincstár bányásztatott.)

A dévai réz bányászata hosszabb időn át szünetelt, de újabban ismét fellendült; még pedig oly alapossággal s olyan méretekben, hogy mindenkép megérdemli figyelmünket. Alkalmi-lag külön is visszatérek reá.

A Csengő völgyi kréta üledék választja el a harmadik előfordulást: a Szárhegy andezitjét. Ennek kőzetében igen föltűnők a szokatlanul nagy földpát kristályok, melyek több cm. hosszú karlsbadi ikrek formájában vannak kiválva.³⁾

»Végül a Szárhegytől K.-re ugyancsak meredek oldalú kúpot formálva, van a negyedik előfordulás: a Déva város közvetlen szomszédságában levő Várhegy, melyet Déva várának festői romjai koronáznak. Ennek is a kőzete szürke színű, nem épp nagy kiválott földpát kristályokkal; annyiban különbözik az

1) Halaváts »kozolyai kő«-nek fordítja; de tán nem csálódom, ha a »kozia« elnevezést a szláv »kozja« vagy »koza« = kecske szóval hozom összefüggésbe s így a »Kecskekő« lenne a megfelelő neve. — Föl kell tételennem egyébiránt, hogy okleveleinkben megtalálható az eredeti magyar név is!

2) Többnyire tarka rézérc, némi arany és ezüst tartalommal.

3) Zárányaival dr. Schafarzik Ferenc foglalkozott részletesen. (Földtani Közlöny XIX. k.)

előbbeniektől, hogy vékonyabb-vastagabb lapokban válik el, míg azok tömegesek.«¹⁾

*

Ezekén kívül is kell egy amfibolos biotites-andezit féleséget föltételeznünk, mert Rákosd szarmata rétegeiben egy 1 méteres kavicspad bőven tartalmaz andezit kavicsot, melyben azonban igen sok és elég nagy szemű biotit és kevés amfibol fordul elő.

d) Amfibol-andezit tufa.

A Várhegy DNy-i tövénél levő mély nyergen az amfibol-andezitnek finom, fehér, palás szerkezetű tufája látható, a mely lazább-keményebb padokat formál.

Az alsóbb rétegek durvább szeműek s szinte homokkőszzerűek. A felsőbbekben elég gyakran levél-lenyomatok is találhatók.

(E levéllenyomatokról megjegyzi Koch, hogy — ámbár nincsenek meghatározva — nagyon emlékeztetnek a Feleken és Szakadátnál előfordulókra s így annál bizonyosabb a kitörés szarmata kora.)

Egy felsőbb réteg egészen tömött, kagylós törésű; s miután könnyen formálható, régebben a vajdahunyadi vár restaurálásánál föl is használták.

Az andezit-tufát Déva város D. és DK-i szélén, a szőlőkbe vezető út mentén s a szőlőkben is megtaláljuk.

e) Augitos andezit.

»Lesnyektől Ny-ra a hegység lába mentén vivő országút mellett egy jelentéktelenebb kúp van, mely augitos andezitből áll. A tömött, fekete színű kőzetet az út kavicsolása céljából fejtik.« (Halaváts.) Itt-ott kalcittól származó fehér csíkok tarkítják. Előbbi leírók (Stúr, Partsch, Neugeboren) bazaltnek nézték.

1) Valamivel utóbb, — a »Források« c. fejezetnél, ezeket írja még Halaváts: »Magán a Várhegy amfibol andezitjén is észlelhető a sósvíz hatása (?) amennyiben, ha a forrástól a csúcshoz egyenest vonunk, ennek mentében — széles pásztában a kőzet jobban és másképp van elmálva, mint másutt. Itt ugyanis teljesen műrvává esett szét, míg máshol inkább darabos a málás terménye; továbbá vasrozsdás, mit másutt nem észleltem. E jelenséget s általában a konyhasónak e helyen való előfordulását, illetőleg képződését egyelőre nyílt kérdésnek hagyom.

Ebbe a csoportba tartozik annak a nagy *agglomeratum* lepelnek andezitje is, mely Ohába—Felsőlapugy—Roskány – Dobra közt, valamint a Dobra patak jobb partján Mihalesdtől É-ra a Marosvölgyig terül el a fölszínen.

*

A harmadkor kitörési kőzeteit is letárgyalván, a *negyedkori* képződmények kerülnének sorra. Ezeknek leírását azonban a másik megye-fél geológiai viszonyainak ösmertetése kapcsán adom, ezzel is jelezvén, hogy cikkem csak akkor befejezett egész.

(Vége az I. résznek.)

Gaál István dr.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Huszonhetedik évi rendes közgyűlés.

Összeállította: *Barthos Indár.*

Társulatunk 1907 szeptember hó 22-én d. e. 11 órakor kezdődőleg tartotta XXVII-ik évi rendes közgyűlését *Petrozsényben*, a »*Salgótarjáni Köszénbánya Társulat*« pompás dísztermében.

Jelen voltak: Pogány Béla alelnök elnöklete alatt, Balázs Béla, Borostyány Béláné, Borostyány Béla, Buda Imre, Göllner Károly, Gaál István dr., Görög Ferenc dr., Kristóf György dr., Pais Elek vál. tagok, Mailand Oszkár múzeumigazgató, Barthos Indár titkár, Ballun Ernő könyv- és levéltáros és Bottyán József s.-titkár, mint jegyző.

Cirbesz Dezső, Derzsi Ödön, Orbán Lajos, Priváry Géza, Pietsch Lajos, Szeles Henrik, Szalatsy Rezső r. tagok.

Hermann Antal dr. egyetemi m. tanár, az »*E. K. E.*«, a »*Szamosújvári Örmény Múzeum*« képviselőtében.

Dr. Ábrahám Józsefné, Babics Józefa, dr. Bottenstein Samuné, Derzsi Ödönné, Henrich Viktorné, Janza Vazulné, Herodek Sándorné, Koffron Ilona és Ida, Priváry Gézané, Schnegon Ilka, Schwartz Zsigmondné, Sternberg Bertalanné, Prileszky Pálné;

Róth Flóris bányaiigazgató, Heinrich Viktor bányagondnok, Janza Vazul főszolgabíró, Prileszky Pál szolgabíró, Ábrahám József dr., Kósa Mihály, Kautner János bányamérnök, Erdős László, Pelger Mihály, Tribusz Gábor, Schreiner József bányatársulati titkár, vendégek Petrozsényből.

Ballun Ernőné, Barthos Indárné, Bottyán Józsefné, Buda Imréné, Buda Margit és Lenke, dr. Gaál Istvánné, Hajtmann Mariska, Kozolyai Róza, Mailand Oszkárné, Szeles Henrikné, dr. Indre Lászlóné;

Kovács Ernő, Indre László dr., Kálló János, Farkas Lajos, Tarján Ödön vendégek Déváról.

A közgyűlést *Pogány* Béla alelnök lelkes beszéddel nyitotta meg, melyet alább közlünk:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 27 éves fennállása óta sok szép, eszmékben gazdag megnyitó beszéd hang-

zott el az elnöki székből, melyet Társulatunk közgyűlésén — nagyérdemű elnökünk: Fáy Béla hivatalos akadályoztatása folytán — mint e Társulatnak szerény alelnöke, én vagyok szerencsés elfoglalni és ezen tisztemmel járó kötelességeim teljesítésében szíves támogatásukat kérni.

Nagynevű elnökeink megnyitó beszédeikben mindig irányítólag hatottak a Társulat működésére és az elhangzott eszmék viszhangra találtak a fogékony lelkekben, tettekre serkentve a hivatottakat a Társulat kitűzött céljainak elérésében.

Társulatunk mindenkor igyekezett a rendelkezésére álló eszközöket igénybe venni, hogy azon eszméket, melyek a Társulat felvirágzását célozzák, megvalósíthassa.

Es ha mégis nem érte el mindig a kívánt eredményt, az ne kedvetlenítsen el a további munkálkodástól, hanem ellenkezőleg buzdítson arra, hogy vármegyénknek a jóért, szépért és nemesért lelkesülő közönségét megnyerjük eszméinknek, melyeknek megvalósításáért szívesen áldozzuk fel saját hatáskörünkbe tehetségünk szerint szerény képességeinket.

A történelem a népek és nemzetek tükre. E tükörben látjuk meg hű képét azon tanulságoknak, melyeket a gondolkozó elme a népek és nemzetek ezeréves múltjából magának megalkotott. De meddők maradnának ezen tanulságok, ha nem látnók meg e tükörben saját énünk fejlődését és tökéletesedését és nem gyönyörködnénk e fejlődés fokozataiban, melyekben az ember a civilisatio ily magas fokára emelkedett.

A régészet és népisme kiegészítő részei a világtörténelemnek; oly segéd tudományok ezek, melyek nélkül csak hézagosan lehetne a történelmet megírni; mert hiányoznának azon adatok, melyekből a helyes következtetéseket levonhatjuk.

És hogy ezen korántsem elvont, az emberi lelket gyönyörködtető tudományágak vármegyénk közönségének lelkébe is kellő viszhangra találjanak, felhívást intéztünk a múltban is vármegyénk nemeslelkű, áldozatkész közönségéhez, hogy mindazt, mit önmegtagadás nélkül nyújthatnak és azt a tudomány számára átengedhetnek, ajándékozzák Társulatunknak. És ha e felhívásunk eddig nem is vezetett a kívánt eredményre, nem mondunk le azon reményről, — ha majd a közel jövőben megvalósul azon hön óhajtott vágyunk, mely egy megfelelő múzeum épület lételét célozza —

közönségünk áldozatkész adományaival már eddig is becses értékkel bíró gyűjteményünk fokozott mértékben fog gyarapodni.

A művelt nyugat államaiban a tudományos egyletek munkásságát a tudományok barátai versenyezve támogatják, halomra gyűjtve a tudósok részére az értékes anyagot.

Merítsünk mi is erőt és vegyünk példát a művelt nyugattól, hogy ne lankadjunk el soha a tudomány mélységes rejtekeinek kutatásában.

1. Szolgáljuk szeretett *magyar hazánkat*, mely segédkezet nyújt megismerni őseink vérével szenttéavatott anyaföldünk múltját; a kiaknázott kincsek megismertetnek népünk kulturájával; és annak iparában és kézimunkájában rejlő lelkületével.

2. Szolgáljuk a *tudományt*, mert a népek kulturájának levont tanulságaiból új eszméket, új irányt és új tapasztalatokat szerzünk.

3. Végül szolgáljuk szeretett *vármegyénket*, mely klasszikus múltjánál fogva e szolgálatot tőlünk méltán elvárhatja, s megkövetelheti, hogy hagyományait ápoljuk és azokat az utókornak megőrizzük.

Tegyük ünnepélyes fogadalmat, hogy minden igyekeztünket arra irányítjuk, hogy megtaláljuk a módot és eszközöket, melyekkel vármegyénk közönségének tudományszeretetét és pártolását megnyerhetjük. Mert csak így remélhetjük kitűzött célunkat elérhetni, és szeretett hazánknak, vármegyénknek és a tudománynak hasznos szolgálatokat tenni.

Ezen meggyőződésben, — és azon tudatban, hogy ez a szeretet és pártolás Petrozsény és vidéke közönségének lelkében él, — melynek lekötelező szíves vendégszeretetét élvezni szerencsések vagyunk, — szívélyesen üdvözlöm az ily szép számban megjelent közönséget; a Társulat tagjait és vendégeket kiknek soraiban tiszteletteljes üdvözlőnként nyilvánítjuk az «Eke» és Örmény múzeum egylet képviselőjében megjelent Dr. Hermann Antal jeles ethnografusunknak.

Ezzel a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 27-ik közgyűlését megnyitom.

Az elnök üdvözlését *Hermann Antal dr.* következő beszéddel viszonozta:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Örömmel üdvözlöm a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XXVII. közgyűlését. Mint a ma reggeli tündéri kiránduláson a tündöklő meleg őszi nap végre is diadalmasan eloszlatta a nehéz ködfátyolt, mely elborította sovár szemeink elől a Zsilvölgy gyönyörűségeit, úgy e Társulat is arra van hivatva, hogy bevilágítson abba a ködhomályba, amely még elfödi e vármegye régi századait. Nemzeti számonkérő szék e társulat. Revindikálva számonkéri a multtól e vármegye elsikkadt magyarságát, a dicső Hunyadiak örökét. És hűséges gondos számtartó; kegyelettel gyűjti és leltározza a multak hagyományait, nemzetünk e legbecsebb kincsét. Múzeuma vajha minél előbb méltó hajlékot nyerne, hogy az ősi sziklavár alatti Magna Curia ismét büszkesége legyen e vármegyének.

Büszke vagyok, hogy üdvözölhetem e nagyérdemű Társulatot most is, mint már sokszor, az Erdélyi Kárpát Egyesület, e testvér-társaság nevében, mint múzeumának tiszteletbeli igazgatója. Testvér nemcsak a legmelegebb rokonszenvnél fogva, hanem a célok, törekvések, sőt eszközök rokonságára nézve is. Az önök területe a mi területünk legérdekesebb része, amely klasszikus alkalmat kínál programmunk minden irányának alkotásokkal való megvalósítására. Reánk nézve a táj nemcsak hegy és völgy, nemcsak havas és róna. Nekünk minden vidékünk első sorban e gyönyörű szent haza integráló része. Mi turisták keressük e föld legérdekesebb termékét, az embert, a népet. Mi keressük, érezzük és kegyelettel kultiváljuk e föld lelkét: a történelmet. Múzeumunkban oltárt emeltünk a néprajz, a történelem kultuszának. Mert a néprajz a nemzet széles alaprétegének meg nem írott belső története. A régészet pedig a mult néprajza, amint a jelen néprajza a jövő régészete lesz.

De megvan a viszonyosság is. Aki foganatosan, behatóan, a legelső forrásokból akar foglalkozni az önök Társulata tudományos feladatainak bármelyikével, annak turistának kell lennie. A történelem nem a történetesen, azaz véletlenül történt események halmaza, hanem természetes törvények eredményeinek láncolata. Valamely ország vagy vidék földrajzi helyzete, természeti viszonyai szabják meg sorsát, azaz történelmét. Csak az események színhelyének tüzetes ismeretével lehet biztosan megítélni azok okait

és következményeit. Ilyen állandó helyszíni szemle a mi turistaságunk. Nagy események helyére zarándokolva, mintegy közvetlenül érezzük a történelem lehat. Az emlékekből érthetően szól hozzánk a história szelleme, a monda, a turistát kísérő turulmadár nem egyéb, mint az általános emberi igazsággá stilizált helyi történet.

És a régészet tárgyai sem jönnek el a tudós dolgozó szobájába. Van még belőlük sok ismeretlen is, de nem az országút szélén. Azokért el kell menni turistáskodni, azokat *in situ* kell fölkeresni. A régiségkufár megteszi s orrunk elől elviszi multunk legdrágább emlékeit, külföldi múzeumokat és így magát is gazdagítván velök. Nagyon sok lapangó értékes régiségre meg éppen csak sűrű járás-keles közben bukkanhatunk. Aki meg arra törekszik, hogy leletekké változtassa az őstörténet rejtett kincseit, melyeknek nálunk többnyire még a föld a legmegbízhatóbb konzerátoruk, annak éppen turista ézzékkal kell bírnia. Az, aki élesen megszokta figyelni a talaj domborzati viszonyainak aprólékosságait, útjának minden jelenségét, aki ismeri a jelen primitív népélet szituációját, a turista leginkább alkalmas arra, hogy felismerje az ősemler nyomait. A prehisztóriában valóságos kincstaláló varázsvessző a turistaság.

A néprajznak a turistasághoz való viszonyát, e kedvelt témámat, már több ízben fejtegettem. Ez alkalommal csak egy klasszikus példájára mutalok rá annak, milyen pompásan megfér a kettő egymással. Az Erdélyi Kárpát Egyesület legszebb alkotása a néprajzi múzeuma, mellyel méltó tartalmat adott a dicső Hollós Mátyás szülőházának s amely az országnak elsőrendű, mintaszerrűnek elismert, sokat irigyelt ilynemű gyűjteménye.

Legyen szabad a magam nevében is üdvözölni e Társulatot, melynek vezetőihez szép és kegyeletes emlékek fűznek. Nekem is drága mesterem volt a megdicsőült elnök, gróf Kuun Géza, kit szellemének fensége magasan kiemelt körünköl, de akit lelkének mélysége egész közel hozott szívünkhez. Az ő lelke él nemcsak halhatatlan műveiben, hanem közvetlenül mibennünk. A jelenlegi elnök nem csak család, hanem lélek szerint is rokona, szellemi örököse. Aki pedig most elnököl e gyűlésünkben, a vármegye nagyérdemű alispánja most is tanújelét adta annak, hogy közvetlenül részese Kuun Géza nagy szellemének. Az ő elnöklése

szimbolikus jelentőségű. A kulturának a vármegye első gondjai közé kell tartoznia. A tudománynak nem szabad idegennek lennie a közigazgatásnál.

A régi kipróbált gárdából jól esik látnom a lankadatlan buzgalmú Mailand Oszkár múzeum-igazgatót, örök ifjú barátomat. Számos régi jó emberem, kikkel hajdan együtt munkálkodni törekedtem, hiányzik most soraikból. De megvigasztal az a tudat, hogy akik a nyomaikba léptek, nem gyöngé epigonok, hanem a kezdeményezőikkel kongeniális alkotó erők. És mégis, mintha valami hija volna a dolognak. Építgetjük a szellemi kulturpalotát. De mintha a haladásnak nem volna kellő látszatja. Mint mikor a monda szerint: »tizenkét kőmives összetanakodék, magas Déva várát hogy felépítenék«. Falazzuk be mi is épületünk fundamentumba szenvedélyeink, önzésünk, gyarlóságaink dédelgetett magzatát: a pártoskodást és gyorsan, megvitatlanul fel fog épülni Déva új vára, a megyebeli magyar kultúra.

Különös örömemre szolgál, hogy Petrozsényben gyűltünk össze ez ünnepélyes alkalomra. Felmelegszünk arra a gondolatra, hogy három ezer millió köbméter fekete gyémánt van alattunk. E város ideális példája annak, hogyan teljesülhet ma az ipar révén Széchenyi szózata: „Magyarország nem volt, hanem lesz.“ Félreeső helyen, az ország szélén, néhány év alatt a kultúra csodáit teremtette itt meg a bányatársulat, melynek itt vendégei vagyunk. E hajlék, az új kaszinó a praktikus komfort, a modern műízlés mintaképe. S az anyagi kultúra virágzása előidézi a szellemi műveltség lendületét is. Előkelő tudományos intézet, a példás vezetésű főgimnázium világosságot terjeszt, mely vetélkedik a villamos ívlámpákkal. S a különböző népelemek szívérvány-színei egyesülnek itt a magyar kultúra, a nemzeti szellem tiszta fehér napfényében.

A kultúra ez alkotásai a természeti szépségek legékesebb keretébe vannak foglalva. Egészen stilszerű volt tehát, hogy a mai ünnepnap a turistaság jegyében kezdődött. A szurduki gyönyörű kirándulás s a Déváról ide vezető vasútvonal is elegendő annak a bizonyítására, hogy e vármegye Erdély történelmének és természeti kincseinek klasszikus földje, a tájszépségeknek is valószínű Yellwostone-parkja, az erdélyi turistaság eldorádója lehetne. És ezzel szemben azt kell tapasztalnunk, hogy e vidéken nincs

kellő érdeklődés a turistaság iránt, hogy e megyében igen kevés történik arra a célra, hogy ezt a kis Svájcot megnyissák országvilág turistái előtt. Az Erdélyi Kárpát Egyesület, országrészünk magyar turistaságának lankadatlan buzgalmú apostola, amely azért járja az országot, hogy minél jobban megismertesse és megszerettesse, amely sétálva kulturát és jólétet terjeszt, több ízben megpróbálta szervezni és fellendíteni a megyebeli magyar turistaságot, eddig maradandóbb siker nélkül.

E vidéken alig van száz lakosság. És a nagyszebeni Kárpát Egyesületnek mégis virágzó osztálya van Petrozsényben, mely elismerésre méltó, dicséretes eredménnyel működik. De a megyében, sőt e vidéken is annyi tömérdek a természeti szépség, annyi a turista teendő, hogy mindkettőnknek bőven jutna, ha testvériesen megosztoznánk rajta. Hiszen éppen a turistaság alkalmas arra, hogy egyesítse a honfitársakat a természet kultuszában, a honszeretben.

A legszebb kilátások egyike az, amit a turista a dévai várhegyről élvez. Vajha hasonló kilátásai volnának a magyar turistaság ügyének Déván! Küszöbön áll az Erdélyi Kárpát Egyesület hunyadmegyei osztályának újjászervezése és fellendítése. E hazafias és a megye érdekében is fontos munkánkhöz előre is kérjük a Történelmi Társulat hathatós pártfogását és Petrozsény közügyekért lelkesedő lakosságának érdeklődő támogatását.

Vége még néhány szóra kérem máris igen soká lefoglalt türelmüket. A dicső nagy örmény nemzet nem dicstelen hazai töredéke e nem magyar eredetű, de legmagyarabb érzületű népelemünk, a szamosújvári örmény múzeumban, melynek én tiszteletbeli igazgatója vagyok, összegyűjti saját multjának emlékeit. Ehhez készül járulni a keleti örménység is kulturkincseivel, hogy a gyűjteményt, mint egyetemes örmény múzeumot, letegye a magyar kultúra oltárára hálaáldozatul azért, hogy a nagylelkű magyar nemzet itt új édes hazát adott a századokon át országról-országra üldözött örmény menekülőknél. Midőn e zsenge kulturintézmény tisztelő és elismerő üdvözlését tolmácsolom, egyúttal kegyes pártfogásukba ajánlom az örmény múzeumot. A Történelmi Társulatnak a jól megérdemelt sikert kívánom üdvös, áldásos működéséhez.

Ezután Barthos Indár titkár olvasta föl Márki Sándor dr. tiszti tag, kolozsvári egyetemi tanárnak: *II. Rákóczi Ferenc és Erdély nemzetiségei* c. értekezését, ezen értekezés egy fejezetét képezi II. Rákóczi Ferenc fejedelem életrajzának, melyet Márki Sándor dr. a «Magyar Történelmi Társulat» megbízásából fog megírni. Az értekezés a múlt évben megjelent XVII. Évkönyvünk 137—144 lapjain olvasható.

A tárgysorozat értelmében *Gaál István dr.* olvasta föl: «*A geológus, mint turista*» c. értekezését, melyet rajzokkal tett szemléletessé. A Társulat köszönettel vette tudomásul Gaál dr. felolvasását s azt határozta, hogy Évkönyvében kiadja. Az értekezés azonban nem Évkönyvünkben, hanem az «Erdély» c. folyóirat XVI. évf. 174—180 lapjain látott napvilágot. Hogy Gaál dr. miért került el Évkönyvünket értekezésével, azt a Társulat magának nem tudja megmagyarázni, tudunkkal erre az eljárásra a Társulat Gaál dr.-nak okot nem szolgáltatott. Az értekezés kiadásának joga mégis Társulatunkat illette volna meg, amelynek közgyűlésén Gaál dr. azt előadta. Így tehát a közgyűlési határozat dacára sem lehet az igazgató válaszmány jelen esetben ama helyzetben, hogy a szóban forgó értekezést saját Évkönyvében kiadassa, mert folyóiratokból értekezéseket át nem vehet.

Barthos Indár titkár következő jelentését olvasta föl a Társulat 1907. évi működéséről:

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Ismét elmúlt egy év Társulatunk életéből s újra be kell számolnunk munkálkodásunk eredményéről. Társulatunk a jelen évvel fennállásának huszonhetedik évét érte meg, hogy munkáljon csendesen minden nagyobb zajt kerülve azon nemes cél érdekében, amelyet a nagynevű alapítói elébe tűztek. Kerestük, kuttattuk a jelen év folyamán is mindazon momentumokat, amelyek nagy múltú vármegyénknek akár a múltjára, akár a jelenére vonatkoztak. Fölhasználtuk a legegyszerűbb anyagi és szellemi erőinket, hogy méltóképen hozzájárulhassunk akár csak egy tégladarabbal is azon nagy épülethez, mely a magyarság ezen oázisán hirdetni fogja fajunk szellemi suverenitását.

Társulatunk szellemi működéséről Évkönyvünk számol be legvilágosabban, amelynek már XVII-ik kötete van sajtó alatt s ebből is két füzet már a tagtársak kezén forog; a 3. füzet e hó végén fogja elhagyni a sajtót s 4. füzet december hóban jelenik

meg. Az Évkönyvünk *«Hivatalos Értesítő»* c. rovata sokkal bővebben számol be Társulatunknak a múlt évi közgyűlés óta végzett munkálkodásáról, amint azt rövid kis jelentésben lehetne elmondani. Talán ismétlésbe esnénk, ha azt újra elmondanók, de mindezekről eltekintve voltak Társulatunk életében olyan mozzanatok, amelyekről itt, a Mélyen Tisztelt Közgyűlés színe előtt is meg kell emlékeznünk.

A múlt évi közgyűlés óta igazgató választmányunk 4 rendes és egy rendkívüli ülést tartott felolvasásokkal kapcsolatosan. Két tagtársunk és egy régi lelkes munkatársunk, 3 önálló értekezést mutattak be az igazgató választmánynak. Felolvastak *Dr. Kristóf György* vál. tag, szászvárosi tanár és Ballun Ernő társulati könyvtáros, dévai áll. főreáliskolai tanár; a titkár mutatta be Király Pál erzsébetvárosi áll. főgimn. tanárnak Társulatunk régi s még az alapítása óta lelkes munkatársának egy önálló értekezését. Az értekezések tárgyukat a történelem köréből merítették, amelyek évkönyvünk lapjain olvashatók. Ballun Ernő: *«Traianus oszlopáról»*, Király Pál: *«A dák háborúk története Traianus oszlopának domború képei alapján»* címmel értekeztek. Király Pál értekezését *«Cichorius»* gyönyörű képeivel tettük szemléletessé, melyek Traianus oszlopát ábrázolják a lehető legnagyobb pontossággal. A f. é. április hó 19-én tartott választmányi ülésünket a *«Honalapító Árpád»* fejedelmünk emlékének szenteltük, amikor Dr. Kristóf György vál. tagtársunk: *«Emlékezés a honalapítóra»* c. értekezett s lerótt a Társulatunk háláját a világtörténelem ezen nagy egyénisége iránt.

Folyó évi évkönyvünkéből, mint fentebb is említettem 2 füzet jelent meg, melyek közül az I-sőben a huszonhatodik évi közgyűlési elnöki megnyitó és Király Pálnak a már fentebb említett értekezése és Dr. Gaál István vál. tagnak az *«Irodalmi Értesítő»* c. rovatban *«Hunyadvármegye részletes földtani fölvételét»* ismertető 4-ik közlemény jelent meg. A második füzet március hóban látott napvilágot, amelyben Dr. Wertner Mór történettudós társ. tiszteleti tag értekezett *«Ujlaki Miklós erdélyi vajda családi történetéről»* és Dr. Gaál István folytatta *«Hunyadvármegye részletes földtani fölvételét»* az 5-ik közleményében. A harmadik füzetben Dr. Dékány Kálmán marosvásárhelyi ev. ref. koll. tanár fog egy *«Egykorú Óra-verset»* részletes magyarázatokkal közölni s

az «Oklevéltár» c. rovatban néhai Koncz József történetírónak gyűjtéséből közölni fogjuk a *«Haczog vidéki nemesség lajstromának jegyzékét I. Apaffy Mihály fejedelem idejéből.* A 4-ik fűzetben Dr. Márki Sándor társ. tisz. tagnak az imént fölolvastott és Dr. Kristóf Györgynek a fentebb említett értekezéseiket fogjuk adni. Így tehát a XVII. Évkönyvünk is méltó folytatása lesz az előbbi Évkönyveknek, amelyeknek tudományos becsét a külföld történettudósai is elismerik s itthon széles e hazában kűtfő gyanánt használják.

Társulatunk belső életében változás annyiban állott be, hogy Réthi Lajos alelnöki állásától megválva, helyét a múlt évi közgyűlés Pogány Béla vál. tag Hunyadvármegye alispánjával töltötte be egyhangú lelkesedéssel. Pogány Béla készséggel fogadta a közgyűlés bizalmát s ezen állásában működését 1906. év november hó 24-én tartott ig. vál. ülésen meg is kezdette. Ezen alkalommal a választmány nevében az új alelnököt Mailand Oszkár múz. igazgató üdvözölte s fejezte ki köszönetét, hogy ezen állást elfogadta nagy elfoglaltsága dacára s azt a reményt fejezte ki, hogy ő mint Hunyadvármegye tapintatos vezetője a «Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak» is derék alelnöke leend.

A vál. ülések menetén olyan eszmék is merültek föl, melyeknek megvalósításával még nagyobb mértékben gyarapítaná érdemeit e derék Társulat. Pl. Ballun Ernő társ. könyvtáros indítványozta, hogy Hunyadi Jánosnak emlékéért Hunyadmegye székhelyén, Déván egy szoborral örökítse meg s indítson ezen ügyben országos gyűjtést. A választmány alapos vita után abban állapodott meg, hogy még nem tartja elég alkalmasnak a jelen körülmények között a mozgalom megindítását, talán akkor óhajtaná a mozgalmat megindítani, ha a Társulat beköltözhetnék a rég várt otthonába, a «Magyar Curiába.»

Igen derék munkát végzett a választmány az «országos törzskönyv-bizottság» fölkérésére akkor, amikor 2 hónapi fáradtságos munka után a «hunyadmegyei» község nevek magyarosítása érdekében megtette javaslatait. A folyó évi április hó 19-én tartott ülésében a *közigazgatási bizottság felszólítására* egy szűkebb körű bizottságot küldött ki, hogy a megye területén

kijelölje azokat az emlékeket, amelyek akár művészeti értéküknél fogva, akár történeti becsüknél fogva megővandók az enyészettől.

A «*Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségénél*» újból lépéseket tett az iránt, hogy a kultuszminiszterium siettesse a pénzügyminiszteriumban a dévai pénzügyi palota fölépítésének napirendre tűzését, hogy annál hamarabb nyerhesse meg a Társulat a «*Magna Curiát.*» A «*Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége*» 167/1907. sz. alatt kelt leiratában tudatta a Társulattal, hogy ez iránt a lépéseket a saját hatáskörében megtette, vajha az mielőbb sikerülne.

Társulatunk élénk figyelemmel kísérte a rokon társulatok működését s gyűléseiken magát kiküldött tagjai és üdvözlő iratai által képviseltette.

Az „Emke“ f. évi közgyűlésén és Árpád ünnepélyén Dr. Márki Sándor tisz. tag képviselte Társulatunkat.

Thaly Kálmánt üdvözlő irattal kereste föl, ama alkalomból, hogy Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása körül elévülhetetlen érdemeiket szerzett; Dr. Kristóf György Thaly Kálmánnak tiszteleti taggá való megválasztását javasolta, ami meg fog történni a jelen közgyűlésen.

A Társulat 400 kor. államsegélyt élvezett néprajzi tárgyak gyűjtésére, a gyűjtéssel Szabó Imre vál. tag bizatott meg, ki eddig is buzgó gyűjtője volt megyénk néprajzi tárgyainak.

Özv. gróf Kuun Gézáné kegyelmes asszony a «Társulat 25 éves története» c. kéziratban levő mű kinyomatási költségeinek fedezésére 100 kor.-t adományozott. Sajnos, ezen összeg még mindig igen csekély erre a célra s hogy az sikerüljön, azt csak Hunyadmegye hazafias közönségének áldozatkészsége teheti meg.

A halál a jelen év folyamán is kivette a maga áldozatait tagtársaink sorából, elhaltak: *Benndorf Ottó* bécsi egyetemi tanár, tisz. tag, *Boga Károly*, *Nagy István*, *Imperat György*, *Gr. Lónyai Menyhért*né, *Lészay János*, *id. Maderspach Viktor*, *Moldován Demeter* rendes tagok. Legyen emléküik áldott!

Új tagoknak megválasztattak: *Br. Bornemisza Lipót*, ifj. *Bordeaux Pál*, *Bitay Béla*, *Báncs Emil*, *Barcsay Adorján*, *Haragos Ádám* dr., *Jakab János*, *Mende Manó* dr., *Orbán Lajos*, *Peidl Imre*, *Dr. Tóth Géza*, *Priváry Géza*, *Cirbesz Dezső*, *Derzsi Ödön*,

Szeles Henrik, Szöts F. Lajos, Ujváry Jenő, Winkler Jakab, Wanka Béla, Vitán Gábor. Ezek után a tagok összes száma: 256. A tavalyihoz képest 12-vel több.

Ez a szám még mindig csak félakkora, amennyivel megkezdette működését a Társulat 27 évvel ezelőtt. Van reá azonban remény, hogy idővel talán inkább megnyerjük a közönség érdeklődését, ha leendő otthonunkba, a dévai «*Magna Curiába*» beköltözünk s nagyobb apparatussal munkálkodva, igen becses múzeumunkat a közönség előtt megnyithatjuk.

Mailand Oszkár múz. igazgató az alábbi jelentését terjesztette be a múzeum 1907. évi állapotáról:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Ismét egy év pergett le múzeumunk életéből, anélkül, hogy múzeumunk előnyösebb elhelyezésének kérdése lényegesen közeledett volna a megvalósuláshoz. A pénzügyi palota telkére nézve, úgy halljuk, megállapodás jött volna létre, de ez épület elkészültének időpontja nincs meghatározva s így a Magna Curia átvételének ideje ismét el van odázva. A Főfelügyelőség saját hatáskörében mindent megtett ügyünk előmozdítására, de úgy látszik most is kevés sikerrel s így gyűjteményünk sorsa ép oly bizonytalan, mint eddig; a működésünket hátráltató s a gyűjteményeket veszélyeztető körülmények pedig ép úgy fennállanak, mint tavaly ilyenkor.

Változásnak nevezhető, hogy múzeumunkban ez évben nagyobb tatarozást végeztünk s a múzeumnak két, már teljesen megrongált ablakát kicseréltettük. Ez ablakok csináltatási költségeit az épület tulajdonosa, a dévai főreáliskola, volt szíves magára vállalni s e költségek kieszközléseért nagy köszönettel tartozunk Göllner Károly főreáliskolai igazgatónak, aki múzeumunk ügyét — ezen sajnos, csak megtűrt helyzetében — mindig a legnagyobb készséggel, szívességgel támogatja.

A múlt évben Várhelyen eszközölt szép reményekkel kecségtető ásatások után, azt hittük, hogy ez évben egy nagyobb ásatási segélyben részesülünk s ez ügyben indokolt felterjesztéssel éltünk, kifejezve azt, hogy működésünk súlypontját most már a várhelyi ásatásokra kívánjuk helyezni, mert az ott felszínre kerülő tárgyak megszerzése s a folyton barbár módra turkálásoknak

kitett területek rendszeres átkutatása elsősorban Társulatunk el nem mulasztható kötelessége.

Ugy látszik azonban, hogy elhelyezési viszonyaink mostoha-sága itt is bénítólag hat működésünkre, mert azon felfogásnak adott tápot, hogy gyűjteményeink szaporítása akkor, mikor még eddigi gyűjteményeinket sem tudjuk kellően elhelyezni, időelőtti munka.

Nem zárkozhatunk el a felfogás jogosultsága elől, de azt hiszem Társulatunk még sem teheti azt egészen magáévá, hiszen így megtörténhetik, hogy a sok húzavonában Társulatunk esetleg még egy egész évtizeden át is tétlenségre lesz kárhozthatva.

Nézetem az, hogy amíg Társulatunk működő tagjainak munkakedve, lelkesedése sikerekkel biztat, nem szabad tétlenül néznünk a várhelyi castrum pusztulását s ha kormánysegéllyel nem, akkor saját anyagi erőnk segítségével kell odahatnunk, hogy ezen ásatások ne szüneteljenek.

Ami múzeumunk néprajzi osztályának fejlesztését illeti, az utóbbi két évben örvendetes gyarapodást jelezhetünk, de ez évben az államsegélyvel kiküldött szakemberünk más irányú elfoglaltsága miatt feladatát nem végezhetette s az idei gyűjtésről még be nem számolhatott. A Főfelügyelőség ez évre ismételve ethnographiai segílyt utalványozott ki s reméljük, hogy a jövőre múzeumunkba bekerülő két évi gyűjtés anyaga lényegesen fogja gyarapítani ethnogr. gyűjteményünket.

A múzeum gazdagítására irányított működésnek tekinthető az a tevékenység, amelyet Társulatunk a műemléknek nyilvánított dévai ev. ref. templom lerombolása alkalmával, az ezen templom falait díszítő freskok megmentésére kifejtett. E freskokat öt nagy képben lefényképeztettük s közülök kettőt nagy fáradság és gonddal igyekeztünk a falból ép állapotban kivenni. A kiemelés jól sikerült; de hogy e képeket múzeumunk számára megmenthetjük-e? az akkor fog kitűnni, ha majd kellő kiszáritás után, a képeket rögzítő enyvréteg, zsák- és deszkaburkolattó megszabadítjuk.

Múzeumunkba ez évben Ballun Ernő tanár útján a dévai várban talált félhold alakú, nyitott karperechez hasonló 12 darab rézkarika került. Ezen karikák a rézkorszakban pénzegységet kép-

viseltek s nemcsak itt, de gyakran fordulnak elő más vidéken is. E lelet nem lepett meg, mert már régen valószínűnek tartottam, hogy a dévai rézközeteket a történelem előtti korban is ismerték s e lelet gazdagsága arra látszik utalni, hogy Déván az őskori népeknek valóságos pénzverdéje létezett.

Herbay Ágoston veceli körjegyző két érdekes Micia tertületén talált, római mécsest ajándékozott múzeumunknak. Ezek közül egyik egy ritkán előforduló 5 ágú mécses, amely előkelő házakban a mai luszter ősanyja lehetett. Dévai Nagy László egy, már ritka batizi származású tintatartóval, özv. Lengyel Dánielné egy múlt századbéli órával ajándékozta meg múzeumunkat.

Egy, a dévai várban talált régi szerkezetű gyújtacsos revolver, több ágyúgolyó és több kályhacsempe egészségi múzeumunk ez évi szaporulatát.

E csekély gyarapodás, nem a legmegnyugtatóbb érzéseket kelti lelkünkben, mert különösen a megye intelligenciájához intézett felhívásunk után többet vártunk, többet reméltünk, mert szinte csodaszámba megy, hogy abból a megyéből, amelyet a rajta végigzugó népharcok az őskorban; hatalmas népek halálharca a római korban, s a nemzeti fennállásunkat biztosító nemzeti küzdelmek a török hódoltság idejében, a történelem klasszikus földjévé avatott, évenként csak ily kevés hagyomány legyen a jövő számára megőrizhető. De ne csodálkozzunk, hanem valljuk be, hogy még nem ébredtünk fel megyénk nagyságának öntudatára. A miért évenként a külföld ide zarándokol, hogy a történelem által megszentelt e földet felkeresse, azt mi kicsinyeljük. — Amit a külföld tudósa a földből kiás, dédelgetve hazavisz, hogy azt tanulmányozva egy új eszmével, felfedezéssel gazdagítsa a tudományt, ezt mi félredobjuk. Kicsinyléssel illetjük még azokat is, akik önzetlenül művelik a régészetet, néprajzot.

Mert ugylátszik még nem találtuk meg azt a mértéket, amelyet csak az anyagi hasznót nem hajtó szépért, nemesért, magasztosért lelkesülő lélek találhat meg s a mely fokmérője egy magasabb, a nép minden rétegébe átható — intelligenciának.

A Társulat vár és nem csügged, mert meg van győződve, hogy eljön az idő, mikor megyénk közönsége több szeretetben és a megérdemelt támogatásban fogja részesíteni múzeumunkat, s majdan az új múzeumban elhelyezendő gyűjteményeink gaz-

dagsága tükre lesz egy a tudományért és megyénk múltjáért áldozni tudó közönség nemes lelkiületének.

E bizalmunk a jövőben ébren tartja, fokozza munkaerőnket s lelkesít lankadatlanul munkáló küzdelemben.

Ballun Ernő könyv- és levéltáros következőkben tette meg jelentését a könyv- és levéltár 1907. évi állapotáról:

Midőn Társulatunk főcéljai egyikéül mindannak összegyűjtését jelölte meg, ami a múltnak ismeretére bármi szempontból jellemző vagy érdekes, akkor megállapította egyszerűen azt is, hogy a múzeumi és néprajzi tárgyak gyűjtésével karöltve kell járnia a múlt írásos és irodalmi emlékei összegyűjtésének is. Mily csonka és mily hiányos volna a múzeális gyűjtés, ha nem kísérné azt lépten nyomon az a törekvés, hogy lehetőleg összeszedjünk minden művet, amely a múzeális gyűjtés eredményeit tudományosan összefoglalja, tanulságait levonja, amely helyes útmutatással, irányítással szolgál a múzeális gyűjtéshez, amely elősegíti és mások tapasztalataira hivatkozva praktikus tanácsokkal támogatja azt.

Ezen szempontoktól vezettetve Társulatunk kezdettől fogva nagy súlyt helyezett a múzeumi gyűjtés mellett a könyv- és levéltár anyagának, tárgyainak gyarapítására is. Hálával emlékezve a kezdeményezők buzgalmára, immár elmondhatjuk, hogy Társulatunknak nem rég még számba alig vehető könyv és levéltára értékes és érdekes tárgyakban úgyszólván napról-napra gyarapszik, jelentőségében évről-évre emelkedik és a jelekből következtetve hivatva van arra, hogy megyénkben a legelső helyet foglalja el mindazon gyűjtemények között, melyeknek rendelkezése a régi írásos emlékeket, az irodalmi termékeket és a múzeális gyűjtésnek irodalmi vonatkozásait összehozni. De nemcsak a régészet, hanem a tágabb értelemben vett történelmi tudomány szempontjából is hivatása van könyv- és levéltárunknak. Ez irányban főként a hazai történelem irodalmi termékeire fektetjük a legtöbb súlyt s elmondhatjuk, hogy e nemű gyűjtésünk könyv- és levéltári anyagunknak immár nagyon jelentékeny részét teszi.

Könyv- és levéltárunkban nyernek továbbá elhelyezést mindazon irodalmi művek, Évkönyvek és nyomtatványok, melyek

Társulatunk működésével kapcsolatban és annak költségére láttak napvilágot.

Ezen általános keretben most már némi részletesebb rajzzal szolgálok, de csak rövidesen említve azon főbb momentumokat, amelyek könyv- és levéltárunk idei és jövőbeli fejlődése szempontjából irányadók lehetnek.

Mig múzeumunk és könyvtárunk végleges elhelyezést nem nyer, addig teljesen kielégítőnek látszik az eddigi fejlődési keretek megtartása. Okulva a közelmúlt tapasztalatain, amidőn megtörtént, hogy könyv- és levéltárunk egy év leforgása alatt három hurcolkodást ért meg, kockázatos dolognak látszanék egy végleges rendezés megkísérlése. De ez jó részt lehetetlen is volna, mert a helyiség, mely ezen gyűjteményünket befogadja bár elég tágas, magában foglalja a dévai állami főreáliskolának földrajzi gyűjteményét is. De a társulat nevében ezuttal is köszönettel adózom nevezett intézet igazgatójának (Göllner Károly úrnak) hogy szíveségből könyv- és levéltári gyűjteményünk a jelen körülmények között aránylag kitűnő elhelyezést nyer.

Az állványok és szekrények, melyeknek összes száma nyolc, ezidőszerint már nem elegendők a gyűjtemények befogadására s azoknak túltömöttsége miatt az időnkénti szaporulat már csak a padlón nyerhet elhelyezést.

Külön nyolc rekeszes nagy szekrény foglalja magában a levéltári anyagot; a többi felszerelés polcain és rekeszein és pedig sorban foglalnak helyet; a M. Tnd. Akadémia kiadványai, Társulatunk kiadványai, a régi hittudományi, szépirodalmi, világtörténelmi, földrajzi, bölcséleti, jogtudományi művek; külön vannak csoportosítva a magyar történelem vonatkozásai, az erdélyi hunyadmegyei és Déva városi érdekű kötetek. Nagyobb teret töltenek meg a mindennemű történelmi és régészeti vonatkozású folyóiratok, amelyek kivétel nélkül mint cserepéldányok jutnak Társulatunk birtokába. Mintegy 30 folyóirattal tartunk fenn cse-reviszonyt. Érdekes és elég gazdag gyűjteményünk van már régi naptárakból, képekből és szomorú jelentésekből. Az idei gyarapodásról és egyrészt az adományokról időnkint elszámoltam a választmányi üléseken; ezuttal köszönetet mondok mindazoknak, akik könyv- és levéltárunkat adományokkal felkeresni szivesek voltak.

Egy örvendetes tényről is beszámolhatok ezúttal. F. év aug. 16-án kedves vendége volt könyv- és levéltárunknak. Fejérpataky László egyetemi tanár, udvari tanácsos úr, hivatalos minőségben megvizsgálta könyvtárunk állományát s tapasztalván az örvendetes gyarapodást, melegen érdeklődött a könyvtárat illető elhelyezési és rendezési terveink iránt.

Mint tudva van, ez a feladat szorosan összefügg múzeumunk jövőendő sorsával s megoldása arra az időre remélhető, mikor a dévai Magna Curia, mint arra régóta kiszemelt épület Társulatunk tulajdonába kerül. Ott bizonyára lesz elegendő helyünk a könyvtárunk befogadására, sőt talán még olvasó termünk is lesz. Akkor időszerű lesz új könyvtári butorzat beállításának tervbe vétele s némely réginek kicserélése. Addig azonban rendszeres beszerzésekről, nagyobb arányú beruházásokról szó sem lehet.

Akkor azután könyv- és levéltárunk gyarapodása is még nagyobb mérvű lesz, pedig köteteink, füzeteink száma már így is meghaladja a kétezeret, régi kézirataink és képgyűjteményünké pedig a 8—10 ezeret. Ezek a számok is elég biztatók akkor, midőn elegendő helyiség hiánya miatt közönségünket könyv- és levéltári anyagunk gyarapítására valamelyes erősebb, hatékonyabb akcióval még csak nem is serkentettük.

Ezek után azzal zárom szavaimat, hogy teljes a reményem arra nézve, miszerint a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat könyv- és levéltára az évről-évre teendő jelentésekhez mindig szebb és gazdagabb képet fog nyújtani.

Kuzaila Péter pénztáros távolléte miatt *Bottyán József* segéd-titkár terjesztette elő az 1908. évi költségőirányzati javaslatot.

Az 1908-ik évi költségőirányzat.

A) Bevételek: Tőkeamatból: 600 kor., alapítványi kamatból 72 kor., rendes tagsági díjakból: 950 kor., államsegély: 400 kor., adományokból: 100 kor., különfélékből (kiadványok) 10 kor. *összesen 2132 korona.*

B) Kiadások: Néprajzi gyűjtésre esetleg ásatásra: 400 kor., Társulat Évkönyvére: 700 kor., titkár tiszteletdíja: 200 kor., múzeum-igazgató tiszteletdíja: 200 kor., pénztáros tiszteletdíja: 200 kor., könyvtáros tiszteletdíja: 100 kor., segédtitkár tiszteletdíja: 100 kor., szolgál

illetménye: 60 kor., irodai és dologi kiadások: 100 kor., előre nem látott kiadás: 50 kor., egyenleg: 22 kor., összesen 2132 korona. A beterjesztett költségelőirányzati javaslatot a közgyűlés tételenként jóváhagyólag tudomásul vette.

A társulati «Alapszabályok» 28. §. értelmében a választmány régi tagjainak egyharmada helyébe következő tagok választottak meg:

Br. Bornemisza Lipót, Priváry Géza, Derzsi Ödön, Orbán Lajos, Strausz Árpád dr., Wanka Béla és Szeles Henrik rendes tagok.

A közgyűlés Kristóf György dr. vál. tag ajánlatára Thaly Kálmán országgyűlési képviselőt, II. Rákóczi Ferenc fejedelem korának jeles történetíróját tiszteleti tagnak választotta meg, erről őt az *Elnökség* gyűlés után táviratilag értesítette.

Pogány Béla elnök a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítő bizottságába: Balázs Béla, Borostyány Béla, Buda Imre, Gaál István dr. és Göllner Károly vál. tagokat küldötte ki.

Ezután Pogány Béla elnök következő szavakkal zárta be az ülést:

A «Hunyadm. Tört. és Régészeti Társulat» nevében hálás köszönetünket tolmácsoljuk a Salgótarjáni Köszénbánya Társulat igazgatóságának azon lekötelező szíves vendégszeretetért, melyben Társulatunkat részesíteni kegyes volt.

Fogadja Petrozsény közönsége szíves érdeklődéseért őszinte hálánkat és nagyrabecsülésünket; jövőre is szíves támogatásukat kérve a közgyűlést bezárom.»

A közgyűlés után a «Salgótarjáni Köszénbánya Társulat» hívta meg a gyűlésen megjelent tagokat az általa rendezett 90 terítékű pompás lakomára, ahol egymást érték a felköszöntők.

A lakoma után délután fél 5 órakor a dévai és szászvárosi tagok Petrozsény diszes közönségének kíséretében kikocsiztak a vasúti állomáshoz, ahonnan az 5 órakor induló vonattal kellemes emlékekkel távoztak.

E helyen is szükségesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy Társulatunk XXVII. évi közgyűlését a «Szurduk» szorosba tervezett kirándulással hozta kapcsolatba. Így szept. 21-én este érkeztek a dévai és szászvárosi tagok a gyűlés helyére, ahol az nap este a petrozsényiek vendégszeretetét élvezték. Szept. 22-én reggel 6 órakor indult 10 bányatársulati kocsin a kiránduló társaság megsejlelni a csodás szépségű

«Szurduk» szorost. A kirándulás vezetője Janza Vazul főszolgabíró úr volt kedves feleségével egyetemben. A határszéli magyar pénzügyőrök és oláh katonák szívesességéből a társaság jó negyed órát kocsizott az oláhországi részen, ahol egy kissé megállapodva Janza Vazulné úrnő pompás villásreggelivel látta el a kiránduló társaságot.

Ezután a kiránduló társaság sietett vissza Petrozsénybe, hogy pontos időben jelen lehessen a közgyűlés megnyitásán.

A Petrozsényben tartott XXVII. évi rendes közgyűlés sokáig felejthetetlen marad Társulatunk életében.

Nyugtatványozás.

Tagsági díjat fizettek: Dr. Neumann Manó 1906—8. évre 18 K.
Gróf Teleky Gusztávné 1907—8. évre 12 K. Adományok: Bácsii
Hitelszövetkezet 2 K. Dévai Iparosok Hitelszövetkezete 10 K.

Kuzaila Péter

pénztáros.

Társulatunk eddigi kiadványai:

I.	Évkönyv.	Szerk.	<i>Kun</i> Róbert.	Budapest,	1882.
II.	»	»	»	Arad,	1884.
III.	»	»	»	»	1886.
IV.	»	»	»	Budapest,	1888.
V.	»	»	»	»	1889.
VI.	»	»	<i>Mailand</i> Oszkár.	Kolozsvár	1891.
VII.	»	»	»	»	1893.
VIII.	»	»	<i>Kun</i> Róbert és <i>Téglás</i> Gábor.	Kolozsvár,	1897.
IX.	»	»	<i>Veress</i> Endre dr.	Kolozsvár	1898.
X.	»	»	»	Déva	1899.
XI.	»	»	»	»	1900.
XII.	»	»	»	»	1901.
XIII.	»	»	»	»	1902.
XIV.	»	»	<i>Kolumbán</i> Samú.	»	1904.
XV.	»	»	<i>Ballun</i> Ernő.	»	1905.
XVI.	»	»	<i>Barthos</i> Indár	»	1906.
XVII.	«	»	»	»	1907.

Hunyadmegye nemes családjai: Szerk. Veress Endre dr., I. köt. 1 füz. **Hunyadmegye kihalt családjairól:** Kőváry Lászlótól. **Hunyadmegye legrégibb tisztikara:** Dr. Wertner Mórtól, ára 40 fill. 2 füz. **A Hunyadiak:** Dr. Wertner Mórtól, ára 1 korona.

Hunyadmegye nemes családjai: Szerk. Barthos Indár, I. köt. 3 füzet. **Ujlaki Miklós erdélyi vajda családi történetéhez:** Dr. Wertner Mórtól, ára 80 fillér.

„Tisztesség oszlopa“ vagyis **Hunyadmegye leírása.** Kiadta: Kőnig Pál, Déva, 1885. ára 40 fillér.

Benkő József: Hunyadmegyéről. Kiadta és fordította: Konecz József, ára 1 korona.

Hunyadm. tört. és rég. társulat előjelei: Dr. Gróf Kuun Géza, ára 70 fillér.

Az «Évkönyveink» 2 kor. és a többi kiadványaink Kuzaila Péter társ. pénztáros úrnál rendelhetők meg.

Reg-
0.422
2. füzet.

XVIII-ik évfolyam.

Junius.

A

HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

BARTHOS INDÁR

TÁRSULATI TITKÁR

Az 1908. évi folyam 2. füzete.

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1908

TARTALOM.

Lap.

Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez. (II-ik közlemény.) Irta: <i>Ballun Ernő</i> . — — — — —	65
Hunyadmegyei oklevéltár. A Hóra világ Hunyadmegyében. Közli: <i>Barthos Indár</i> .	87

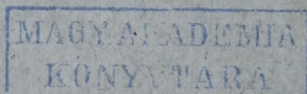
Hivatalos értesítő:

Választmányi ülés. (1908 január 22.) Összeállította: <i>Barthos Indár</i> — —	94
---	----

Kérelem tagtársainkhoz!

Kérjük a vidéken lakó t. tagtársakat, hogy hátralékos tagdíjaikat szíveskedjenek a pénztáros által szétküldött postai befizetési lapokon kifizetni, mert Társulatunk a kevés anyagi fedezet hiánya miatt nagyon is rá van utalva a tagdíjakra.

A Déván lakó tagtársak pedig évnegyedenként szólíttatnak föl a tagdíjfizetésre a társulati szolgálta által széthordott nyugtatványkönyvvél. Tisztelettel kérjük a nyugtatványok kiváltását.

Kuzaila Péter s. k.,
pénztáros.

Kérjük tagtársainkat, hogy a Társulatot vagy Évkönyvünket illető bármilyen ügyben a titkárhoz szíveskedjenek fordulni!

Kérjük ama t. tagtársainkat, kik az Évkönyvet hiányosan, vagy épen nem, vagy hibás címezéssel kapták, szíveskedjenek ez iránt a titkárt értesíteni.

A lakásváltozásokat kérjük a titkárral közölni.

Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez.

(Második közlemény.)

III.

Hunyadmegyei gyűjtemények.

Régiség-, természeti ritkaság- és irodalmi gyűjtők: dr. Lészai Dániel, Góró Lajos, Kéméndi Váradi Ignác, lugosi dr. Fodor András, halasi Spányik József, gróf Gyulai Lajos, báró Nopcsa László, a báró Jósika család, Pogány István, fejevízi Bálint Lajos, Kerekes Ábel, Kaskantin György, Wagner Károly, Buda Elek, Brúz Lajos, Vass József.

Megyénk régiségei, természeti ritkaságai úgy szólván maguk nevelték az embereket, kik ez érdekességekkel előbb a természetes vonzalomtól lelkesítve, majd a tudományos vizsgálódás által képesítve szakavatottan foglalkoztak. Az ő figyelmük azután kiterjedett nem csupán azon tárgyakra, melyeket régészeti és természetrajzi szempontból becseseknek tartottak, hanem azon irodalom maradványaira is, amelyek bármi vonatkozásuk voltak is, egyedül hunyadmegyei származásuk miatt már méltók voltak arra, hogy maguk felé vonják e föld tudós fiainak kutató szemeit. E férfiak buzgalma és a tudományok iránt való előszeretete folytán jöttek létre a legelső megyei régiség-, természetrajzi- és irodalmi gyűjtemények.

Látták ezen lelkes férfiak, hogy Hunyadmegyének tudományos adatokban való gazdagsága megérdemli, hogy azok összegyűjtésére jelentékenyebb erőt és kitértést, megismerésükre pedig alapos tanulmányt fordítsanak. Azonban az ő munkájuk is csak kezdete, úttörője volt annak a rendszeres tudományos vizsgálódásnak, mely később az ő szórványos és jórészt adatgyűjtő szorgalmuk nyomába lépett s amely vizsgálódásnak korszerű feladatai mindenkor felismerhetők lesznek, amíg művelt emberek élnek e földön.

Elég biztató jelenség egy munka kezdetén, ha a sikert nem csak lehetségesnek, hanem valószínűnek is tudjuk. Önmagát jutalmazza meg az ilyen tudományos fáradozás. Hunyadmegyének

a távol jövőbe látó fiai át voltak hatva e meggyőződéstől s meg is tettek minden tőlük telhetőt, hogy a maguk részéről legalább előkészítsék ama nagyszabású tudományos vállalkozást, mely e föld műveltebb elemére vár.¹⁾

Nagy hálára köteleztek bennünket megyénknek azon régiség kedvelő fiai, akik az őskorra és ó-korra vonatkozó bűvarkodásaik közben kitartó szorgalommal s jelentékeny anyagi áldozatok árán szerezték meg régészeti gyűjteményeiket még Társulatunk alapítása előtt.

Ezek közé tartozik a szászvárosi dr. Lészai Dániel, akinek gyűjteménye magában foglalta a romoszi leletek egy részét, tartalmazott azonkívül római családi és consularis érmeket, byzanci aranyakat, antik aranygyűrűket vésett kövekkel, heliotropos, karneol és onyx gemmákat, intagliokat és kameákat. Gyűjteményének egyrészét az 1841—43-iki erdélyi országgyűléshez intézett levelében a létesítendő Erdélyi Múzeumnak ajánlotta.²⁾

Góro Lajos őrnagynak szintén volt régiség gyűjteménye s ebből 450 db érmet Lészaival együtt ajánlott a fentemlített célra.³⁾

Déván kéméni Várad Ignác, Hunyadmegye főbirája vetette meg egy nagyobb régiség gyűjteménynek alapját. Ennek ezüst tárgyairól egy ismertetés is megjelent a «Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai»-ban.⁴⁾ A gyűjteményt özvegye, majd fia, Várad Ádám örökölte. Sajnálattal kell azonban említenünk, hogy nagy része idővel külföldre került.

Híresebb megyébeli gyűjtemény volt a lugosi dr. Fodor Andrásé. Nagyszámú régiségeit s ó-kori pénzeit halasi Spányik József örökölte. Az ő bőkezűségéből e régiség gyűjteménynek számos becses darabja került Társulatunk múzeumába,⁵⁾ a legtöbbről azonban nem tudjuk, hogy mi sors érte.

A már említett veceli feliratos kövek többfelé szorodtak szét. Legnagyobb részük azonban gr. Gyulai Lajos és báró

1) Lugosi Fodor András: Utazás nemes Hunyadvármegyében régiségek kinyomozása végett. Akad. Ért. 18. 4.; U. a.: A Hunyadvármegyében található dák és római régiségeket tárgyzó rajzos munka. Hölgyfútar. 1851.

2) A felajánlott és odaajándékozott gyűjtemény 400 db ezüst és 300 db réz római és görög pénzt foglalt magában. L. Gr. Kuun G.: Társulatunk előzményei és előjelei. X. Évk. 109 l. U. a. 2. jegyz.: »Ackner szerint Lorényi József tanácsos érem és régiség gyűjteménye a Lészaiénél még kitűnőbb és rendezettebb volt.«

3) L. Gr. Kuun G. tent id. értekezését u. o.

4) X. 1864. Pest.

5) Gr. Kuun G. értekezése. X. Évk. 109.

Nopcsa László gyűjteményébe került. E szenvedélyes felirat és antik műfaragvány gyűjtők közül az elsőnek maros-németii, az utóbbinak farkadini és zámí¹⁾ archivuma volt igen gazdag. Kiváló régiség gyűjteménye volt még a báró Jósika családnak Branyicskán, Pogány Istvánnak Poklisán,²⁾ fejeérvizi Bálint Lajosnak Oláh-Brettyén és Kerekes Ábel tanárnak Szászvároson.³⁾ Kaskantin György numismatikai gyűjtő volt.

Megyénk természeti ritkaságait Wagner Károly gyógyszerész gyűjtötte nagy szenvedéllyel Hátszegen. Birtokában olyan ritkaságok voltak, melyeket országos gyűjteményekben is hiába keresnénk.⁴⁾

Szép madár gyűjteménye volt Buda Eleknek Russon. Ő tanította meg Wagner Károlyt is madár-tömésre. Gyűjteménye a forradalom alatt az oláhok és oroszok pusztítása következtében tönkrement,⁵⁾ újabb madárgyűjteményét pedig az Erdélyi Múzeum Egyletnek ajándékozta. Fia, Ádám szintén kitűnő ornithologus⁶⁾.)

De nemcsak a régiségeket és természeti ritkaságokat gyűjtötte megyénkben néhány lelkes tudománybarát, hanem egy-két

1) »A zámí gyűjtemény a forradalom pusztításai által sokat szenvedett.« Gr. Kuun G. X. Évk. 110. 1.

2) Itt volt látható »a nagyérdékű és nagyértékű (1200 pengő forint) műhagyomány (életnagyságú nőszobor fehér márványból), melyet gr. Kuun Géza 1855. aug. 9-én lélekemelkedettséggel szemlélt.« Jelenleg múzeumunk tulajdona. Leírása a Transilvania 1833. I. köt. 2 füz.-ben található. Külföldre került régiségeink vándorlása irányáról Ipolyi Arnold ezt mondja: »Egyesek bizonyára Bécsben is az Antiken Kabinet előcsarnokának díszül szolgálnak.« Magyar régészeti repertorium. Arch. Közl. II. k. 1861.

3) Kuun Géza dolgozatát Kerekes Abelről († 1816) Erd. Múz. 1891. »Kerekes történelm és régiségbűvár volt, sokat gyűjtött, több darabot lemásolt, de kora halála miatt igen keveset adhatott ki.« X. Évk. 114. 1.

4) Gr. Kuun G. idézett értekezését. X. Évk. 117. »És ezen lelkes emberünk még csak nem is tagja a m. term. tud. társulatnak . . . Nyolc éve, hogy gyűjtőget saját érszényén, szorgalmán. Mit tehetne ő, ha társulati pénztár gyalmitaná.« Wagner Károly Hátszegről Hódmezővásárhelyre költözött s gyűjteményét is magával vitte; a 60-as években meghalt; örököse két leánygyermeké volt, kik a gyűjteményt valószínűleg eladták. Buda Ádám vál. tag s kiváló ornithologus felvilágosítása nyomán jegyezte fel ez adatokat gr. Kuun G. X. Évk. 118. 1 (Wagner egyik leánya dr. Lengyel előpataki fűrdőorvos felesége, a másik Ternajgó Császár ujaradi gyógyszerésze. Pap Árpád értesítése.)

5) Gr. Kuun G. érték. X. Évk. 117. 2-ik jegyz.

6) Buda Ádám: Hunyadmegye területén előforduló madarak jegyzéke. I. Évk. 105—138. U. a.: A természet színjátékai a madárvilágban. II. Évk. 71. 1. Buda Ádám madárgyűjteményének a megyei gyűjtemények valamelyike számára való megszerzését illetőleg I. a Társulatnak 1886. május 5-iki választmányi gyűlésén elfogadott s a megyei közgyűlés elé terjesztett beadványában foglalt indítványát. A társulati levéltár birtokában.

törekvő emberünk fürkésző szemei kikutatták az irodalomnak megyénkben rejtőző emlékeit is. Amily találékonysággal felfedezték, éppen oly szorgalommal össze is gyűjtötték Hunyadmegye irodalmi kincseinek nagyrészét. A körülményekben kell keresnünk azután annak okát, hogy e jeles férfiak egyszersmind teljesen meg nem menthették az utókor számára ezen reliquiákat.

Közöttük első sorban Kerekes Ábelt, Brúz Lajost és a sokoldalú tudós Fodor Andrást kell említenünk.

Kerekes Ábelnek tömérdek iratgyűjteménye volt. A rokonság és barátság kötelékei oly szoros összeköttetésbe hozták őt Brúz Lajossal, hogy ez utóbbi nagyon sok iratot kapott lemásolás végett hűséges barátjától. Brúz Lajos irodalmi gyűjteményeinek, de még sikereinek is nagyrészét¹⁾ Kerekes Ábelnek köszönheti. Így pl. Kazinczy Ferencznek Sipos Pálhoz írt leveleit (XXXIV.) javarészből tőle kapta és saját gyűjteményével kiegészítve adta ki Lipcsében. (1846. Grunow 8. r.)

Brúz Lajos nemcsak lelkes irodalombarát, hanem szép jövővel bízható író is volt. Kiváló tehetségeit és hívatottságát híven jellemzik Vass József piarista tanár szavai, melyek során a: Hunyadmegyei régiségbarátok című cikkében²⁾ vonzó melegséggel emlékezik meg az ő fáradhatatlan igyekezetéről és rokonszenves egyéniségéről.³⁾ Bár mindössze csak két órát töltött vele 1885. évi erdélyi utazásakor (aug. 19.), mégis alkalma volt meggyőződnie Brúz Lajosnak a köznapiasság fölött magasan felemelkedő szelleméről. Egyszerű, barátságos házi körben, munkálkodva találta őt s rövid társalkodás után felismerte benne a tisztult felfogással és magyar lélekkel kutató irodalombarátot. Készséggel ajánlotta fel vendégének segítségét mindennemű irodalmi bűvárkodásra, de az akkor még életerős, ifjú hévvel lelkesedő férfiú csakhamar kidőlt az élők sorából. Egy csinnal és gondossággal szerkesztett levelén⁴⁾ kívül tizenhárom ívnyi irodalmi régiség megküldésével iparkodott bizonyítani Vass Józsefnek, hogy ígéretét komolyan törekszik beváltani.

1) Kenyérvizy álnév alatt dolgozott. Irodalmi munkásságának bővebb adatait gr. Kuun Géza sorolja fel: X. Évk. 114—115. és 118. lapokon.

2) Gr. Kuun G. Társulatunk előzményei és előjelei. X. Évk. 113. l.

3) Futár 1856.

4) Szászvároson 1856. jan. 13-ikáról keltezve.

Sajnos, csak ez a tizenhárom ívre terjedő kézirat maradt meg mindabból, amit úgy Kerekes Ábel, mint Brúz Lajos szorgalmasan összegyűjtöttek. Mindkettejük lapusnyaki házat elpusztították a forradalomnak Erdélyben kitört viharai a bent levő megbecsülhetetlen irodalmi reliquiákkal együtt.¹⁾

Irodalmi adatokat s emlékeket gyűjtött, mint fentebb említettem Fodor András²⁾ is. Brúz Lajos, először Kerekes Ábellel, ennek halála után pedig Fodor Andrással kötött szövetséget az irodalmi emlékek összegyűjtésére és feldolgozására. Céljuk volt Hunyadmegyének, e történelmi és régészeti szempontból rendkívül érdekes és gazdag földnek néprajzi, földrajzi és statisztikai leírását adni; őskori, ó-kori, középkori és újkori történelmét összeállítani. Tömérdek adatot halmoztak össze e célra minden szaktól és minden oldalról. »Dr. Fodor András egy pár évvel ezelőtt elhalt, — írja Vass József a Futárban megjelent fent említett cikkében — a halmazra gyűjtött érdekes adatok Brúz Lajos birtokába jutottak. Szemeimmel láttam nálalétemkor azoknak átlapozott nagyobb részét. Mindkét tudós hazánkfia az örök éj nagy álmát alussza; kérdés: hol van a megbecsülhetetlen garmada kincs.³⁾ Azok el nem veszhetnek, elveszniök, elsikkadniok nem lehet, nem szabad.«⁴⁾

Az eddig felsorolt adatok is elegendőképen bizonyítják, hogy Hunyadmegye természeti ritkaságainak sokasága⁵⁾ történelmi és régészeti emlékekben való gazdagsága már jóval Társulatunk születése előtt ismeretes volt e föld tudománykedvelő fiai előtt. Az ő lelkesedésük, mozgalmuk és kitartásuk csak ily

1) X. Évk. 114. l.

2) »Lugosi Fodor András orvos tudor, Hunyadmegye főorvosa, Doboka. Hunyadmegye, Csik-Gyergyó és Hászonszékek táblabírája.« X. Évk. 118. l.

3) Brúz L. a forradalom alatt szenvedett vesztesége után újból lankadatlanul hozzálatott a gyűjtéshez.

4) Kéziratai különböző címek alatt az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárában találhatók. (L. Torma K.: Repertorium IV.) Dr. Veress Endre nagyjában áttanulmányozta Fodor iratait Kolozsváron. Ebből egy füzetet Amlacher Albert dr. Társulatunk kéziratárának ajándékozott. X. Évk. 118. l. 2. jegyz. A kézirat nyomtatásban is megjelent a Társulat XV. Évkönyvében 115—146. Bővebb adatok találhatók: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. k. 9. l.

5) A hunyadmegyei ásványvizekről Hankó Vilmos cikkei számolnak be. L. pl.: A dévai hidegsós forrás. II. Évk. 73. l. U. ö.: Hunyadmegye meleg forrásai. III. Évk. 51. stb.

feltételek mellett magyarázható meg. Látták, hogy itt milyen nagy anyag kínálkozik a tudományos feldolgozásra, s így nemes fáradozásaiknak biztos eredményét már jó előre látták. Brúz Lajosnak Kerekes Ábellel, majd Fodor Andrással való szövetkezésében már Társulatunk előképét láthatjuk. E néhány lelkes embernek s a többi régiség gyűjtőnek sikeres, de rövid ideig tartó kísérletezése előkészítő némiképen a közhangulatot egy jövőbeli hatalmasabb és célravezetőbb szervezet számára. Alig szükséges bővebben fejtegetnem ezen körülménynek nagy horderejét amaz elhatározó pillanatban, midőn Társulatunk megalapítói a nagy közönség előtt már is sikeres tudományos kísérletekre hivatkozhattak. A közönség támogatását ők így sokkal könnyebben nyerhették meg a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat számára, amelynek szükségességét az ő éles látásuk sokkal mélyebben fekvő okokban találta meg. Ezen okoknak egy némelyikét a következő fejezetekben iparkodom megismertetni az olvasóval.

IV.

Hunyadmegyének magyar történelmi vonatkozásai.

Vajda-Hunyad vára. Híres csataterék. A magyarság és a nemzetiségek. Az Anjouk. A Hunyadiak. János király és Izabella. Bethlen Gábor. Barcsay Ákos. II. Rákóczi Ferenc. A gubernium. A Habsburg uralkodók. A Hóra lázadás. Az 1848—48-iki szabadságharc.

Ha tisztelettel hajlunk meg a tudós előtt, ki a hajdan korának ástott emlékein elmereng, ugyanakkor talán még élénkebben együttérzünk a jelenkor emberével, aki esetleg minden különösebb ihletettség és tudományos hajlam nélkül is rajongani tud hazájának, szülőföldjének azon emlékeiért, amelyek már az ő vérének, az ő nemzetének, nyelvének, műveltségének múltjáról beszélnek. Így azt találjuk, hogy amaz indító okok mellett, melyek mint Hunyadmegye legősibb kulturájának maradványai hatással bírhattak egy megyei tudományos társulat megalkotásában, — ugyanezen szempontból feltétlenül elsőrendűek voltak Hunyadmegyének azon emlékei, melyek a magyar nemzet történetével szorosan összefüggnek. E földnek magyar történelmi vonatkozásai visszavihetők egészen a honfoglalás koráig.¹⁾ Innét kezdve főként a magyar lovagkorban, a török hadjáratok idejében, majd a Habsburgok uralma folyamán Hunyadmegye története mindenkor figyelemre méltó, érdekes és tanulságos. A magyar történelem legfényesebb lapjain ott látjuk megyénk nevét; fiai hírneves harcosok, kiváló államférfiak voltak, a Hunyadiakkal pedig megyénk a ő szülőtteiben országos, sőt világhírű szerepre emelkedett.

E ragyogó idők dicsőségének emlékei még napjainkban is nagy bőséggel, alig ismerve hevernek szerteszét megyénk területén. Ezen emlékek pedig, melyek fajunk viszontagságos múltjának a természet törvényei szerint egyedüli tanúi, sokkal nagyobb becsűek nekünk magyaroknak, kik nemzetünk múltjára és faji kiválóságára oly gyakran és oly önérzetesen hivatkozunk, semhogy azoknak fennmaradása avagy pusztulása közömbös lehetne előttünk. Sőt ezen emlékek a mi nemzeti szempontjaink szerint becsesebbek előttünk, mint az ó-kori népek kulturájának földün-

¹⁾ Sólyom Fekete Ferenc: Egy ősmagyar telep Hunyadmegyében (Hosdáth). V. Évk. 75—80. lap.

kön található antik maradványai. Mig ezek általános emberi és művelődés történeti szempontból becsesek, addig amazok féltve-örzött nemzeti sajátságainknak, a nemzeti vitézségnek, lovagiaságnak és szabadságszeretetnek aranyos fényében tündöklő le-tűnt századok tanujelei.

És ha a magyar társadalom műveltségének fokozatos fejlesztese a mi törekvésünk, akkor ezen a földön, melyen lábainkat megvetettük, mint az ügyes kertésznek, a legelső talajnak rétegeit kell jól ismernünk; a mélyebben fekvők a mi munkánk-nak nemzeti iránya és tartalma szempontjából már kevésbé fontosak. A magyar, ha élni akar; ismerje meg tehát a hozzá leg-közelebb eső magyar nemzeti történelmet! Ez a fáradozás nem-csak életszükség, hanem egyszersmind kötelesség is.

Valóban ha a régészet oly meglepő és fel nem becsülhető eredményekre jutott Hunyadmegye őstörténeti emlékeinek tanulmányozása segítségével, akkor bizonyára még szebb, még ra-gyogóbb eredményeket vonhatunk le, még találób, jellemzetesebb vonatkozásokat fedezhetünk fel, ha megyénk múltját a magyar történelem szempontjából vizsgáljuk, megszólaltatva a romokat, beszédre kényszerítve az elszórt ősmagyar ereklyéket és olvasva a fennmaradt okleveleket.

Hunyadmegyének magyar történeti jelentőségét minden mű-velt magyar ismeri.¹⁾ Tanúi ennek a fényes történeti múltnak Vajda-Hunyadnak ősi falai, a magyar vér özönével áztatott híres csataterék, Bethlen Gábor fejedelmi lakóhelye, a sok régi nemesi kuria, magyar főuraink bőkezűségéből alapított régi kollegiumunk, magyar motívumokkal díszített régi templomaink, a magyar tör-zsőkös családok birtokában és egyebütt található oklevél gyűj-te-mények,²⁾ azonkívül az ősi időkben maradt hadi emlékek, házi eszközök, harang, sír,³⁾ épület feliratok stb.

¹⁾ Dr. Farkas Béla: Hunyadmegye jelentősége az első ezredévben. VIII. Évk. 128.

²⁾ Dr. Zimmermann Ferenc: Négy oklevél a Kemény levéltárból. (1549, 1551, 1559, 1633.) XII. Évk. 156. Szilágyi Sándor: Gr. Kuun Géza maros-nemeti levéltára. Bpest, 1887. Muntean Miklós: A vajda-hunyadi gör. kath. egyház levéltára. IX. Évk. 119.

³⁾ Halaváts Gyula és Pokoly József: kecskeméti Búzás Balázs erdélyi ev. ref. püspök és szászvárosi plebános sírköve, XII. Évk. 122. Halaváts Gyula: Hunyadvármegyei fölíratok. XV. Évk. 102—113.

Nagyon érdekes, sőt az erdélyrészi magyarság jövődjé szempontjából is elsőrendű feladat pl. a Hunyadmegye területén élő magyarság és a nemzetiségek közös történetének oknyomozó tisztázása. A nemzeti hagyományok, a közös történeti múlt, az egyenlő vagy különböző jogok, privilegiumok, a műveltségi és társadalmi állapotok, a megszokás stb. annyira befolyásolják a különböző népeknek egymáshoz való viszonyait, hogy ezeknek kihatása nemcsak bármikor figyelemmel kísérhető, hanem a jövő számára is tanulságos tapasztalat gyanánt tekinthető. A magyarság szerzett jogait, politikai, történelmi, műveltségi, társadalmi, gazdasági és hatalmi fölényét, melyeket e haza földjén évszázadok erőfeszítésével tett kétségtelenné, mindenkor hangoztatnunk, kézzelfoghatólag bizonyítanunk kell, hogy eképen nemzetünknek ne csak fennmaradását, hanem még fokozottabb előhaladását biztosítsuk.¹⁾ Hunyadmegye pedig egy olyan darabja Magyarországnak, ahol a magyarság vezető szerepe nagyon heves ostromot szenved a magyar nemzeti eszméktől divergens nemzetiségi törekvések közepette. A küzdő magyarságnak tehát minden tisztes és célszerű fegyvert rendelkezésére kell bocsátani, hogy helyzetét dicsőségesen megvéddesse s a jövő számára is megtarthassa.²⁾

A történelemben meg van írva, hogy alig van nép, mely lelkesebben és kitartóbban védelmezte volna a lelkiismeret, a szólás és polgárjogok szabadságát — amit ellenfeleink ritkán tettek és sokszor bennünket gátoltak ezen demokratikus eszmék megvalósításában. Amint mindig, úgy most is nyílt sisakkal harcolunk, a történelemre hivatkozunk s így magunkon kívül mások is mindjobban megismerik a magyarnak nyílt, nemes jellemét, amit a múlt bizonyosságai mellett józan ésszel kétségbe nem vonhat senki, aki elfogulatlanul tud ítélni.

Szükséges tehát, hogy a magyarság ismerje nemzeti múltjának e földdarabhoz fűződő történetét, hogy bármikor reámutathasson azon kétségtelen tényre, hogy az itt élő különböző nyelvű

¹⁾ Darvay Mór dr.: Az oláhok államalkotásai. VI. Évk. 71.: „Közhöly, nemtörődés e téren, valóban sajnálatra méltó indolentia, sőt hazafiatlanság volna.”

²⁾ Gr. Kuun G.: Gondolatok a magyar faj hivatásáról az új ezredév küszöbén. „... történeti küldetést teljesítettünk. Nyugat-Európa műveltségének nemcsak őre voltunk s védelmezői, de voltunk közvetítői is Kelet felé s tényezői sőt zászlóvivői . . .” VIII. Évk. 134.

és érzelmű nemzetiségek között összefüggő és karakterisztikus történelme csak neki van. Meg kell mutatni, hogy e földet a magyar lélek és kar ereje szerezte meg, a magyar vér ömlése védte és tartotta fenn a kultura számára, és hogy a mióta csak él, a magyar csinált itt történelmet.

E célból össze kell szedni a kész, de szétszórt adatokat, azután csak a rendszerbe foglalás munkája van hátra.

Magyarok, székelyek, csángók, szászok, örmények, oláhok, bulgárok lakják s lakták is nagyrészt már századok óta e földet. Megyénknek e tarka népessége — eltekintve a magyarság szempontjától — már önmagában is felkelti érdeklődésünket e különböző népek viszontagságai és néprajzi sajátosságai iránt.

Mily viszonyokra és ellentállásra találtak itt a honfoglaló magyarok? mikor és hol telepedtek le,¹⁾ kiknek vezetése (kenéz-sége)²⁾ alatt az oláhok, kiknek engedélye és adománylevele alapján? Mikor telepedtek be a szászok, a bulgárok,³⁾ mikor és hogyan

¹⁾ Dr. Sólyom Fekete Ferenc: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. I. Évk. 52—78.: »Oláh polgártársaink egynémelyike — mert köztük is már igen sokan magasb álláspontra helyezkedtek — gyönyörűséget talál a mesékben; adatok után fáradozni rest, e helyet álmadozik és költ. Ily körülmény, szerintem is azon állítás, hogy Hunyadvármegyében mostanság található oláhok elődei szakadatlan sorban és Traján ideje óta mindig itt laktak volna. Hogy tehát e földnek ősbibb lakosai lennének mint teszem a magyarok ... Évek óta kutatok történelmi becsü oklevelek után itt Hunyadon. El merem mondani, hogy egyetlen adatra sem találtam, mely azt bizonyítaná, hogy magyarok tömegesen — mi jól megjegyzendő — telepítették volna azon Hunyadmegyei helyekre, hol őket az okmányok tömegesen tüntetik fel ... Ezzel ellentétben magam is sok okmányt mutathatok föl, melyek az oláhságot — vagy történelmi kútfontokban közérvényű elnevezéssel — az oláhságot telepedésben, folytonos mozgás, folytonos bevándorlásban tüntetik föl. E telepedés, e mozgás nyomai a XIII. századtól kezdve lenyúlnak a XVII. század végéig.« Következnek az oklevelek. — Szóts Sándor: Az oláhok letelepedése Déván. II. Évk. 38—55., Dr. Wertner Mór: Harszoc. XIV. 47.

²⁾ Dr. Sólyom Fekete Ferenc: Az oláh kenézi intézmény története s ismertetéséhez. II. Évk. 14—37. (oklevelekkel). »Igen sok nyom mutat arra, hogy az a terület, melyet mai napság, Hunyadvármegyének nevezünk, az Árpádok idejében és már előbb a magyarok honfoglalásakor a magyar elem, illetve ezzel rokon avarság által sűrűbben volt benépesítve, mint gondolnók.« Dr. Darvai Mór: Az oláhok államalkotásai. VI. Évk. 71—83.; Fényes Lajos: Milyen urak voltak a Hunyadi-kenézek? Budapesti Hírlap 1891. márc. 17. 76. sz.

³⁾ Kőnig Pál: A bulgárok betelepítése Dévára s a bulgár szt. Ferencz rendiek zárdájának keletkezése. 1882. júl. 5-én. II. Évk. 64—65. (Kivonat.)

népesedett be megyénk területe mindenütt¹⁾ a magyarok mellett annyira felszaporodott nemzetiségekkel? Ezek mind olyan kérdések, melyek úgy a tisztán történeti elbírálás, mint a magyarság érdekei szempontjából alapos, helyes és kimerítő választ igényelnek. Azonban a már is összehozott tömérdek adat feldolgozásához, valamint újabb hiányzó de szükséges adatok, főleg oklevelek megszerzéséhez és rendszeres feldolgozásához Hunyadmegye lelkes fiainak kellett szövetkezniök, hogy a hathatós választ tudományos alapon megadják s a magyarság történeti múltjának rovására s jövőjének megrontására kitalált »meséket»²⁾ megdöntsék.

De nemcsak a magyarságnak és a vezetése alatt élő nemzetiségeknek együttes barátságos, avagy ellenséges sorsa érdekel bennünket, hanem főként azon viszontagságos küzdelmeknek változatos sorozata számíthat nagyobb figyelmünkre, amelyek a magyarságnak mint önálló politikai egységnek szereplését kezdettől fogva kísérték. Az Árpádok kora után, főleg az Anjouk uralkodása alatt kelteződtek a még most is meglévő adomány és egyéb oklevelek, amelyek művelődés és társadalom történeti szempontból elsőrendű fontosságúak.³⁾ Ezeknek feldolgozásával újabb láncszemet nyerünk megyénk történetének a hajdan kortól a mai napig való ismertetéséhez, a vármegye közönsége által is hön óhajtott teljes Hunyadvármegyei monographiához.⁴⁾

Az Anjouk után mindjárt Zsigmond alatt kezdődik a török

1) Dr. Darvai Mór fent id. értekezése VI. Évk. 74. lap. «Valódi veszélyt ugyan még nem rejtenek ezek magukban, s azért a magyar írónak nincs oka a szenvedélyességben, követni példájukat, de minden esetre szükséges a kellő tárgyilagosság megőrzése mellett legalább állást foglalni egy felforgató irányzatú történelmi iskolával szemben, mely nemcsak otthon izgat ellenünk, hanem a nemzetközi tudományos világban is tudott híveket szerezni. 71. lap.

2) Syl-völgy s benépesítése, valamint annak egyéb történetei, — dr. Sólyom Fekete Ferencről. IV. Évk. 74—94.

3) L. Dr. Sólyom Fekete Ferencnek ezen korba vágó s' évkönyveinkben található számos közlésén kívül: Szabó Károly: Károly Róbert Brithoniáról. XI. Évk. 78.

4) I. kötete már megjelent a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat megbízásából, Téglás Gábor szerkesztésében gr. Kuun Géza és Torma Zsófia közreműködésével. Címe: Hunyadvármegye Története. Kiadja a vármegye közönsége. Budapest. Atheneum 1902. 257. rajz. 256. lap.

háborúk kora s ezekkel párhuzamban Hunyadi János világhírű szerepe. Megyénk eleinte csak vitézeket küldött az izlam és kereszténység ütköző pontjaira, később színhelye lőn e véres harcoknak. A Kenyérmezőn¹⁾ s a dévai várban²⁾ életre-halálra viaskodtak a magyarok ádáz ellenfelükkel.

A fenyegető török veszedelem növekedésével lépést tartott Hunyadi János történelmi szerepének fontossága. Kevés pihenője volt életében, de azt a keveset a lehetőség szerint a Vajk »királyi katoná«-tól örökölt Vajda-Hunyadon tölté. Nagy gondot fordított a később oly nagy hírnévre vergődött lovagvárnak stilszerű disztítésére³⁾ és megerősítésére. A multak emléke ideális elragadtatással tölti el a szemlélő lelkét, midőn hazánkban a középkorból származó legszebb világi műemlékén a vajdahunyadi várkastélyban közvetlenül láthatja a gyönyörű termet, mely annyi kedélyes mulatságon kívül oly sok hazafiui aggodalomtól áthatott tanácskozásnak volt színhelye, midőn látjuk az ítélőszéket, ahol az „igazságos“ Mátyás törvénykezett s a fülkét, a hol a hagyomány szerint a vértanú Hunyadi László született.⁴⁾ Ennyi emlék között, a dicső múltnak ily nagyszerű tanújelei közelében a hazaszeretetnek újabb és bensőbb lángjai törnek elő kebelünkől s lelkesítenek minden, bármely csekély mozzanat megismerése iránt, ami e ragyogó időknek mivoltát, szépségét és dicsőségét bármely vonatkozásban megvilágítja, érthetővé teszi. Még inkább, még közvetlenebbül érzi mindezt egy hunyadmegyei ember, kinek e föld szűkebb hazája. Ismerni a nagy Hunyadiak származását,⁵⁾ történeti szerepüknek egész folyamát, átérezni ha-

1) Ballun Ernő A kenyérmezei diadal. Bonfini Dekasaiban XVI. Évk. 73—87.

2) Kropf Lajos: A dévai török veszedelem 1550-ben. X. Évk. 57. l.

3) A lovagterem oszlopainak egyikén most is olvashatók e felavatási sorok: Hoc opus fecit fieri magnificus dominus Iohannes Hunyad Regni Hungariae Gubernator. MCCCCLII.

4) Arányi Lajos: Vajda-Hunyad vára szóban és képben. Pozsony, 1867. Ivrét. 90. oldal. 79. ábra.

5) Wertner Mór dr. A Hunyadiak. XI. Évk. 87.; Dr. Karácsonyi János: Újabb adalékok a Hunyadiak származásáról. XII. Évk. 148. E cikke, mely az előbbi cikk véleményeit helyesbíti, választott Wertner: Még egyszer Hunyadi János származásáról. Turul, 1901. 142—144. lap. Továbbá: Dr. Sólyom Fekete Ferenc: A Hunyadiak rokonsága. XI. Évk. 136. l., mely világot vet a királyi Hunyadi család származására.

zaszeretettük s önzetlenségük nagyságát, tanulmányozni kormányzati elveinknek irányát,¹⁾ nemzeti, művelődési és politikai tartalmát: valóban önmagát jutalmazó s amellett hazafias vállalkozás.

De nem szabad azzal megelégednünk, hogy megállapítsuk azon utakat, melyeken Hunyadi János győzelmes kardját a szabadság védelmében végighordozá, még nem elegendő Mátyás dicőségének és erejének szemlélésében elmerülnünk, hanem tovább nyomozva ki kell kutatnunk földünk minden kis adatát, amely a magyar nép viszontagságos történetének további folyamát is bármiképpen megvilágíthatja. A pártoskodás, ez az ősi nemzeti gyarlóság, mely megfosztotta az országot az egységes kormányzástól, majd a nemzeti királyt a tróntól, elvetette az események hullámaint megyénk területére is.

János király s Izabella többször megfordultak megyénkben s Gyulafehérvár közelsége miatt közvetlenebb érintkezést tartottak fenn a dévai várnaggyal s megyénk előkelőségével, amint erről számos oklevél tanuskodik.²⁾

A részben ismeretes,³⁾ részben lappangó oklevelek alapján megyénk történetének nemcsak ezen szakát kellett felderíteni, hanem a Bethlen Gábor fejedelemségeig terjedő eseményekben, hazafias tényekben gazdag kornak az idők mohával lepett s tudományosan még gyéren ismertett történetét is. Bethlen Gábornak megyénket illető emlékezetesebb fejedelmi tényei pedig minden bizonnyal szintén a legérdemesebb tárgyakkal kínálnak a történelmi kutatás számára. E tekintetben szintén annyi a felhasználható adat, hogy a vállalkozás sikere kétségtelen. Bethlen Gábort, megyénk szülöttét, születésén kívül a fejedelmi tényeknek egész sora fűzi ehhez a területhez. Benne a mi megyénk

1) Dr. Krenner Miklós: Hunyadi Mátyás király a monarchikus eszmében. (Első közlemény) XIII. Évk. 22—42. 1.

2) Dr. Veress Endre: Déva és vidéke Castaldo idejében. IX. Évk. 19—66. U. ö. Hunyadvármegye János király és Izabella királyné korában. XIV. Évk. 50—72. lap., Szapolyai János, mint vajda szintén intézkedik egyik oklevelében, a megye hadi ügyeiben. L. IX. Évk. 112—113. 1. dr. Berger Albert közlésében; Zimmermann: A fejérvári káptalan és Izabella oklevelei (1549—1551.) a Kemény levéltárból. XII. Évk. 156.

3) A társulat levéltárában már eddig is felhalmozott nagyszámu okiratokon kívül, 1. dr. Veress Endre: Három oklevél Gyulafehérvárról (a két első) XI. Évk. 80. 1.; Zimmermann: II. János oklevele 1559. a Kemény levéltárból XII. Évk. 158.

a nagy Hunyadiak után ismét nemzeti fejedelmet adott a hazának, amely tény Hunyadvármegye nymbusát tiszteletreméltóan emelte. Erdély aranykorának Bethlen Gábor által emelt legnevezetesebb megyei emlékei a dévai vár Bethlen bástyája, a dévai Magna és Parva Curia, a vajdahunyadi lovagvár ebédlőtermei és egyéb építményei — ezekhez csatlakozik Bethlen Gábor szülőháza Maros-Illyén. Adományairól és rendeleteiről számos oklevél tanúskodik — ilyenekkel már levéltárunk is rendelkezik.

A Rákócziak korából ugyancsak annyi oklevél volt található megyénkben, hogy ezeknek a korábbiakkal együttvaló gondos megőrzéséről és összegyűjtéséről egyesületi uton kellett mihamarabb gondoskodni.

Ha azt is figyelembe vesszük, hogy megyénk Barcsay Ákosban Bethlen Gábor után ismét fejedelmet adott Erdélynek, még nagyobb indítékot nyerünk a szerte szétszórt adatok tervszerű feldolgozására. Főként mivel e család hagyományai megyénkben vannak megszilárdulva, megyénk földjéhez vannak növe.

Apafy¹⁾ és II. Rákóczi Ferenc óta oly beszédek a megyei vonatkozású kútfők, hogy azoknak kellő felhasználása csak az ügyesség és szorgalom dolga ezután. A gubernium, vagy talán helyesebben az osztrák protectoratus korszaka pedig a közigazgatás szigora, főként pedig mindent ellenőrző pontossága miatt a központi hivatalokban annyira összehalmozta az e korra vonatkozó adatokat, hogy azok feldolgozása csakis a hozzáférés lehetőségétől függ. Egyébként se szere se száma azon okleveleknek, melyek I. József, III. Károly, Mária Terézia, II. József, I. Ferenc sőt I. Ferdinánd uralkodása alatt keltek s a melyek jó részt a megyei törzsökös lakosság birtokában találhatók.²⁾ Ezek-

¹⁾ Hunyadmegyeiek Apafy Mihály fejedelem udvarában: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Ladeskunde. 1848. III. köt. 389—391. I. XII. Évk. 126. lapon található utalás nyomán, továbbá Ulain Ferenc: Tökölly István (Imre atya) Hunyadmegyében. XII. Évk. 140.

²⁾ Dr. Veress Endre: Három oklevél Gyulafehérvárról. (Ezek közül a 3-ik.) XI. Évk. 80. Egyébként ugy ezen kornak, mint Erdély különállása korának újszólván minden esztendejéből már is seregével vannak összegyűjtve az oklevelek, Társulatunk levéltárában. Zimmermann: I. Rákóczi Gy. oklevele a Kemény levéltárból 1633. XII. Évk. 106.; dr. Sólyom Fekete, Ferenc: Török háborúról (II. József háborúja) való quietantiák. (Kivonat.) II. Évk. 72. I. Zarándvármegye követutatisása 1841-ből, Kun Róbert felolvasása Brádon. VII. Évk. 51. lap. Veress E. dr.: Újabb adatok az országos levéltárból. X. Évk. 154., Szamosközi — Veress Az 1603-iki éhség Hunyadmegyében. XIII. Évk. 104. (Szörnyű képet fest erről az inségről.)

nek összegyűjtése csak azon esetben volt remélhető, ha létesül egy tudományos társulat, mely a megyei történet művelését és így az erre vonatkozó okiratok összegyűjtését is céljául tűzi ki.

A megyei oklevélgyűjtemények különösen gazdag vonatkozásokat tartalmaznak a II. József alatt kitört Hóra lázadásra. Minthogy ezen véres mozgalom nemcsak Hunyadmegye területére szorítkozott, azért megyénk határain kívül is találunk okleveleket, melyek az itt lefolyt események megvilágítására alkalmasak.¹⁾ Igaz, hogy ha megyénk történetét, vagy annak bármely terjedelmesebb korszakát összefüggő egészben akarnók megírni, csak ritkán sikerülne ezt elérnünk pusztán a megyében található, kútfők segítségével. Így vagyunk a Hóra lázadásnak megyénkbeli eseményeivel is. Azonban a kútfők törzse mégis itt helyben található, az idegen könyv és levéltárak adatai²⁾ legtöbb esetben csak mint kiegészítők, támogatók szerepelhetnek.

Az erdélyrészi magyarságnak legutóbbi kemény megpróbáltatása az 1848–49-iki szabadságharc eseményei között folyt le. Ez idő alatt nemcsak a felbújtogatott oláh nép véres támadásaival volt kénytelen szembeszállani, hanem főként Bem tábornok vezetése alatt a szabadság eszméjét kellett védelmeznie az osztrákok és oroszok ellen. És ime Erdély sorsa a szabadságharcban egy időre megyénk földjén dőlt el; itt tette ugyanis 1849. febr. 9-én Bem tábornok a következő emlékezetes kijelentést: »Ha a hid elveszett, Erdély is elveszett« (»Ist die Brücke verloren, ist Sieberbürgen verloren.«) Dicső honvédek meg is védelmezték diadalmas csatájukban a híressé vált piskii hidat.³⁾

E nagy eseményeknek, a maroknyi magyarság ezen emberfeletti erőfeszítésének tanui Társulatunk alakulása előtt még igen

1) Hóra világ Hunyadmegyében: Siess Lajos tudósításai. XIII. Évk. 85–102., Hunyadmegye 1790-iki felterjesztése az országgyűléshez: Zudor Elekhez. III. Évk. 33–47. és IV. Évk. 41–71. I., I. idevonatkozólag Barthos Indár tárcá cikkét a Hunyadvármegye 1904-iki évfolyamában. Birtokomban van Benedikty József úr adományából egy Gemebunda Tabula Regia Transsilvaniae Josephia II. Imperatori. Ha Vásárhely die 4-a Decembris 1874. kezdetű jegyzőkönyvi fogalmazvány — melynek hiányára célzást találunk. XIII. Évk. 85. lapon. Közlésére gondom lesz.

2) Gyulafehérvár, Kolozsvár, Budapest, Bécs, Bologna stb. dr. Veress Endre. XIII. Évk. 85.

3) Téglás Gábor: Rozvány György a piskii csata előzményeiről. XIII. Évk. 109. Izzekutz Antal feljegyzései 1848–49-ből. XV. Évk. 68–90. I.

számosan éltek. Természetesen hő óhajuk volt, hogy a magyarság e szorongatott helyzetét ismertessék, hogy Hunyadmegyének az egész magyar nemzet ezen végvárának történetét a maguk részéről is alkalmas módon kiegészíthessék. Ezen cél elérése végett megyénk jobbjai ismét egy helyi tudományos társulat megállapítására gondoltak. S csak is így, közös akarattal lehetett megmenteni multunk emlékeit, amelyekre pedig a ráfogások, ferdítések, gyanúsítások özöne közepette mindennap szükségünk van.

V.

Megyei élet fejlődése.

Hunyadmegye legrégibb tisztikara. A községek, városok. Déva. A törzsökös lakosság. A nemes családok leszármazottjai. Kihalt nemesi családok. Főrangúak. A vallási, nyelvi viszonyok fejlődése. Gazdaság, történelem.

Ipar, kereskedelem. Etnografia.

Mindaz, amit Hunyadmegye politikai és hadi történelméből nevezetes eseményképen felhozhatunk, úgyszólván kivétel nélkül országos érdekű. De a népek összességét érintő nagyszabású eseményeken és intézményeken kívül nagy számmal vannak olyanok, amelyeknek kihatása csak kisebb körre terjed, amelyek szerint egy szűkebb társadalomnak, egy-egy társadalmi rétegnek vagy tényezőnek élete és fejlődése nyer irányítást. Egy-egy fontosabb nemzeti vagy országos eseménynek hatását minden egyes ember többé-kevésbé megérzi, de azért az egyesek, a családok, kisebb társadalmi csoportok és osztályok saját életrendjüket sokkal közelebb fekvő, kisebb fontosságú feltételektől teszik függővé. Az emberek műveltségét és foglalkozását nagy átlagban sokkal inkább befolyásolják a helyi viszonyok, mint a távolabb fekvő, de általánosabb országos szempontok.

Természetes dolog tehát, ha nagy érdeklődéssel fordulunk e földön a múltnak mindazon emlékei felé, amelyek Hunyadmegyének mint egy külön álló egyednek, egy magában álló egésznek sajátos viszonyait tüntetik föl. Így fogva fel a dolgot, legelőbb is azon megyei társadalmi tényezőnek multját kell felderitenünk, amely minden más helyi érdekű tényezőnél általánosabb kihatású, amely minden más megyei intézmény fölött áll: ez a közigazgatás. Hunyadmegyének mint közigazgatási hatóságnak különleges sajátosságait vizsgálgatva, a múltra nézve számos érdekes kérdést látunk mindjárt az első pillanatban előtérbe nyomulni. Így mint a hunyadmegyei közigazgatás történetének első rendű jellemzői figyelmünket méltán vonják maguk felé a megyének legrégibb tisztikara, főtisztviselőinek névsora, eredeti területének

nagysága, ősi beosztása, hivatalos pecsétjének¹⁾, címerének eredete és symbolikus jelentése, amely dolgok részben vagy egészben ismeretlenek voltak megyénknek még legműveltebb köreiben is.

Tudományos szempontból nagyon fontos ezen kívül a megyei községeknek,²⁾ főleg a városoknak története. Ez utóbbiak központjai voltak vidékük társadalmi életének és sorsuk nagy mértékben befolyásolta a megyei élet viszontagságait is. A községek neveinek helyes értelmezése világot vethet a megyei történet kezdeteire, a városok privilégiumai pedig az ország politikai és gazdasági életére nézve is nagyon jellemzetesek. E mellett ha ismerjük a megye székhelyének, Dévának történetét, akkor már megvan a kiinduló pont, ahonnét a periferiák múltját is kikutathatjuk. A felsőbb hatóságok rendeleteit első sorban a megye székhelyén hirdették ki; itt futottak össze a megyei közélet szálai; a legfontosabb ügyekben itt döntöttek; a községek előjárói innét vitték magukkal az egyöntetű eljárásra vonatkozó utasításokat. Röviden: a megye székhelyének múltja úgyszólván magában rejtí kicsiben az egész megye történetét. Azt kellett tehát a lehetőséghez képest összeállítani és jellemezni, hogy megyénknek múltját ismerhessük.³⁾

1) Dr. Sólyom Fekete Ferenc: Adatok a volt zarándmegyei részek történetéhez. IV. Évk. 17—24; Tornyai Sándor: A hunyadmegyei pecsét és címer I. Évk. 79—86; Szinte Gábor: Hunyadmegye címere. VIII. Évk. 27—34; Koncz József: Hunyadvármegye főispánjai. X. Évk. 145—147; Dr. Wertner Mór: Hunyadmegye legrégibb tisztikara. XI. Évk. 58—69; Koncz József: Benkő József Hunyadmegyeről. (Első monographia.) XII. Évk. 53—125; Dr. Wertner Mór: Marton hunyadmegyei főispán családja. XII. Évk. 137—139; Gr. Bethlen L. főispán beiktatása 1867-ben. XII. Évk. 126—127.

2) Dr. Sólyom-Fekete Ferenc: Hunyadvármegye hely és helységneveinek történetéhez. (Kivonat.) II. Évk. 74—76. és VI. Évk. 27—35.; Szóts Sándor: Adalékok Szántóhalma és Szentandrás történetéhez. V. Évk. 29—40.; Dr. Zimmermann Ferenc: Kőrösbánya legrégibb szabadságlevelei. IX. Évk. 110—114.; Dr. Veress Endre: Dézsmálási szabályrendelet Szászvárosszék számára. X. Évk. 41—45.; Koncz József: Marosillye vára és uradalma. X. Évk. 122—127.; U. ö.: Marosillye leltára 1640-ből. X. Évk. 128—139.; Dr. Amlacher Albert: Adatok Szászváros történetéhez. XI. Évk. 148—150.; Szabó Károly: Károly Róbert Brithoniáról. XI. Évk. 78.

3) Izzekutz Antal: Adatok Déva XVIII. sz. történetéhez. XIII. Évk. 77—84.; Blockner Gyula: A dévai vár a múlt század elején. XIV. Évk. 25—36.; Szóts Sándor: A dévai református gimnázium. (Kivonat.) II. Évk. 57. U. ö.: A dévai ref. templom régiségei. IX. Évk. 67—82.; Veress Endre dr.: Déva és környéke Castaldo idejében. IX. Évk. 19—68.; dr. Amlacher Albert: A dévai Dévay-család címeres levele 1538-ból. IX. Évk. 89—93.; Mailand Oszkár: Déva város pecsétje 1618-ból. IX. Évk. 105—109.; dr. Veress Endre: Déva város szabályrendelete a XVII. századból. IX. Évk. 114—119.; Szilágyi Sándor: Déva városának difficultási, melyek az megorvosoltatásra szükségesen kívántatott. 1717. IX. Évk. 124—127.; Kropf Lajos: A dévai török veszedelem 1550-ben. X. Évk. 57—64.; Izzekutz Antal: A dévai piacon állott hajdani kápolnáról. X. Évk. 65—69.; Békesi András: Dévay Csáky Barbara kiházásitására irottath. regulák. X. Évk. 152—154.

E munkálatokban első sorban a megyei törzsökös lakosság, a régi nemesi rend leszármazottja tartozott a tudomány céljait elősegíteni. Náluk vannak a legfontosabb családi oklevelek java részben. Mig ezen oklevelek így szétszórta csak egyes családok elavult jogainak és kiváltságainak emlékei, addig egy gyűjteménybe összehozva képesek volnának ezek feltüntetni a megyei ősi nemességnek egymáshoz és a jobbágysághoz való viszonyát, a birtokállapotokat, a szerzett érdemeket, vagyis végeredményben a hunyadmegyei társadalomnak hű képét. Mert hiszen a nemesség története úgyszólván lényege a megye történetének.

A hunyadmegyei nemesség múltjával már egy korábbi irodalom is foglalkozott. Ide tartoznak pl. Dobay István, Bőjthe Ödön és Kőváry László¹⁾ művei. Az ő munkájukat azonban még nem előzte meg egy kimerítő oklevélgyűjtés s így az ő érdemes fáradozásai után gondoskodni kell arról, hogy olyan megyei vonatkozású oklevélgyűjtemény létesüljön, melynek alapján lehetséges lesz a megyei nemes családok történetét a tudomány kívánalmainak megfelelően és kimerítően megírni.

A még élő és a már kihalt hunyadmegyei nemes családok²⁾

1) Dobaynak: Tisztesség oszlopa című 1739-ben megjelent igen fogyatékos műve falunkint sorolja fel az általa ismert nemesi családokat; Kőváry pedig: Erdély nevezetesebb családai című művében (Kolozsvár, 1854., 279. l.) ismertette előkelőbb megyei családainkat. Részben tesz eleget feladatának, de már némi levéltári kutatások alapján Bőjthe Ödön ref. pap újabb keletű (1891. Budapest, 307. l.) műve: Hunyadmegye Sztrigy melléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra.

2) Xantus Ignác: Marosillye és környékének nemes családjai. XII. Évk. 143—147.; dr. Wertner Mór: Megjegyzések a Hermann nemzetség hunyadmegyei elágazásához. XII. Évk. 33—43.; dr. Solyom-Fekete Ferenc: Ankos-Törzsök családra vonatkozó okmány (Kivonat.) II. Évk. 67.; u. ő.: Dévay Nagy Sándor verses emlékirata. I. Évk. 77—104.; Kun Róbert; Kyss Dániel és Getse Benjamin családi pere a múlt század (XVIII.) végén. VII. Évk. 91—109.; Kolumbán Samu: Beköltözött és törzsökös családok Lozsádon. IX. Évk. 82—88.; dr. Amlacher A.: A dévai Dévay család címeres levele 1538-ból. IX. Évk. 89—93.; Bekési András: Dévai Csáki Barbara kiházásitási etc. regulák. X. Évk. 152.; dr. Amlacher A.: Adalékok a Makray család származásához. XI. Évk. 153—176.; A Makray család történetére vonatkozólag I. Nagy Iván legújabb e szakba vágó s alapvető művét: Magyarország családai. VII. kötet 273—4. l. Ugyanezen műben a többi nevesebb megyei családok története is feltálalható. Kőváry László: Hunyadmegye kihalt családjairól. XI. Évk. 51—57.; dr. Wertner M.: A Hunyadiak. XI. Évk. 87.; dr. Solyom-Fekete Ferenc: A Hunyadiak rokonsága. XI. Évk. 137.; gr. Lázár Miklós: Az Ungur család történetéhez. XIII. Évk. 66—76.; Nagy Iván: Magyarország családai. XI. k. 402.; Varjú Elemér: A nagyalmásai Szóts, másképp Hunyadi család címere 1652-ből. XIII. Évk. 106.; Kelemen Lajos: Barcsay Ákos főispán végrendelete 1652. jul. 11. XIV. Évk. 140—144.

története annyira összeforrott szülőföldjükével, hogy ez utóbbinak történetét nem lehetne azok nélkül, vagy azoktól elválasztva megírni. Így tehát Hunyadmegye múltjának ismeretéhez okvetlenül szükséges az itt honos főuri és köznemesi családoknak a hajdankorba visszanyúló hagyományait, írásos bizonyítékait összegyűjteni és így multjok emlékezetét felújítani. Ilyenek a főrangyak közül a báró Bánffy, Barcsay, gróf Bethlen, báró Győrfy, gróf Gyulay, gróf Haller, Horváth-Tholdy, Hunyadi, br. Jósika, Kemény, Kendeffy, Kenderessy, gr. Kúun, Lázár, br. Naláczy, br. Nopcsa, gr. Teleki és Tholdalagi családok; a köznemesiek közül főként a Brády, Buda, Csáki, Csulay, Mara, Pogány, Ponory, Puy, Szilvássy, Tornyai, Török, Várady, Zeyk és még igen számos nemesi család, amelyeknek úgy egyenként, mint összesen nagy részük volt a magyarság vezetészerepének mindenkoron való fentartásában.

A nemesség történetével szorosan összefügg a megyei közművelődésnek,¹⁾ a nyelvi, vallási viszonyoknak fejlődése, változása. A magyarság sorsának kialakulására elhatározó befolyással volt annak szellemi műveltsége, vallásának minemősége. A megoldandó feladatok sorában foglalt tehát helyet a hunyadmegyei közoktatás történetének,²⁾ a vallásújítás behozatalának s ezzel kapcsolatban az egyházi viszonyoknak³⁾ bővebb ismertetése.

Mindezekon kívül korunk szellemének fejlődéséhez és irányához mérten napról-napra fontosabbnak tűnik fel a megye gazdasági történetének ismerete.⁴⁾ Mik voltak a főtermelési ágak, az

1) Dr. Sólyom-Fekete Ferenc: Hogyan ismertetnek bennünket és honunkat Bukarestben. IV. Évk. 29—40.; U. ö.: Dévai Nagy Sándor verses emlékiratai. I. Évk. 87—104.

2) Szóts Sándor: A dévai református gymnasium. II. Évk. 57.; Réthi L.: A hunyadmegyei népiskolák főképen nyelvi és nemzetiségi szempontból. II. Évk. 58—61.; Giremschek: Hunyadmegye a kolozsvári nemzeti színházért. XI. Évk. 70.

3) Faragó László: A reformatio kezdete Hunyadmegyében. XIII. Évk. 53—56.; Szóts Sándor: A dévai ref. templom régiségei. IX. Évk. 67.; Izzekutz Antal: A dévai piacon állott kápolna. X. Évk. 65.; Kropf Lajos: Erdélyi protestáns püspökök. XII. Évk. 152.

4) König Pál: Hunyadmegyei adalékok a bankódevalvatio történetéhez. II. Évk. 61—63.

őstermelés mely faja virágzott legjobban, az ipar¹⁾ és kereskedelem hogyan fejlődött, hol voltak a legfontosabb érintkezési pontok, vásárok, kereskedelmi helyek, a forgalom merre irányult, milyen összeköttetéseket keresett; melyek voltak a megye ipari termények főbbjei, a ki- és bevitel miképen egyensúlyozódott!²⁾ Mind oly kérdések, melyeknek megoldása világot vethet a megyei élet egyéb viszonylataira is. E mellett ismernünk kell a földet, melyből a nép jövedelmét nyerte, annak geológiai viszonyait, főként termőkéességét, faunáját és növényzetét,³⁾ melyeknek ki- fejtése nemcsak a múlt feltárásához szolgálhat némi irányítást,

¹⁾ Ujabban nagyon kerestek a XIX. század elején Hunyadmegyében működött híres batizi keramikai gyárnak készítményei. Ezek most már szinte régiségszámba mennek. Társulatunk múzeumában is van belőlük 10—12 dbból álló gyűjtemény; két szép példánya van állítólag (Halaváts Gyula főgeológus úr értesítése szerint) Benedikty József vajdahunyadi földbirtokosnak és amint magam is láttam Sztroiny Román volt vajdahunyadi (most diósgyőri) főbányatanácsosnak, azonkívül, amint közvetlen értesülésből tudom, megyénk ezidőszerinti főispánjának, báró Bornemisza Lipótnak. A batizi gyártmányokból egy csinos collectio volt összeállítva egy utóbbi iparművészeti kiállításon Budapesten. Itt volt egy gyönyörű váza, melynek alsó karimájában ezüst betéttel cimer és felírás volt szemlélhető. Értékét körülbelül 800 koronára becsülték. Tulajdonosa ma már ismeretlen. A batizi gyárnak egyik sajátos productuma volt az edények egynémelyikén alkalmazott fekete máz, melynek csillámfényre emlékeztető ragyogása azonnal megkülönböztethető a régi és új kor minden gyártmányától. A batizi edények csinnal, legtöbbször fejlettebb izléssel, szép cirádákkal, remek fonatokkal és mind- amellett szilárdan vannak kiállítva. A gyárat báró Naláczy József alapította; később a gyár vezetésében válság állott be s akkor báró Naláczy a szakértő olasz mesternek, d' Andrénak adta azt át. A keramikai gyár első szakából származó edények hátlapjukon b. Naláczy cimerével vannak ellátva, felső lapjukon pedig olykor-olykor a gyár képét is feltüntetik festve és beégetve. Ezek már ritkábbak: a d' André idejéből származók ennek cimerével vannak lebélyegezve. Könnyen megkülönböztethető a kétféle cimer, amennyiben a báró Naláczyé fölött korona van. A virágzó gyárnak már csak romjai állanak.

²⁾ Reinhard asszony Hunyadmegyéről 1806-ban. XIII. Évk. 107. Koncz J.; A hunyadvári uradalom 1620. XII. Évk. 151. U. ő.: A nemesi sőről való punctumok. XII. Évk. 161. Soós Antal: Hunyadmegyei céhdiplomák IV. Évk. 100—107. Dr. Veress Endre: Dézsmálási szabályrendelet Szászvárosszék számára. X. Évk. 41. Batori Ármin: Népszámlálási adatok az 1787—1848. évekből. XI. Évk. 76. Szabó I.: A dévai csizmadia és timár céh monografiája. XVI. Évk. 149—191.

³⁾ Péterfi Márton: Hunyadmegye lombos mohái. XIV. Évk. 73—116. Malász József: Hunyadvármegye álskorpiói. XIV. Évk. 117—120. U. ő.: Egy érdekes pókról. XV. Évk. 169—175. Péterfi Márton: Déva flórája. XVI. Évk. 88—104.

hanem a jövődre nézve is mindenkor hasznos műveletnek tekinthető.

Mintegy egészen különálló s már önmagában is becses tudomány: az etnografia szempontjából is olyan kutatásokat végezhetünk és olyan eredményeket érhetünk el Hunyadmegyében, hogy már csak e végből is érdemes az erőket összehozni tudományos ismertetés és gyűjtés eszközlése végett. A néprajzi viszonyoknak jelen állapota és múltja a modern korban már mindenfelé érdekli a művelt világot. Hiszen az olyannyira kedvelt és fejlett régészet is nagyrészt a régi népek ethnographiai sajátságainak feltárására törekszik.

A művészi érzék, az izlés és csinosság, melyet valamely nép a mindennapi életben szükséges eszközeinek s főként ruházatának előállításában felmutat, szokásai, játécai, mulatságai, lakodalmai, babonái és egyéb hiedelmei élénk világot vetnek annak művelődési állapotára, szellemi fejlettségére és faji sajátságaira. Megyénkben a már említett különböző eredetű és nyelvű nemzetiségeknek nagy száma, foglalkozásaik sokfélesége már magában biztosítja a tanulságos változatosságot, amit a néprajzi tanulmányok eredményében remélhetünk.¹⁾

Ime az ismereteknek milyen nagy mennyiségét kell összehalmozunk, hogy ezen földdarabnak, amelyen élünk, múltjával és jelenével valósággal tisztába jöhessünk! És bármi egyszerűnek lássék is a munka, rendszeres együttműködés és előre megállapított terv nélkül alig érhetnénk el jelentékenyebb eredményt. Ezt a rendszeres, tudományos munkát megindítani, az ahhoz szükséges erkölcsi és anyagi segédeszközöket megadni volt hivatva a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat.

1) Hermann Antal: Alternatívák a román ethnológiához. IV. Évk. 19—28. Mailand Oszkár: Mythosi elemek a román népköltészetben. III. Évk. 70—79. U. ő.: Csángó magyar népdalok. VI. Évk. 104—108. U. ő.: Ethnológiai párhuzamok. XI. Évk. 19—34. Kolumbán Samu: Néprajzi adatok Lozsádról. VII. Évk. 80—90. U. ő.: Lozsádi népdalok. VIII. Évk. 38—52. Veress Endre dr.: Egy szoknya meg három forint. IX. Évk. 97—104. Lup János: Magurai babonák. XIV. Évk. 132—137. Esőcsináló és más babonák Zám környékén. XIV. Évk. 137—139. Szabó Imre: Csángó-székely népmesék. XV. Évk. 158—168. Péterfi Márton: A Paring pástor élete és flórája. XV. Évk. 176—180. Zudor Elek: Lozsád 1698-iki szabályrendelete. XV. Évk. 188—190. Szabó Imre: Jobbágyszolgálatok Hunyadmegye erdőhátvidékén. XVI. Évk. 105—126.

HUNYADMEGYEI OKLEVÉLTÁR.

A Hóra-világ Hunyadmegyében.*)

A Hóra-féle oláh parasztlázadás olyan mély nyomokat hagyott a hunyadmegyei magyar nemesség lelkében, hogy kifogyhatatlan azon írott emlékek sorozata, melyek e szörnyű vérfürdőnek azt mondhatni minden kis mozzanatát följegyezték. Ezen írott emlékek okiratok, naplótöredékek, magánlevelek, dalok, verses elbeszélések alakjában kerülnek felszínre nap-nap után megyénk területén s mennyi heverhet ismeretlenül még Hunyadmegye nemesi családjainak leveles ládáiban? Evkönyveink lapjai vannak hivatva első sorban arra, hogy az ujabban felszínre került adatokat átadják a tudományos történetírásnak.

Ezen korra vonatkozó adatokat szolgáltatnak azon levelek, melyeket Kornis Imre és Gábor s Gyulai Krisztina, Kornis Zsigmond felesége írtak az 1784. évben Kornis Zsigmond grófnak, Középszolnok vármegye főispánjának, végül pedig egykorú oláh nyelvű vers magyar fordításban.

A fent jelzett leveleket és verset csak másolatban ismerjük gróf Gyulai Lajos útján, aki a marosnémeti kastélyában elhelyezett könyvtárában »Irományok« jelzésű 4 rétfalós kötetben hihetőleg sajátkezűleg másolgatta le. Gróf Gyulai Lajos könyvtára néhai dr. gróf Kuun Géza tulajdonába ment át később s a nemes gróf e könyvtárt még életében az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárának adományozta, ahol ezen iratok megtalálhatók.

A leveleket alább közöljük:

*) El nem mulaszthatom, hogy köszönetemet ki ne fejezzem Veress Endre dr. úrnak, hogy a fent említett leveleket nekem közlés végett átadta, melyeket ő titkársága idején gyűjtögetett össze néhai Solyom-Fekete Ferenctől, Társulatunk egyik megalapítójától.

Szerkesztő,

1.

Gr. Kornis Sigmond kedves bátyám Uramnak, atyafiságos tisztelettel
Zilah.

Szeben, 1784. nov. 10.

Tudom, tudtára van Bátyám Uramnak is a parasztok felzudulása, de tám annyira, mint a dolog magában van, kívántam azért ezen levelem által bővebben a dolgot (mely valójában nem kitsi) bátyám Uramnak tudtára adni.

Az dolog, mely hazánkban még nem hallatott, az hogy az oláh parasztság egybecsatolván magát Hátzegbe, erre kifelé indult hazánkban romlására, mert valahol járnak, égetnek, pusztitnak és ölnek, úgy megégették Brádot, Solymost, Csorát, a hol mindenütt a nemesek veszedelmére járnak, mert sok nemeseknek életüket vették, kik között Csiszár urat feleségével, papjával életétől megfosztották. Már a mi uraság arra volt, mind bejöttek u. m. a Gyulai generalisok, Bornemisza, Naláczinéék, Bethlen Gergelyék, Urbányék és más nemesek. Bátyám Uram is azért tudván a veszedelmet, kérjük mind atyafiakul, vigyázzon magára s bizonyos helyre menne, a hol minden veszedelmen kívül volna, s Sz. Benedekre is rendelést tenne, a mint magam is megírtam a káplánnak, hogy holmi leveleket s holmi jobb portékát az boltba levinnének s bévakolván ajtóját, a tűztől védelmezve lennének. Bizunk még is, hogy az Isten nem sokára megvigasztal, mert már Dévánál¹⁾ a nemesek felfegyverezvén magokat, háromszor nékiek állottak, felesen elfogtak s megöltek belöllek; s azon kívül a limitaneusok 80-at meglőttek, 40-et elfogtak s azokat a Marosba ugratták, már most a husárokat felgyűjtötték ellenek.

Az itten lévő atyafiak atyafiságoson tisztelik bátyám Uramat az anyámmal s Ignác bátyámmal, nem különben én is magamat tapasztalt atyafiságába s maradok Bátyám Uramnak

igaz szivű öttse

Kornis Imre.

Mányi néném asszony tiszteli s azon kéreti bátyám Uramat, ha az bátyám Uram vármegyéjében valami lárma kezdődnék,

¹⁾ Dévát 1784 nov. 6. és 7-én támadták meg az oláhok, ahonnan egy maroknyi nemesség, Zeyk János alispán vezetése alatt, verte vissza Hóra hordáit, e küzdelemben legjobban Bajesdi Vitán Sándor, Hunyadmegye egykorú táblabírája tüntette ki magát.

indítsa arra a nemeseket, hogy felfegyverkezvén, felállanak a parasztok ellen, valamint Hunyad vármegyében is történt.

2.

Gróf Kornis Sigmond Urnak, Nemes Közép Szolnok vármegye
Fő Ispányának

Zilah, Szilágy-Cseh.

Besztercze, 1784. novemb. 12.

Kedves Édes Bátyám Uram! Alig nyugodtam ki magamat, ide megérkezésem után, és immár ismét mennem kell, mert tegnap vettünk a General Commandótól egy parancsolatot, hogy innen az Major négy Compániával mennyen M. Vásárhely felé Medgyesre és onnan Szeben vármegyében a feltámadott parasztok ellen, holnap reggel indulunk is, nem kicsi lármát okozhatnak azok, mivel annyi katonaságot küldenek ellenek, Kolozsvárról is ment négy Compania. Az itt körül lévő uraságok is ide Beszterczére szállogálnak be magok védelmezésekre, tegnap érkeztek bé Gróf Földváriék, holnap jönnek Báró Bornemisza Josefék és Huszár Sándorék is. — Gróf Földvári vasárnap indult ki Szebenből s azt beszéli, hogy Szeben is immár tele vagyón uraságokkal, az parasztok pedig immár 8000-ren együtt volnának *Szalis* vezérlete alatt, kik is igen nagy pusztításokat tesznek a helységekbe, úgy vélem, hogy talán bátyám uramék sem maradnak ebbe a lármába azon a vad helyen, ha ide találunk bójóni, az én quártélyomon elférhetnek, parancsoljanak véle, a gazdám is meg fogom kérni, hogy adjon helyt bátyám Uraméknak. Az ángyomnak csókolom kezeit, Ignácot és kis Jankót csókolom, bátyám uramnak pedig tapasztalt atyafiságába ajánlom magamat s maradok

Kedves édes bátyám Uramnak

igaz szívü vére szolgálja

Kornis Gábor.

3.

Gróf Kornis Sigmond Urnak

Zilahon.

Tasnád, 1784. novemb. 26.

Édes kedvesem! Leveledet szíveséggel vettem, de nem vi-gasztalást, hanem napról-napra keservesebb híreket hallunk, ér-

tettem, hogy nem felénk, hanem V. Hunyadra szándékozol, elég keserves nékem az is, csak az Istenre kérlek, vigyázz magadra, ne hadj engemet s gyermekedet keserves állapotra, mi itten is csak a rossz híreket halljuk és a nagy rebegéssel vagyunk, mivel éppen most volnánk Vajiéknál, és azt beszélették, hogy a fijkának vették leveleket Vajából,¹⁾ s azt írja: hogy azt hallotta, hogy Debreczen körül is képes volna 50,000 ember a nemesség ellen,²⁾ és hogy Szalis Debreczenen keresztül szökött, a bagásiáját ugyan elfogták, de maga elillantott, már Isten tudja, igazak-e ezek a hírek, vagy nem, az Isten tudja, de most minden rosszat el lehet hinni, ha te elmész a nemességgel, míg itten maradunk, félhetünk a szomszédságban lévő parasztságtól, a Krisztus kínszenvedését ird meg, mit csináljunk; talán még jobb lett volna Kolozsvárra mennünk, csak az Isten tudja, mit csináljunk, írj valami bizonyost kérlek, azt is, hogy mikor indulsz befelé.

Huszárék köszöntenek, úgy Ignácot köszöntik. Huszárék bánnyák, hogy Kolozsváron nincsenek, kérlek én meg, ottan nem volna-e bátorságosabb, én parancsolatod szerint a lovakat küldöm. Jankó csókolja kezedet, kérlek tudósíts minket vasárnapig vagy hétfőig ide. Ajánlak az Ur Istennek, azon kérlek, vigyázz magadra és imádkozz, mellyet én is el nem mulasztok, csókollak és vagyok Édes kincsem

igaz szívü hű társad

Gyulai Krisztina.

Ha Wesselényit el akarod fogatni, az Istenért vigyázzatok, mert Csereiné azt mondja, Wesselényi azt mondotta, ha ugyan csak látja, hogy elfogják, előbb gyermekeit, azután feleségét, azután magát lövi agyon.

4.

Gyulai Krisztina, kedves feleségemnek

Tasnádon.

Zilah, 1784. novemb. 27.

Édes Kintsem! Mely nagy örömmel vettem Tasnádról írt leveledet ki nem mondhatom, mikor az elsőre akartam volna válaszolni, akkor megérkezvén a lovakkal a másodikat is kapom.

¹⁾ Értsd a szabolcsmegyei Vaját, amely község ma is a gróf Vay család otthona.

²⁾ E sorokból talán azt lehet kivenni, hogy Gyulai Krisztina általános parasztlázadástól félt.

A mostani állapotokról semmi egyéb bizonyost nem írhatok, hanem a kolozsvári expressos megérkezvén, az oda való Tábla aztat írta, hogy a feltámadott oláhság a gyalui hegyekre huzta volna meg magát, s úgy vették volna észre, hogy ide a Szilágy-ságba akarnának bēütni, itten ugyan még eddig csendességbe vagyunk, a nemesség gyületeget bē, immár a Réz¹⁾ alatt és a Meszes alatt cordont is huzattunk vele, Széplakon is az egy svadron katonaság nagy vigyázással vagyon, az ordinántziákat is kiállítottuk egész Bánffi-Hunyadig, oda helybe rendeltük Genesi Josefet, hogy mindenekre vigyázással lévén, legkisebb mozdulásokról a tolvajoknak éjjel nappal sietve tudósítson. Itten a hire, hogy Horát a vezérjeket elfogták volna, éppen a mai postával is gyűtt a Guberniumtól commissio, hogy a ki Horát elfogja, a Császártól 300 arany discretiót, a több tolvajok elfogásáért 30 forintot, mindenikért különösen, a ki pedig Szalist fogja el, 100 aranyat kap, az a parancsolatunk jött, hogy a kik a rebellis oláhok közül elfogattatnak, azokra katona törvényt (Standrecht) tartunk és mindjárt exequáltassuk.

Az én elmenetelem még nem éppen bizonyos, attól függ, hogy Bánffi-Hunyadon vagyon 300 nemesség a Bánffi György²⁾ Commnndoja alatt, más trupp Fenesen van Csákival, a 3-k egyébűtt Matskási Pállal. Kolozsvárra is menyen holnap Baróti uram az Assessor, az is hoz valami bizonyos hirt, reménlem, két, három nap alatt bizonyos tudósítást kapunk, addig ne is igen mozduillyatok Tasnádról, hanem Isten segedelmével várakozzatok ottan, itten mindnyájan biztatnak hogy ott bátorságban lehettek, mert ma itten lévén Szathmár vármegyének egy deputatusa, hogy itten tudakozódjék ezen mostani lármás állapotokról és bizonyos relatiót vigyen a vármegyének, azt is mondja, hogy Károlyba³⁾ egész bátorsággal lehet az ember, mert a vármegye nemesei is fegyverbe készen állanak oltalmakra, — ma elment innen ez a deputatus Kolozsvárra, megígért, hogy erre jövőn, nekünk is hoz hirt, — Tasnád felé fog kimenni, lesessétek fel és beszéljetelek vele, de addig is foglak tudósítani, csak kérd Huszárt, hogy Hidvégre oly parancsolatot adjon, hogy ide minden másod nap

1) Réz- és Meszes hegység.

2) Erdélyi gubernium első gubernatora.

3) Nagykároly.

jőjön bé ember, a ki által tudósithassatok, ha ugyan csak valami siető vagy veszedelmes hírt hallok, vagy magam megyek ki, vagy egy lovas legény által sietve tudósitlak, azért ujra is írom, hogy ne siessetek el Tasnádról, hanem várjátok ott tudósításomat.

A pej lovak helyett küldöm a feketéket, azokkal, ha szükség lesz, tovább könnyen elmehettek, mert mindenütt téren mennek, csak tartsátok jól a lovakat, inkább minden másod nap fogasd be és jártassátok, hogy inkább szokjanak a huzáshoz.

Immár eleget írtam, adja az Ur Isten, hogy még jobbakat és vigasztalóbbakat írjak.

Ignácز köszönt mindnyájotokat, úgy fél, hogy majd el.... a magát. De imádkozik is eleget, talán minket is megtart az ő imádsága, én nem sokat imádkozom, mert reggel hét órától fogva délután két, három óráig táblázunk, azután eszem a mit ehetem, délután ismét egybegyülünk és azon tanátskozunk, mint vihetnők a dolgot legjobban, de reménlem, az Isten vigasztalónk lesz mindnyájunknak.

Mint ezen dolgain között rólátok még is el nem felejtkezem, hanem azon kérem az Istent, hogy legyen nekem s néktek szent tettzése szerint való oltalmazótok s vezéretetek; melyek után a kis Jankóval együtt féged ezerszer csókolva vagyok

Edes kincsem

hív társad

Kornis Sigmund.

5.

Beneventatio Horé et Kloské dum in Fortelium Albo Carolinense Die 2-da Mennsis Januarii 1785. inter 4-tam et 5-tam horas vespertinas adducti fuissent.

(Következik egy oláh vers és azután ennek következő hű magyar fordítása):

Hóra ivott, és nyugodott,
Erdély fizetett s zokogott.
De már most az Ország nevet,
Látván Horát a lántz között.¹⁾
Egészséggel Bátya Hora
Isten vigyen bús hajóra.

¹⁾ Hórát és Kloskát 1784 dec. hó 27-én fogta el hét oláh ember Albákon, három nap múlva Mongosan Krisán is kézre került. 1785 február 28-án Hórát és Kloskát Gyulafehérváron kivégezték.

Mostan nem vagy te Albákon,
 Sőt vagy rab a vár fokokon.¹⁾
 Király valál oláhoknál,
 Veszedelem magyaroknál,
 Szoptad véréd te sokaknak,
 Prédálója udvaroknak,
 Mely nemzeted oltalmaztat,
 Hideg ellen takargattad,
 Adtak az urak kezére,
 Hogy tégyenek nyárs végére.

Hát te Kloska²⁾ mit gondoltál?
 Midőn Mogosra futottál.
 Nem tudtál ottan maradni,
 Hogy merél tovább fáradni,
 Kurety³⁾ for néki torkára;
 Nem nész annak határára
 Melyet ti elpusztítatok,
 És pusztán rontva hagyátok.
 Ez tselekedetért végre
 Akadtál ördögi kézre.
 Mint körtvély nyárba virágzik,
 Ugy éltedet nyárson végzik.
 Sok csirkének im kotlója
 Valál te, s oltalmazója,
 Csirkékből varju szájával,
 Így hozván idő magával,
 Sokat vittek háromfára,
 Kereszt nem ment sírhalmára.

Közlí: Barthos Indár.

1) A gyulafehérvári várban.

2) Tévesen állítja a vers itt azt, hogy Kloska Mogosra menekült, hiszen őt Hórával Albákon fogták el. Tehát itt Kloska helyett Krisán értendő.

3) Krisán Hóra nevében 1784 okt. 28-iki brádi (akkor Fenyőfalva) vásáron fölhívta az olah népet, hogy október 31-re a nyírfalvai templom elé gyűljenek, ahonnan őket fegyverek beszerzése végett Gyulafehérvárra fogja vezetni. Az út-irány a brádi országút lett volna, de attól eltértek, mivel útközben sok magyar nemes állotta volna útjokat. Az eredeti útiránytól tehát eltérően Kurélynak indultak, ahová november 1-én el is jutottak, s annyian voltak, hogy a faluba be sem fértek s az éjjel a mezőn töltötték el. Hollaki, Hunyadmegye akkori alispánja, egy Kara Péter nevű olah jobbágytól e mozgalmat megtudva, néhány katona kíséretében egy »gornyikot« küldött a lázadók lecsillapítására, akik az oláhokat szétverték s a főkolompások közül néhányat elfogtak, közöttük Krisánt is. A nép a katonákra rohant, Krisánt kiszabadította s több katonát dulakodás közben megölt.

HIVATALOS ÉRTESTŐ.

Választmányi ülés.

— Összeállította: *Barthos Indár.* —

Igazgató választmányunk 1908. évi január hó 22-én délután 5 órakor tartott rendes ülést az állami főreáliskola tanári szobájában.

Jelen voltak: Pogány Béla alelnök elnöklete alatt, Apáthy Árpád dr., Beke Ferenc, Benkő András, Buda Imre, Dénes Károly, Göllner Károly, Lipták Máté, Szeles Henrik, Szirtes Henrik, Székely Mózes vál. tagok; Mailand Oszkár múzeumigazgató, Barthos Indár titkár, Kuzaila Péter pénztáros és Bottyán József s. titkár, jegyző, Brauner Ferenc áll. főreáliskolai tanár, mint vendég.

Pogány Béla alelnök elnöki megnyitója után hitelesített az 1907. évi szeptember hó 2-én tartott ig. választmányi ülés jegyzőkönyve; majd ezután Brauner Ferenc áll. főreáliskolai tanár fölolvasta a »*Kodexek olvasása*« c. értekezését.

Évdíjas tagokul 1908 január 1-től kezdődőleg bejelenti a titkár a következőket: ifj. Schneider József főreálisk. tanár, Bors Emil a Dévai Hitelbank igazgatója, Horváth Kamilló dr. ügyvéd, Pacher Alajos bank-hivatalnok, Orbán István mérnök, Ferencendi zárda, Tarján Kristóf áll. főreálisk. tanár, Vargha Lajos áll. főreálisk. tanár, Sarkadi Viktor vendéglős *Dévaról*, Erdős László kir. állatorvos, Kodra Gyula járási számvevő, Ruder Jenő ipartestületi titkár, Nikolajevits Plátó főszolgabírói iktató, Schusztér Sándor dijnok, Janza Vazul főszolgabíró *Petrozsényből*, Blaschek Aladár főmérnök *Vulkánból* (ajánlja Balkányi (Ballun) Ernő társ. könyvtáros);

Halmos Brunó ügyvéd, Fritz Károly mérnök, Heinrich Viktor bányaagondnok *Petrozsényből* (ajánlja Cirbesz Dezső r. tag);

Laufer Árpád ügyvédjelölt, Tarján Ödön áll. főreálisk. tanár *Dévaról* (ajánlja Barthos Indár titkár);

Holtzer Ferepc kereskedő, Frank Viktor kereskedő, Nussbaum Jósef kereskedő, Szenes Béla bankhivatalnok *Déváról* (ajánlja Laufer Vilmos r. tag); akik valamennyien a tagok sorába fölvételtek.

Titkár betérjesztette a következő hivatalos iratokat:

Olvastatik a M. Keresk. Múz. 9925—1907. sz. átírat, amelynek kíséretében megküldi a »*Hazai ipari beszerzési források*« c. művet; a Múz. és Könyvt. Orsz. Főfelügyelőségének 1207—1907. sz. átírat, melyben kéri a Társulat 1907. évi működéséről szóló jelentést és az 1908. évi állami segélyért való folyamodványt és felhasználási tervezetet; a Műemlékek Orsz. Bizottságának 401—1907. sz. átírat, amelynek kíséretében megküldi Kiadványainak I—II. kötetét; a »Szamosujvári Örmény Múzeum« 18—1907. sz. átírat, amelyben fölhívja a Társulatot, hogy vele csereviszonyba lépjen; a dévai kir. adóhivatalnak 25—1907. sz. átírat, melyben fölszólítja a Társulatot, hogy illetékegyenérték kiszabása végett ingó és ingatlan vagyonát jelentse be; *Thaly Kálmán* történetíró távirata, melyben köszönetét fejezi ki, hogy a Társulat XXVII. évi rendes közgyűlése tiszteleti taggá választotta meg; Szabó Imre vál. tag kérése az Elnökséghez, melyben 3 havi haladékot kér az 1906., 1907. évi néprajzi államsegély elszámolására.

Titkár jelentette, hogy Ballun Ernőnek a Hunyadm. Tört. és Rég. Társulat 25 éves története« c. művét a második átdolgozás után is dr. Veress Endre és Mailand Oszkár bir. bizottsági tagok átnézték s arról írásbeli jelentést küldöttek be. Réthi Lajosnak újabb megjegyzései nincsenek a második átdolgozáshoz, Kolumbán Samu betegségére való hivatkozással a bírálatban részt nem vehetett. Veress Endre dr. és Mailand Oszkár bírálatai alapján az igazg. választmány azt a határozatot hozta, hogy Ballun Ernő művét a Társulat Évkönyvben sorozatonként kiadja »Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez« cím alatt, egyben utasította a szerzőt, hogy a mű korrekturáját esetleges hibáinak helyreigazítása végett nézesse át Mailand Oszkár múz. igazgatóval és a társ. titkárral. A szerző fáradozását 200 kor. jutalomdíjjal díjazta.

Az igazg. választmány Sax Sándor, Muget Cloude és Rouveures Charles tagokat, mivel az előbbi a megye területéről más megyébe, a két utóbbi külföldre eltávoztak, a tagok sorából törölte.

Mailand Oszkár múzeumigazgató jelentést tett az 1907. év október 13—16-án Várhelyen eszközölt ásatásról. Az ásatásnál segédkezett múz. igazgatónak Barthos Indár titkár. Az ásatás alkalmával felszínre kerültek

a következő tárgyak: ezüst és bronz római érmek, téglák és cseréptöredékek igen nagy mennyiségben, ezek között több cserép cső került elő, amelyek kályhacsövek lehetnek; padló mozaikok többféle alakban. Több beomlott szoba tártott fel, amelyek közül néhánynak a fala fehér márvány, néhánynak pedig festett burkolat volt. A falburkolatok közül több példány került a Társulat múzeumába. Vásárlás útján páratlan szép mozaik lemezek kerültek ez alkalommal Társulatunk birtokába. Az ásatási költségek 188 kor. 40 fill. tettek ki, amely összeg az 1906. évi államsegély terhére számoltatott el.

Múzeumigazgató jelentette, hogy a megyénk területén levő klasszikus emlékek a közönség által igen mostoha bánásmódban részesülnek, mert pl. lelketlen haszonleső emberek a fölszínre kerülő épület és szobor maradványokból a tudományosság igen nagy kárára meszet égettetetnek. Ezt látva a nép, még jobban fogja rongálni a régi múlt emlékeit s rövid idő alatt úgy el fognak tűnni, hogy nyoma sem marad azoknak. Társulatnak nem lévén sem erkölcsi, sem anyagi ereje megakadályozni e szomorú tény, múzeumigazgató azt az indítványt tette, kéressék föl a megye alispánja arra, hogy közigazgatási úton segítsen e bajon.

A pénztár állapota 1908. évi január hó 23-iki lezárással a következő volt: Brutto bevétel: 12515 kor. 42 fill. Kiadás 222 kor. 13 fill. Maradvány: 12290 kor. 23 fill. Ebből takarékbetét: 12290 kor. 23 fill. Kézi pénztáron: 163 kor. Összesen: 12290 kor. 23 fill. *Vagyoni állapot:* Takarékbetét és készpénz: 12290 kor. 23 fill. Bethlen-kapú alap: 465 kor. Postatakarékban: 473 kor. 52 fill. Összesen: 13228 korona 75 fillér.

Az áll. főreáliskola udvarán levő faszín belécezésére, hogy az abban elhelyezett múzeumi tárgyak jobban megőrizhetők legyenek, múz.-igazg. kérésére az igazg. választmány 60 kor. szavazott meg.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárta.

Társulatunk eddigi kiadványai:

I.	Évkönyv.	Szerk.	<i>Kun</i>	Róbert.	Budapest,	1882.
II.	»	»	»	»	Arad,	1884.
III.	»	»	»	»	»	1886.
IV.	»	»	»	»	Budapest,	1888.
V.	»	»	»	»	»	1889.
VI.	»	»	<i>Mailand</i>	Oszkár.	Kolozsvár	1891.
VII.	»	»	»	»	»	1893.
VIII.	»	»	<i>Kun</i> Róbert és <i>Téglás</i>	Gábor.	Kolozsvár,	1897.
IX.	»	»	<i>Veress</i>	Endre dr.	Kolozsvár	1898.
X.	»	»	»	»	Déva	1899.
XI.	»	»	»	»	»	1900.
XII.	»	»	»	»	»	1901.
XIII.	»	»	»	»	»	1902.
XIV.	»	»	<i>Kolumbán</i>	Samú.	»	1904.
XV.	»	»	<i>Ballun</i>	Ernő.	»	1905.
XVI.	»	»	<i>Barthos</i>	Indár	»	1906.
XVII.	«	»	»	»	»	1907.

Hunyadmegye nemes családjai: Szerk. Veress Endre dr., I. köt. 1 füz. **Hunyadmegye kihalt családjairól:** Kőváry Lászlótól. **Hunyadmegye legrégibb tisztikara:** Dr. Wertner Mórtól, ára 40 fill. 2 füz. **A Hunyadiak:** Dr. Wertner Mórtól, ára 1 korona.

Hunyadmegye nemes családjai: Szerk. Barthos Indár, I. köt. 3 füzet. **Ujlaki Miklós erdélyi vajda családi történetéhez:** Dr. Wertner Mórtól, ára 80 fillér.

„Tisztesség oszlopa“ vagyis Hunyadmegye leírása. Kiadta: König Pál, Déva, 1885. ára 40 fillér.

Benkő József: Hunyadmegyéről. Kiadta és fordította: Koncz József, ára 1 korona.

Hunyadm. tört. és rég. társulat előjelei: Dr. Gróf Kuun Géza, ára 70 fillér.

Az «Évkönyveink» 2 kor. és a többi kiadványaink a fent jelzett árakban Kuzaila Péter társ. pénztáros úrnál rendelhetők meg.

3–4. füzet.

XVIII-ik évfolyam.

Julius – December.

A

HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY FÜZETBEN

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

BARTHOS INDÁR

TÁRSULATI TITKÁR

Az 1908. évi folyam 3. és 4. füzete.

DÉVA

NYOMATOTT HIRSCH ADOLF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1908

TARTALOM.

	Lap.
Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez. (III-ik közlemény). Irta: <i>Ballun Ernő</i> — — — — —	97
Tárca:	
Olaszteleki Kolumbán Samu. Irta: <i>Barthos Indár</i> — — — — —	130
Hivatalos értesítő:	
Választmányi ülés (1908 június 3., 1898 október 13.) Összeállította: <i>Barthos Indár</i> — — — — —	133
Társulati névkönyv — — — — —	139

Kérelem tagtársainkhoz!

Tisztelettel kérjük a t. tagtársakat, hogy hátralékos tagdíjait kifizetni szíveskedjenek, mert Társulatunk a kevés anyagi fedezet hiánya miatt nagyon rá van utalva a tagdíjakra.

Kuzaila Péter s. k.,
pénztáros.

Kérjük tagtársainkat, hogy a Társulatot vagy Évkönyvünket illető bármilyen ügyben a titkárhoz (Vörösmarty-utca 12. szám) szíveskedjenek fordulni!

Kérjük ama t. tagtársainkat, kik az Évkönyvet hiányosan, vagy épen nem, vagy hibás címezéssel kapták, szíveskedjenek ez iránt a titkárt értesíteni.

A lakásváltozásokat kérjük a titkárral közölni.

Adatok a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez.

(Harmadik közlemény.)

VI.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat előjelei.

Dr. Fodor András. Medgyes Lajos nekrológja Brúz Lajos halálára. Vass József cikke: Hunyadmegyei régiségbarátok. Egy hunyadmegyei régészeti egyesület megalakításának első kísérlete gr. Bethlen Olivér vezetése alatt, gr. Gyulay Lajos, br. Jósika Géza és gr. Kuun Géza támogatásával.

A történelem bizonyítja, hogy mielőtt valamely társadalmi átalakulás, vagy egy új, célszerű berendezkedés létrejött valaha, az emberiség annak szükségét már sokkal előbb érezte. Ezen érzet, melyet senki világosan még meg nem értett, végül annyira fokozódott, hogy mint egy korszerű láz mutatkozott. Csak erre következett azon idő, mikor egy-egy lángelme a korszellemet nemcsak megértette, hanem azt világos gondolatok, mondatok alakjában ki is fejezte. Csak ezen pillanattól számíthatjuk valamely nagyszerű eszme életét, mert az valósággal csak akkor született meg, mikor azt egy nagy gondolkodó — áthatva ő maga is a korszellem érzetétől — határozott szavakba foglalva kimondotta. Mig az eszme addig csak embrio állapotban létezett, addig annak kifejezése után határozottan felismerhető társadalmi tényezővé emelkedett. Az eszme végre meghódítja az egész emberiséget, és a maga belső valósága szerint fejlődik ki, a maga teljes erejében testesedik meg.

Az egész emberiséget átható nagy eszmék pályafutásához kicsinyben hasonlít azon kevésbé jelentőseké is, amelyek célja és feladata az emberi társadalom egy kisebb körének felel csak meg. Hiszen lélektani törvény az, hogy mielőtt tennénk valamit, előbb egy határozatlan indulatot érzünk a cselekvésre, majd világosan kialakul előttünk a feladat, amelyet végre kell hajtanunk — és csak ekkor láttunk hozzá szándékunk megvalósításához. Je-

len történetünk folyamán is az eddig elmondottak nagyrészt azt a körülményt iparkodtak megérthetővé tenni, hogy Hunyadmegyének történelmi és természeti kincsei olyan érzetet ébresztettek a gondolkodó főkben, mely őket ezen kincsekkel és érdekességekkel való foglalkozásra sarkalta. Hiszen itt látták maguk körül a rengeteg feldolgozásra alkalmas anyagot, szükségét érezték tehát annak, hogy azokat figyelmükre méltassák. De még sokáig késett az az idő, amikor valaki határozottan kimondotta, hogy Hunyadmegyének ezen történelmi és természettani érdekességeivel rendszeresen kell foglalkozni, úgy, amint azokhoz illik, úgy amint az csak egyetlen módon lehetséges, t. i. társulati úton. És míg az eddig elbeszélt körülmények, melyek között Társulatunk eszméje fogantatott, már szorosan véve annak történetéhez tartoznak, annál inkább oda tartozik a Társulat eszméjének rövid vajudása is, melyet azután a Társulat megszületése követett.

Jelen fejezetben a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat előjelei felől értekezvén, egész nyugodtan adhatnám át a szót Társulatunk néhai örökös elnökének, aki X. Évkönyvünkben (121. l.) található művében gyönyörűen fejtegeti mindazon eseményeket, melyek a közönséget Társulatunk elfogadására előkészítették s annak megalapítására ösztönözték. Itt azonban nincs terem arra, hogy gróf Kuun Géza nyomain haladva bővebben ismertessem azon eseményeket; azért csupán a legfontosabbakat és csak röviden fogom előadni, utalva az olvasót arra, hogy ha bővebb adatokat óhajt, tekintse meg a fent említett értekezést s abban a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat előzményeit és előjeleit attól fogja hallani, aki azoknak előadására legméltóbb, leghivatottabb.

Egy Hunyadmegyében létesítendő történelmi és régészeti társulatnak eszméjét a nyilvánosság előtt először dr. Fodor András hunyadmegyei főorvos hangoztatta. Ezen tényről azon nekrológból nyerünk értesülést, amelyet Brúz Lajos, fentebb említett jeles szászvárosi irodalombarát halála alkalmából Medgyes Lajos írt az Erdélyi Múzeum 1856-ik évi július 10-iki számában.

Ezen cikke során említi, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsvárt tartott 5-ik nagygyűlésének jegyzőkönyvében olvasható, miszerint az 1854 szeptember 3-án végbement ethnographico-archeologiai szakülésben dr. Fodor András nagy

figyelemmel hallgatott értekezést olvasott fel hat féle hunyadmegyei nevezetességről (Zsigmo, (Csigmó), Déva, Gredistye (v. kerítés?!), Hátszeg, Kalán, Várhely (Sarmizegethusa) régiségei), s egyszersmind kifejtette egy régészeti társulat alakításának szükségét.

Még maga Medgyes Lajos írja, hogy dr. Fodor Andrásnak ezen értekezése, mely több évi fáradságos kutatásnak eredménye, egyszer elhangozván, végkép átadatott a feledékenységnak. Ez a lelketlenség egymaga is igazolja a lánglelkű tudós eszméjének helyességét.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat életének kezdete tehát visszavihető 1854 szept. 3-ig. Az elhangzott eszme ezután az idők folyamán többször is felmerült, míg nem valósággal testet öltött. De a Társulat létének e kezdetleges stádiumától egészen megalapításáig nagyon sok változáson ment át és csiszolódott az eszme, míg végre életrevalónak bizonyult s a körülmények, főként a politikai viszonyok és a tudományos érdeklődés biztosíták hosszú időn való fennmaradását.

Dr. Fodor András után az eszmének legközelebbi megpendítője már sokkal határozottabb formában látja annak keresztülvitelét. Vass József piarista tanár 1856-ban a Hunyadmegyei régiségbarátok című cikkében¹⁾ először főként a Brúz Lajossal való ismeretségét és ez ismeretség becsét méltatván, — mint erről fentebb megemlékeztem — egy hunyadmegyei tudományos társulat megalakulásának célszerűségét és kivihetőségét fejtegeti.

Elmondván Hunyadmegye érdekességeit, azon panaszkodik, hogy mindazon tudományos és különösen régészeti szempontból figyelemre méltó tárgyak részint ismeretlenül hevernek, kitéve a pusztulásnak, részint külföldre vándoroltak és idegen gyűjteményeket ékesítenek. Ami tehát még megvan a tudósok és régiségkedvelő honfiak birtokában, legalább azt kell megtartani az Erdélyi Magyar Múzeum számára. Felhívja tehát Hunyadmegye értelmesebb férfiai, hogy Hunyadmegyei régiségbarátok cím alatt egyesüljenek egy tudományos társulattá s céljuk legyen kinyomozni, összegyűjteni és jegyzékbe foglalni Hunyadmegye becsebb régiségeit. S miután kifejti, hogy csak hunyadmegyei férfiak és azok aránylag csekély anyagi áldozattal lesznek alkalmasak a

1) Megjelent az Erdélyi Múzeum 1856. évf. 16-ik száma 127—130. lapján.

szent ügynek felkarolására, egyszersmind meg is nevezi azokat, akikre a mozgalom elősegítésében leginkább számít. Ezek: gróf Bethlen Olivér, báró Nopcsa László, Lukács Farkas, Kenderessy Farkas, Puy Elek, Ponori István, Benedikty Albert, Szereday Ignác, Pogány Ádám, Zeyk Miklós, Várady Ádám, Wagner Károly. Tőlük reményli, hogy vállalkat nem fogják elvonni a hazafias teher alól s hogy ők föltétlenül célhoz is juttatják a vállalkozást, ha az már egyszer megindult.

A legelső feladatok gyanánt a rakhely és szállító erő megszerzését jelöli meg; az összegyűjtött kincseknek végleges elhelyezéséről szerinte a Kolozsvárt megnyíló múzeumnak kell gondoskodnia. Lelkes szózatát és indítványát különösen gróf Bethlen Olivér és báró Nopcsa László figyelmébe ajánlja, akiknek pártfogásától és vezetésétől legtöbb sikert vár.

Amint a figyelemreméltó felhívás elhangzott, megyénk jelesei azonnal tárgyalni kezdettek a létesítendő hunyadmegyei tudományos egyesületről. Bár Vass József cikkében a hunyadmegyei hazafias régiség és tudománybarátok névsora nem volt teljes, az eszme keresztülvitelét mégis megkisérelték mindazok, akik a tudomány művelése iránt természetes hajlandóságot hordtak keblükben.

A buzgó piarista tanár felszólalása idejében a cikkében megnevezetteken kívül odaadó érdeklélssel viseltetett a megyei tudományos élet fejlesztése iránt a Barcsay családnak számos tagja. Közülük mindjárt Társulatunk működésének első évében hárman léptek az alapítók sorába és hárman a rendes tagok sorába¹⁾, s így tetteikkel mutatták meg a megindult mozgalom iránt való figyelmüket.

Éppen így kimaradt Vass József névsorából, Kuun Kocsárd halhatatlan neve is, kiről Réthi Lajos írja, hogy: »nem egyszer, kétszer meghatottság vagy felbuzdulás szerint tette adományait, hanem áldozott közel negyven esztendőn keresztül, úgy szólva mindennap.«²⁾

¹⁾ Barcsay Béla szolgabíró Marossolymos, Barcsay Kálmán alispán, Déva, özv. Barcsay Sándorné Marossolymos, Barcsay Árpád birtokos, Petrozsény, Barcsay Kálmánné Déva, Barcsay Lajos birtokos, Nagybarcsa. I. Évk. 147. 1. A Társulat tagjainak névsora.

²⁾ Réthi Lajos: A magyar közművelődés két bajnoka. I. gróf Kuun Kocsárd a főúr. II. Szathmáry György az értelmi munka embere. Emke. Kolozsvár. 1905. 13-ik lap.

Nagylelkű és bőkezű mecénása volt megyénknek még gróf Gyulay Lajos és báró Jósika Géza. Kivülük hiányzik még Vass József névsorából dr. Lészay Dániel, Goró Lajos őrnagy, Kaskantin György és főként gróf Kuun Géza, aki Társulatunknak megalapítása óta annak éltető, mozgató lelke volt egészen addig, míg szellemi erői egy élet hosszú munkája után ki nem merültek.

Gróf Bethlen Olivér megértve Vass József felhívásának szándékait, néhány barátjával szövetkezett a tervbe vett társulat megalapítására. A szervezkedés folytatása céljából tagokul szólította fel gróf Gyulay Lajost, báró Jósika Gézát és gróf Kuun Gézát. Azonban ezen első kísérlet után még két évtizedig kellett várni, míg dr. Sólyom-Fekete Ferencnek lelkes felhívásával a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapításának ideje elérkezett.¹⁾

De ha a Társulat létrehozása körül kifejtett munkában hosszabb szünet állott is be, azért a számos tudománybarát közül első sorban gróf Kuun Géza egy pillanatra sem adta fel a reményt, hogy a megindult mozgalmat a kellő pillanatban mégis siker fogja koronázni. Addig is fáradhatatlanul kutatva, fajunknak őstörténeti nyomai után, egyelőre ez irányban elégítette ki mérhetetlen tudománszomját. Az ő érdemdús és tevékeny hivatása Társulatunknak mindennemű életnyilvánulása körül a jövő számára volt fentartva. Később a Társulat virágzása idejében gyakran, úgyszólván évenként említette ő a nála tisztelgő társulati tisztviselők előtt, de magas röptű elnöki megnyitóiiban is, hogy »ha még nem volna megalapítva a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat, most kellene azt megalapítani.«

Gróf Kuun Géza világosan belátott az eszmék mélyébe és

¹⁾ Gróf Kuun Géza: Társulatunk előzményei és előjelei. X. Évk. 121. lap. Ezen első komolyabb s céltudatosabb kísérletről a következőket olvashatjuk azon értekezlet jegyzőkönyvében, melyet 1879 nov. hó 16-án dr. Sólyom-Fekete Ferenc kir. törvényszéki elnök hívott össze egy alakítandó történelmi és régészeti egyesület érdekében: »Báró Jósika Géza főlemlíti, hogy Hunyadmegyében alakult volt évekkel ezelőtt egy régészeti egyesület, mely jelentékeny tőkével is rendelkezett; a megye birtokosai nagy részben fölhatalmazták az egyesületet, hogy birtokaik területén ásásokat rendezhessen, de mivel az akkori kormánytól az ásási célokra szükséges kisajátítások engedélyezése nem reméltetett, a pénz a részvényeseknek visszaadott, az egyesület pedig föloszlott; ajánlja a régészeti egyesület újraalakítását, melyről hiszi, hogy megyénkben szépen fel fog virágozni.« A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat levéltárában: Titkári ügyiratok. I. csomó, 2-ik db.

a reális élet valóságába s így bármelyikünknel jobban meg tudta ítélni egy hunyadmegyei tudományos egyesületnek szükséges, avagy célszerű voltát. Már pedig ő mindig ezt a szükségességet hangoztatta. Így nemcsak a saját vizsgálódásaink alapján megállapított sajátzerű hunyadmegyei viszonyokból következtethetünk a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat szükséges voltára, hanem b. emlékü örökös elnökünk számos nyilatkozatából is. Ő sokkal jobban ismerte Hunyadmegyének a történelmi és régészeti tudományok művelése számára kedvező körülményeit mint mi, s ő nálunk jobban el tudta bírálni, hogy elegendők és méltók-e azok egy soha nem szünetelő, nemzeti irányú tudományos munkának alapul szolgálni. S ime, gróf Kuun Géza nagy elméje készen látta azon feltételeket, melyek a munkához szükségesek voltak. Nem is késett, amint azt ő jó előre látta, Társulatunk megalapítása.

VII.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat megalapítása.

Dr. Sólyom-Fekete Ferenc, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapítója. Vezércikke a Hunyad 1879. évi 31-ik számában. Alakuló értekezlet 1879 nov. 16-án. Bizottsági ülések. »Minden kezdet nehéz« vezércikk a Hunyadban. Alakuló közgyűlés 1880 május 13-án.

Miután Társulatunk kimagaslóbb előzményeit az eddigiekben a lehetőség szerint híven előadtam, most magára a Társulat élet-történetének ismertetésére térek át, szorososan ragaszkodva mindig azon hiteles okirati forrásokhoz, melyekből a legjellemzőbb adatokat merithetjük. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat levéltára magában foglalja mindazon jegyzőkönyveket és ügyiratokat, amelyek a Társulat létrejöttének és továbbfejlődésének körülményeire vonatkoznak. Nyomról-nyomra követhetjük tehát ezután levéltárunk adatai segítségével Társulatunk történetének lényegesebb eseményeit.

Valamennyi emlékünkhöz között az a kézirat a legbecsesebb, amely a Hunyad 1879. évi 31-ik számában dr. Sólyom-Fekete Ferentől megjelent: Derítsük fel multunkat és mentsük meg emlékeit című vezércikknek eredetije. Midőn e kéziratot szemléljük, megilletődéssel tekintünk arra, mint a mi szép multú és eredményesen működő Társulatunk létrejöttének közvetlen okozójára. A lánglelkű, tudományszomjas férfiú lelkesedésének legjavát önté e felhívásba. Ő, ki már azelőtt éveket töltött el művelődéstörténeti tanulmányokkal, elérkezettnek látta az időt arra, hogy kitűzze a zászlót, melynek követésére és fennen lobogtatására Hunyadmegye áldozatkész és tudománykedvelő közönségét szólította fel. Midőn ezt oly határozott szándékkal, oly tiszta és lelkesítő tudományos szempontok érdekében megtette, célja nem csupán a cselekvés megkezdése, megindítása volt, hanem a kitartó, részrehajlatlan történeti kutatás is, ami egyedüli jogcíme lehet az általa kontemplált társulat működésének. A munkára való készség, a célirányos előrehaladás, megyénk történeti emlékeinek összegyűj-

tésében és feldolgozásában adott jogot a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat létrejöveteléhez és fenmaradásához.

Ebben éppen dr. Sólyom-Fekete Ferenc kir. törvényszéki elnök, Társulatunk megalapítója adott példát a belépő tagoknak. Ő mindenkor bámulatos szorgalommal kereste és használta fel a végtelen szenvedéllyel kedvelt megyei vonatkozású történeti adatokat. Dr. Sólyom-Fekete Ferenc e munkásságával oly eredményeket ért el, hogy a bűvárkodásai útján szerzett feljegyzések a magyar nemzet történelmének kutatói számára nélkülözhetetlen forrásművekké váltak. Ám éppen a túlfeszített munka, a fáradtságot nem ismerő lelkesedés idő előtt megrokkantotta az erős férfiúnak előbb testi, majd szellemi épységét.

Dr. Sólyom-Fekete Ferencben tiszteljük mi Társulatunk alapítóját s több éven át volt elnökét. Méltán említi tehát hálával és tisztelettel az ő nevét úgy a jelen, mint az utókor. Ő a magyarság e kicsiny, félreeső szigetén halhatatlan érdemet szerzett magának nemcsak a megye, hanem az egész nemzet részéről, mert szavával és fellépésével segített megtartani mindazt, ami a mienk, segített új, eddig nem ismert, tudományos és nemzeti szempontból eléggé soha sem értékelhető vívmányok birtokába jutni. Az általa megalapított Társulat kétségtelenül emelte e földön a magyar elem múltjának tiszteletét, művelődésének színvonalát s ezzel kulturmissziójának jelentőségét. Ő egyike volt tehát azoknak, akik a magyarságot e földön valaha előbbrevitték, akik a nemzetiségek közé ékelt nemzetnek fajsúlyát figyelemre méltó módon gyarapították.

Nem volna teljes azon kép, melyet a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat huszonöt éves múltjáról nyújtani szándékozom, ha azon cikket, melyben Társulatunk alapítója Hunyad fiait cselekvésre szólítja fel, itt egész terjedelmében nem közölném. Társulatunk történetében legalább is oly fontos ez a felhívás, mint valamely családeban a királyi vagy fejedelmi adománylevél. A cikk teljes szövegében a következő:

»A magyar történelmi és székely művelődési társulatok idei nagygyűléseinek alkalmából bejártam Erdélynek jelentékeny részét.

Tapasztaltam, hogy a magyar korona ezen egyik gyöngye oly kincsekkel bir köz és magángyűjteményeiben, mely kincsek sokakat ösztönözhetnek, hogy a tudományok vonatkozó ágait

míveljék és a további kutatás terére lépjenek. Azonban a szoros értelemben vett »saját«-nak féltékeny megőrzését, közhelyeken összegyűjtését és ügyes rendezés által hozzáférhetővé tételét sehol annyira kifejelesztve nem találjuk, mint százsz polgártársaink városaiban.

Ennek a szellemnek fölébredését szeretném üdvözölni, különösen Hunyadvármegyében. E vármegye magában egész kis világ, megáldva az anyatermészet dús ajándékaival, megrakva a múlt mindennemű emlékeivel.

Arányban áll-e tevékenységünk? Mindnyájan belátjuk, hogy valahára tenni kellene. De e jó belátásnál többre még nem igen vittük.

Hogy mi minden áldással, természeti szépséggel árasztotta el vármegyénket az isten, azt mi alig sejtjük; hasznosítani annál kevésbé tudjuk. Ám ez a jelenre szól és az én tárgyam ez alkalommal a múlt, a multnak emlékei.

Az őskort illetőleg egy úrhölgyet látunk izzadozni, a kutatás és tanulmányozás pályáján. Torma Zsófia önagyságának már is sikerült a tudományos világ figyelmét fölhívni az általa föltárt vagy legalább első ízben alaposan kutatni kezdett lelhelyekre. Neki köszönhetjük, hogy Hunyadvármegyében Tordos, Paad, Algyógy, Zsoszán, Nádor, Nándor-Válya, Aranyosdvára, Kersetz ősrégészeti telepei kezdik kincseiket átadni a tudománynak. S ha elszigetelt erőnek sikerült annyira vinni, bizonyára többek vállvetett, ügyszeretet által lelkesített tevékenysége még igen sokat mutathatna föl, hogy e föld őslakói felől valami kézzel foghatóbbat tudjunk, mint mennyit Herodot egy odavetett jegyzete amaz u. n. agathyrsokról mond.

A görög és makedon uralom korszakából — a géták — avagy a dákoknak összecsapásairól Nagy Sándor utódaival vajmi keveset derítettek még föl. Jóformán csak a görög gyarmatvárosok pénzei, valamint Lysimachos aranyai, melyek Hunyad földében mesés bőséggel szórva szét, adnak némi útbaigazítást. De ama pénzeket és aranyakat elhordák és hordják a szélrózsa minden irányában. Ki figyelte meg, ki tudja, hogy milyen helyeken, mily körülmények közt és tárgyak szomszédságában jöttek napfényre? Kinek jut eszébe köztünk, hogy ama kornak itteni ma-

radványai első sorban minket illetnek, e földdarab történetének földerítésére szolgálnak és így itt lennének megőrzendők?!

A történelem két óriása, Dekebal és Traján itt vívtak halál-tusát. A tusából győzelmesen kikelt római gyarmatosítja e földet. Dácia s ebben főleg a mai Hunyadvármegye területe a római uralom alatt rendkívül gyorsan virágzásra tőn szert. Néma, s mégis ékesen szóló tanui ama múltnak itt Hunyadban: Vetzél és Marosnémeti feliratos kövei, a fájdalom, széthányt és a Lesnyek felé vivő országúton parteródításul használt római castrum faragott négyszögű kövei. Tanui továbbá: Déva sötét hajdanba nyúló erődítéseivel; nemkülönben a Cserna mentén Vajdahunyadnak magva, Gyalárnak ősművelésű vashányái; a Sztrigy (Sargetia) folyó gyönyörű völgyén mindenütt előjövő történeti nevezetességű telepek, kövek és épületmaradványok. Mit szóljunk Hátszeg vidékéről, hol minden lépésünk a múlt egy emlékébe ütközik! Ez emlékeket most mindenki pusztítja, hordja, de senki sem kutatja kellőleg és őrzi meg a tudomány számára.

Általán még kevésb figyelem tárgyai a Maroson túli romok és bányaművek. Milyenek: a Solymost körítő hegyek egyikén nagyrészt eltemetett erődítvény; Nagyág, Tresztia, Ruda bányáinak történelmi leletei s Kőrösbánya határa. Mely utóbbin a hajdani aranyásók úgy jártak el, mint napjainkban Kalifornia szerencsevadászai: a fölületet túrták föl, nagyszerű vízfogót és vezetékét alkottak, hogy az aranyat moshassák és stompolhassák.

Közelebb megyek a minket magyarokat érdeklő időkre. Valóban a földet, a romokat, az elszórt ereklyéket kell megszólaltatnunk, hogy valamit tudjunk a hunok, avarok és beköltöző magyaroknak itt, Hunyadvármegye földén viselt dolgairól. Ha fölkeressük, külön szemléljük és megszólaltatjuk emlékeinket: múltunknak sokkal érdekesebb, tanulságosabb képével fogunk szemben állani, mint egyelőre hinnők. Ide illik, mit gróf Kemény József mond Erdély történetének megírására vonatkozólag. E mezőn fáradhatlan szorgalom, a szükséges bírálattal és egy kis szerencsével párosulva oly szépségek, oly igazságok nyomába vezet: hogy a bűvár magát véghetetlenül megjutalmazva érezheti.

Különösen ama századokra nézve, mióta magyar „csinálja” itt magának és magáról a történetet, föl kell keresnünk és egybe-gyűjtenünk minden még oly csekélynek látszó adatot. Ki kell

fürkésznünk a feledésbe ment helyneveket; meg kell kérdeznünk a szóhagyományt és meg kell óvnunk a sok pusztulás daczára még mindig tömérdek oklevelet, irott emléket.

Hunyadvármegyére és a vele most már egyesített Zarándra és Szászváros-székre vonatkozó oklevelek jelenleg is élő nemesi családoknál elég szép számmal találhatók. De sokkal több van a vármegyén kívül. Én magam tömérdek oklevél nyomára jöttem — a gyulafehérvári káptalant nem is említve — Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Segesvárott. Igaz, hogy az oklevelek csak elvétve visznek föllébb a XIII., legtöbbszörre a XIV. századnál; és a hazai egyetemes történetet illetőleg csupán apró »forgácsokat« szolgáltatnak. Azonban nélkülözhetetlenek az egész műnek is kiszínezésénél; művelődéstörténeti becsők nagy; jog és államéletünk tanulmányozására érdekesek. Nélkülök pedig Hunyadvármegye monographiájának megírására senki ne vállalkozzék. Elérkezett tehát az idő, hogy a tüzetesen vármegyénk múltja s annak családaival foglalkozó okleveleket gyűjtsük össze. Ha lehet, eredetiben, ha nem, legalább másolatban.

Nem hiányoznak az általam most igenis nagyjában körvonalozott téren a törekvések és kísérletek. Mi bizonyosága annak, hogy e vármegye fiaiból soha sem halt ki a nagy, dicső múlt iránti meleg érdeklődés. Ezelőtt évtizedekkel gróf Bethlen Olivér fáradozott egyeseknek megnyerésében, oly célból, hogy lássanak az itt elszórt, eltemetett történelmi kincsek fölszedéséhez. Törekvése elhangzott. Éppen így járt a vármegye közönségének ezen, már szerkesztésénél fogva holtan született, határozata: miszerint több tagját megbízta, hogy írják meg Hunyadvármegye külön történetét.

Természetesen a jóakarat nem vetette latra, hogy olynemű megbízás, hosszadalmas előmunkálkodások és főleg gyűjtések nélkül aféle művet sem eredményezhetne, minő nemes algyógyi Dobai István »Tisztesség oszlopának« című, Nagyszebenben 1739. esztendőben báró Naláczi József költségén kiadott munkája, mely az akkori Hunyadvármegye hely- és történetirátát tartalmazza s a ritkábban előjövő nyomdai termékekhez tartozik.

Térjünk az igaz ösvényre. Kezdjük ott, hol kezdeni kell. Vessünk vállat vállhoz. Az idő s viszonyok most kedvezőbbeknek látszanak, mint voltak legyen ezelőtt. Déva oly központ lőn,

mely hova-tovább számos művelt, sőt szakszerűleg képzett egyént vonz magához. Nem hiányoznak vidéken sem a hivatottak.

Alakítsunk mielőbb egyesületet. Nem bánom, nevezzük azt »Történelmi és Régészeti Társulat« néven a Temesvárt, Dél-Magyarországra nézve megalakultnak mintájára; vagy hívjuk »Régészeti s Művelődéstörténeti Társulat«-nak, milyen Békésmegyére kihatólag Gyulán áll fön; mondjuk »Múzeum Egyesület«-nek a Kassán Felső-Magyarországra nézve szervezkedettnek példájára. A név nem sokat határoz. Igen a maga elé tűzendő feladat.

Mely föladat, anyagi alap teremtése mellett, kiterjesztendő: a múlt mindennemű emlékeinek s egyéb nevezetességeinek föltárására, megőrzésére s ismertetésére évkönyvekben, önálló dolgozatokban.

Közvetve hatása lenne azután egyesületünknek arra is, hogy min magunk okuljunk, műizlésünket fejlesszük. Gyűjteményeink, ismertetéseink okul szolgálnának: hogy honfitársaink, idővel külföldiek is idezarándokoljanak, bennünket fölkeressenek. Végül munkálkodásunk ezen érett gyümölcszeként állítaná elő a rég óhajtott hunyadvármegyei monographiát.

Ez eszmék helyessége vagy hibássága bővebb megbeszélés tárgya lehet. Mi végből csekélységemet előtérbe tolva, fölkérem e vármegye minden érdeklődő fiát, Déva város értelmiségét, hogy előleges értekezletre gyűljünk össze.

Az értekezlet helye a dévai kaszinó nagyterme, megtartásának ideje folyó évi november hó 16-ik napjának délutáni 3 órája.

Legyen velünk az ügyszeretet!«

Ugyszólván minden művelt hunyadmegyei férfiúnak gondolatát fejezte ki e sorokban dr. Sólyom-Fekete Ferenc. A felhívás hatása alatt a kitűzött napon és órában úgy Déva város, mint az egész vármegye vezető közönségének színe-java jött össze a Nemzeti Kaszinó nagytermébe.

Ugy a történeti hűség, mint az értekezlet fontossága miatt, minthogy az a Társulat életének első szerves nyilvánulása volt, szükségesnek tartom az ott megjelenteknek neveit felsorolni és a megindult eszmecserét részletesebben ismertetni.

Az 1880 január 25-én hitelesített s ez ülésről szóló jegyzőkönyv tanúsága szerint jelen voltak: Balomiri János, Barcsay

Kálmán, Bágya Károly, Bede János, Beregszászi Árpád, Bildhauer József, Csonka Lajos, Fábián Imre, Furka Ferenc, Gerey Lajos, Hajduczki József, dr. Hankó Vilmos, Jánosi Gábor, báró Jósika Géza, Kibédy Lajos, Kiss Albert, Kiss Mózes, Krasznai Olivér, László Ignác, László Zsigmond, Lázár Farkas, Matusik Nep. János, Molnár Géza, Nagy Antal, Németh László, dr. Reichenberger Zsigmond, Réthi Lajos, Rignáth Lajos, Rigó Gyula, Sándor Domokos, Sándor József, Schusnek Nándor, dr. Soós Kálmán, Szilvász László, Szitás János, Szöllősy Lajos, ifj. Várady Elek, Vizoly Zakariás, dr. Sólyom-Fekete Ferenc, Kún Róbert.

A népes értekezlet egyhangulag dr. Sólyom-Fekete Ferencet választotta meg elnökké, Kún Róbertet pedig jegyzővé.

Az elnök megnyitó beszédében örömmel vette tudomásul, hogy a felhívás, melynek következménye lőn az értekezlet, valódi szükséglet juttatott kifejezésre, amennyiben az élénk figyelemmel és nagy érdeklődéssel megindult eszmecsere élő bizonyossága a felhívásban körvonalozott hiányok érzetének. Kifejti, hogy a megindult mozgalomnak célja az volna, hogy egyrészt a vármegye régészeti vonatkozású tárgyai összegyűjtsenek és gondos őrizet által az enyészettől megóvassanak, másrészt, hogy az írott emlékekben oly gazdag vármegyében az oklevelek egy okmánytárban adassanak ki, amelynek alapján a vármegye monographiája is megalkotható volna. Felkéri a megjelenteket, hogy e tárggyal kapcsolatosan adják elő nézeteiket, s főként azon kérdésre feleljenek, hogy vajjon szükséges-e e célok érdekében egy megyei tudományos társulatot alapítani?

E felszólításra először báró Jósika Géza ismertette a már régibb keletű ez irányban tett kísérleteket, a melyeknek meghiusulása után szükségesnek tartja egy megyei történelmi társulatnak megalapítását.

Utána Szilvász László fejtette ki abbeli véleményét, hogy szükséges volna az alapítandó társulatnak működési körét minél szélesebbre terjeszteni. Ugyanezen nézetnek adtak kifejezést Barsay Kálmán és László Zsigmond is. Réthi Lajos a társulatnak régészeti jellege mellett annak történettudományi irányát óhajtotta kidomborítani. Sándor Domokos viszont azt kívánta, hogy a társulati múzeum létesítéséig az maradjon tisztán történelmi társulat.

Miután még mások is felszólaltak, az elnök határozatképen

kimondotta, hogy az értekezlet szükségesnek tartja egy Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulatnak alapítását, melynek Déva legyen a székhelye.

Az elnök kérdésére az értekezlet szükségesnek nyilvánítván az alakítandó társulat működésének módozatai felől már most megkezdeni a tanácskozást, Bágya Károly indítványára, Réthi Lajos és Sándor Domokos hason szellemű felszólalásaira megalkotta az alapszabály szerkesztő bizottságot. Ebbe dr. Sólyom-Fekete Ferenc elnöklete mellett tagokul küldettek ki: Barsay Kálmán, Balomiri János, Bágya Károly, báró Jósika Géza, Kún Róbert, Réthi Lajos, Sándor Domokos, Szilvász László és Téglás Gábor.

Igy végződött azon értekezlet, melyről az összes résztvevők azon szilárd meggyőződéstől áthatva távoztak, hogy az óhajtvá várt megyei tudományos társulat létrejövetele már csak rövid idő kérdése.

Az alapszabályszerkesztő bizottság is csakhamar megkezdte működését, 1880. január 25-én tartván első ülését.¹⁾ Az elnöklő dr. Sólyom-Fekete Ferenc bemutatta az általa szerkesztett alapszabálytervezetet. Kisérő szavaiban kijelentette, miszerint ügyelt arra, hogy a Társulat működési körét minél tágabbra terjessze, szem előtt tartván azt, hogy ne csupán történelmi és régészeti tudományokkal foglalkozzék, hanem munkássága kiterjeszkedjék Hunyadmegye természeti ritkaságainak, termékeinek, népviseletének, szokásainak tudományos vizsgálatára is, hogy így a megyei jelenkor mindennemű viszonyainak ismerete fentartassék a jövőendő számára. A Társulat működésének éppen ezen jellege miatt annak címébe a „Közművelődési“ jelzót is óhajtja felvenni.

Kún Róbert jegyző pontonként olvasván a tervezetet, mindjárt az 1. §. fölött oly vita indult meg, amelyet ezen üléssel együtt a közgyűlésig számítva öt ülésen sem tudtak eredménnyel befejezni. A megalakítandó egyesület címét, illetőleg nevét akarták annak hivatásához képest a legpontosabban megállapítani. A megindult vita folyamán oly momentumok emelkedtek ki, amelyeket még most is figyelembe kell vennünk, ha Társulatunk hivatását helyesen akarjuk körvonalozni. Társulatunk neve különben úgy annak bölcsőjénél, mint később is kifogások, sőt támadások tárgya

¹⁾ Az ülés lefolyásáról szóló jegyzőkönyv a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat levéltárában. Titkári ügyiratok. I. csomó, 4-ik darab.

volt. Érdekes és fontos dolog ismernünk azon eszméket, melyek Társulatunk nevének meghatározásánál kifejezést nyertek. A bizottság mindegyik tagja tisztában volt az alakítandó egyesület hivatásával, de nem talált sem akkor, sem azóta senki egy olyan nevet, melynek jelentése tökéletesen fedné az egyesület hivatásáról megalkotott, sőt programmszerűleg körvonalozott fogalmat. A javaslatba hozott nevek mindegyike szűkebb vagy tágabb körűnek jelezte Társulatunk hivatását és kijelölt működési körét a valódinál.

Az elnök által ajánlott: „Hunyadmegyei Régészeti, Történelmi és Közművelődési Társulat“ elnevezésben Réthi Lajos a „Közművelődési“ jelzővel szemben fejtette ki aggályait. Szerinte ezen kifejezés fogalmilag sokkal tágabb tudományos kört jelöl meg, mint a mennyire a megalakítandó egyesület kiterjeszkedni óhajt. Azért ennek helyébe ajánlja a »Múzeumi« jelzőt, amely az előbbinél szűkebb jelentményű. Téglás Gábor is e nézethez csatlakozott, míg az elnök a javaslatba hozott kifejezés helyességét és célszerűségét vitatta.

A vita során bebizonyult, hogy e kérdés komolyabb megfontolást igényel, azért a bizottság az alakítandó társulat nevének megállapítását egyelőre fölfüggesztette. Az ülés további folyamán az előterjesztett tervezetet pontonként megvitatták s csekély módosításokkal egész terjedelmében elfogadták.

A következő alkalommal: 1880 február 11-én egybegyűlt bizottság először is a függőben maradt címkérdést tárgyalta.¹⁾ Az elnök jelentette, hogy sokat gondolkozott a dolog fölöl, de belátása szerint végeredményben újból fen kell tartania eredeti indítványát Réthi Lajos indítványával szemben. Szilvássy László véleménye szerint nagyon bajos megfelelő nevet találni, az elnök által javasolt név még sem elfogadható. Réthi Lajos azzal érvel indítványa mellett, hogy a szerint az egyesület neve nem volna olyan hosszú. Ő bár az elnevezés megállapításánál nem akar scrupulosusnak feltűnni, mégis az egyszerű »Múzeumi Egylet« elnevezést javasolja, mert ez a név alkalmasabb arra, hogy az egyesületet a nagy közönség előtt népszerűvé tegye.

Báró Jósika Géza az eddigi javaslatoktól eltérően a »Közismertető« jelzőt óhajtja felvenni az egyesület nevébe, bár e kife-

¹⁾ Ezen ülés jegyzőkönyve a fent jelzett iratesomó 5-ik darabja.

jezést ujsága miatt ajánlani alig meri. Egyszersmind javasolta, hogy a címkérdés körül megindult vita eldöntését bízzák a közgyűlésre, annyival inkább, mert a kiküldött bizottság egyedül az alapszabályok megszerkesztésére kapott megbízást.¹⁾ Az indítványt azzal fogadta el a bizottság, hogy a közgyűlés elé a következő neveket fogja terjeszteni választás végett: 1. Hunyadmegyei Régészeti, Történelmi és Közművelődési Társulat, 2. Hunyadmegyei Múzeum-egylet, 3. Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Közismertető Társulat, és végre 4. Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Honismereti Társulat.

Az alapszabálytervezetnek másodszori olvasása után a bizottság szükségesnek látta a tervezet kinyomatását, hogy az érdeklődők már a közgyűlés előtt tanulmányozhassák. Bár Réthi Lajos kijelentései szerint a bizottság nem volt feljogosítva arra, hogy a megalakulandó egyesület rovására költekezzenek, mégis a megejtett szavazás útján az ülés elhatározta az alapszabálytervezet kinyomatását. Midőn a további tanácskozás kapcsán a bizottság az előleges költségek kérdésével foglalkozott, Pogány György megyei főispán magára vállalta az alapszabálytervezet kinyomtatásának költségeit. Ezt a bizottság hálás köszönettel tudomásul vette s az elnököt és titkárt megbízta a további teendők elintézésével, nevezetesen az aláírási ívek kibocsátásával. Egyszersmind felkérte őket arra, hogy az alakuló társulati közgyűlést a megyei közgyűlés idejére készítsék elő.

A szétküldött aláírási ívek, de különösen a megindult cselekvés következtében híre futott a keletkezőben levő Társulatnak. Tudomást vettek róla nem csak a megyei központban, hanem az egész vármegyében, sőt érdeklődők jelentkeztek az ország különböző részeiből is. Mindig dicséretére válik Hunyadmegye közönységének, hogy ezen tisztán eszményi célokat szolgáló mozgalom íránt kezdettől fogva a legnagyobb figyelemmel és jóakaró támogatással viseltetett. Aki bármely viszonyba lépett Társulatunkkal, az mindig csak az egyoldalú áldozatkészségre volt utalva. S ha ezzel szemben oly sokan, mondhatnám nem remélt szám-

¹⁾ Az indítvány indokolása helytelen, mert valamely egyesület nevének megállapítása mindig alapszabályszerűleg történik, még pedig úgy, hogy azt az alapszabályoknak egy külön pontja határozza meg. Tehát maga a név is egyike az alapszabályoknak.

ban csatlakoztak e mozgalomhoz, felfogva a csekély áldozatokért cserébe nyert ideális, tudományos eredmények élvezetének becsét: ez magában is egyik legszebb jellemvonásául szolgálhat az itt lakó polgárság értelmiségének és lelki emelkedettségének.

Számos levél és feljegyzés őrizte meg a kitörő örömnék emlékét, amellyel a tudomány lelkes barátai fogadták a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat keletkezésének hírért.

1880 március 2-án gróf Kuun Géza a szervező bizottság elnökéhez írt következő soraiban emlékezik meg a megindult mozgalomról.

»Üdvözlöm a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatot egy oly jelentékeny cél elérésére törekedő munkássága kezdetén! Innen-tova öntudatos munka fog azon cél felé irányulni, melyet eddigelé kevés kivétellel legtöbbször a hazafiúi óhajtasnak a magasba messze repülő szárnyán közelítettünk meg. Adja Isten, hogy e Társulat minél hosszabb életű legyen s tudományos ismereteink, közművelődésünk gyarapítására, hazaszeretetünk élesztésére s ébrentartására, a társadalmi erények fejlesztésére, az összetartás megerősítésére hathatósan közreműködjék.«¹⁾ E sorai-
ban egyszersmind bejelentette Pálffy Daun Lipót teanói herceget mint pártoló tagot, önmagát pedig mint alapító tagot.

Az üdvözlők sorában az első egyike volt Fogarasy Mihály erdélyi püspök, aki szintén szép levél kíséretében ígérte meg a Társulat ügyének pártolását. Egy budapesti tudománybarát ügyvéd pedig a következő sorokban köszönti az alakuló Társulatot: »Több budapesti lapban örömmel olvastam, hogy sikerült Déván történelmi és régészeti egyesületet létesíteni. Mit jelent egy ily társulat működése ama vidékeken a közművelődés és főleg a magyar nemzeti érzület terjesztése érdekében, igen jól tudom.«

Azonban mint történni szokott minden mozgalomnál, mely hasonló önzetlen indító okokból keletkezik, nem hiányzott sem a jó-, sem a rosszhiszemű kifogásolás, támadás, sőt a gáncs és gúny sem.

Társulatunknak már születése közben védekeznie kellett. Céltalanságot, határozatlanságot és lehetetlenséget vetettek a moz-

¹⁾ Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat levéltárában: Titkári ügyiratok. II. csomó. 7 drb.

galom vezetőinek szemére, mindarra vonatkozólag, amit idáig az egyesület létrehozása érdekében tettek.

Levéltárunk birtokában van egy: Minden kezdet nehéz című hirlapi közleménynek kézirata. Ebben dr. Sólyom-Fekete Ferenc a különböző irányú és szándékú támadásokkal foglalkozván, a következőket írja:

»Élettelenesen indult meg a mozgalom a »Hunyadmegyei Történelmi Régészeti és (esetleg) Közművelődési Társulat« megalkotása körül. Biztatók, lelket emelők a jelenségek általán véve. Azonban mutatkoznak ugynevezett akadémuskodók is. Foglalkozunk első sorban ezekkel.

A napokban egy levél jutott kezeimhez. Írója Hunyadmegye közéletében számottevő, vagy legalább számot tenni kívánó egyéniség. A nyilvánosság elé szánt soraiban megtámadja a társulat kezdeményezési módját. Kiindulási pontja, leveléből szórul-szóra s pontosan idézve a következő:

»Bár pártolok minden oly mozgalmat, mely haladásunkra törekszik; de hogy a jelenlegi felhívás mellett kellőleg apostoloskodni hogy lehessen, azt magamnak megfejtani nem tudom; mert egy oly társulatot, mely még eddig határozott programmal nem bír és még maga sem tudja, hogy hová fog kifejlődni, megmarad-e régészeti és történelmi, vagy lesz-e közművelődési? egy ily társulatot, mondom, hogy lehet és minő programmal lehet a szerzendő hívek előtt bemutatni?«

Követi e passzust még több feszegetés, jó tanács és így tovább. Felelet mindezekre az lehetne, hogy az illető úr nem akarta, vagy nem tudja megérteni a kinyomatott betűt sem.

A »gyöngébbek« kedvéért tehát és t. Szerkesztő úr engedelmével foglalkozni kell a fölvetett kérdéssel, nehogy az álapostol a mag téves nézeteinek szerezhessen érvényt bármilyen szűk körben.

Hogy a szóban levő társulatnak üdvös, korszerű voltát népes értekezlet mondotta ki; hogy a további teendőkkel egy tiz tagu szervező bizottság bízott meg; hogy ezen bizottság az egész alapszabály tervezetet elkészítette s az aláírási íveket ez alapon küldötte szét: azt a levélíró tudhatná ezen t. lapból, melynek rendes olvasója. Ha tehát ismét »népes értekezlet« elé kívánná

a dolgot terelni — mert levele ide lyukad ki — bizony, és ezért engedjen meg nekem, nem tudja mit kíván.

Ha valaki nem kapott is alapszabály-tervezetet, az aláírási ív fejezetének átpillantásából jól tudhatja, hogy a társulat mily célból alakul; és hogy a »programm« igenis készen van. Ebben a programmban, annak 3. §-ában határozottan körül van írva az alakulandó társulat egész működési köre, ki van dolgozva bel-szervezete. Csupán a 3. §-ban adott körülíráshoz legjobban találó elnevezésre nézve nem tudott a szervező bizottság egyhangu megállapodásra jutni. Mi azért jeleztetett úgy a 130 példányban kinyomatott alapszabály-tervezeten, valamint az aláírási iven, hogy az alakuló gyűlésre e tekintetben is készen jöhessen el, aki jönni fog.

Ez nem azt teszi, mintha még azt sem tudnók, mit akarunk. A 3. §. ezt határozottan megcáfolja. Ily határozott cél- és hatáskör megjelölés mellett bátran aláírhat, aki ama célt és hatáskört helyesli, pártolandónak tartja. Az alakuló gyűlés a körülírásnak megfelelő elnevezés gyanánt akár »Hunyadmegyei okoskodó társulat« kitételt is emelhetne érvényre: azért a 3. §. megmondaná, hogy mit fog tenni s tehet alapszabályszerűleg az a hunyadmegyei okoskodó társulat.

Mert engedelmet kérek, ha az aláírás egy szabatosan megjelölt célra történik — az elnevezés nem találó is lehetvén — az a cél meg kell, hogy maradjon alap gyanánt. Ez adott alapon aláírók azután, mint egyedül jogosítottak, meg fogják tartani az alakuló közgyűlést. Hogy ezen az alakuló közgyűlésen valaki posztószóvó egyesületté tömörülést hozzon javaslatba, attól egyelőre nem kell nagyon félni. Igen is beszélni fogunk azon a közgyűlésen arról: a körülíráshoz mily elnevezés legtalálób, p. o. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat, Hunyadmegyei Múzeum Egyesület és így tovább. Beszélni fogunk továbbá arról, bírálva a kész tervezet többi intézkedéseit, hogy azok jók és viszonyainknak a 3. §-ban változhatatlanul megírt célnak megfelelők-e vagy sem! E megbeszélés megállapodás után az alapszabályok az alakuló közgyűlésből a kormányhoz bemutattnak, és onnan megerősítés után fog a választó közgyűlés is egybehivatni. Mely actussal a társulat a működés terére lépend. — «

Cikkét így fejezi be : »Hunyadmegye megérti a hívó szót. Hunyadmegye fiai s leányai igazat fognak adni a költőnek :

Öröm

A gyönyörű multat még visszaidézni,

S romja felett távol szebb jövőbe nézni.»¹⁾

A legnemesebb szándéku törekvésnek nem árthatott komolyan semminemű támadás, sőt meg volt annak is a haszna, amennyiben az eszmék nagyobb mérvű tisztázásra vezetett. Az aggályoskodóknak legfőlebb annyiban volt igazuk, hogy ahol ily nagyszabású mozgalomról van szó, ahol a közönségnek a tudomány és művelődés iránt való szeretete szolgáltatja az alapot egy szervezett társulati működéshez, ott a legnagyobb elővigyázattal arra kell törekedni, hogy a lelkesen csatlakozó egyének csalódást ne érezzenek. Minden lépés, a kitűzött iránynak és célnak minden kis körülírása nagyfontosságú ily mozgalom kezdetén, amennyiben hatásuk érezhető a megalkotott műnek egész élete folyamán.

Természetesen a mozgalomtól távolállók kicsinylése, gúnya vagy éppen rosszakarata nem lehet mérvadó egy társulat alkotásának elbírálásánál, mert ők éppen távolságuk miatt nem ítélik meg tárgyilagosan a kitűzött célt és annak elérésére tervezett cselekvést. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak sem jövendöltek hosszú életet azok, akik jónak látták azt a »cse-reptudomány« művelésével gúnyolni.²⁾

A mozgalom szervezésével megbizottak azonban mindjobban körülírva s megmagyarázva úgy a társulat híveinek, mint a gúnyolódóknak cselekvésük indokait, tovább haladtak az egyesület szervezésének munkájában. 1880 április havának 14-én újból tanácskozássra gyűltek össze, hogy az időközben felmerült eszméket megvitassák és az alakuló közgyűlés előkészületeit megállapítsák. Ezúttal elhatározták, hogy a tagsági díjából már eddig is befolyt összeget gyümölcsözően helyezik el a Dévai Előlegezési Szövetkezetnél. Minthogy pedig a társulat létrejötteléhez a rendes tagoknak kellő száma aláírások útján már biztosítva volt, szükségesnek bizonyult az alakuló közgyűlést minél előbb összehívni.

¹⁾ Dr. Sólyom-Fekete Ferenc e cikkének kézírata Társulatunk levéltárában. Titkári ügyiratok. I. csomó.

²⁾ Kún Róbert : A társulat megalakulásának rövid története. I. Évkönyv. 156. l.

Már az aláírási ívek szövegében arra kérte a bizottság a közönséget, hogy az ívek akár kitöltve, akár üresen már jóval a tavaszi megyei közgyűlés előtt küldessenek vissza. Minthogy pedig a megyegyűlés május 12-re volt kihirdetve, a szervező bizottság legtanácsosabbnak tartotta az alakuló közgyűlést az utána következő napra, május 13-ra kitűzni. Intézkedés történt, hogy a meghívókat az elnök és titkáron (jegyzőn) kívül még Barcsay Kálmán, báró Jósika Géza és Szilvásy László is aláírják.

Mint nagyjelentőségű határozatot említhetjük e bizottsági ülésből azt is, hogy az alapszabályok 3. §-át kibővítik még egy 5-ik ponttal is. Ennek értelmében a tervbe vett egyesület elfogad bizományképen örök megőrzés végett családi levéltárakat, okmányokat, ereklyéket és egyéb régiségeket.¹⁾ A bizottság szükségesnek látta továbbá a pénzkezelés ellenőrzése és a közgyűlés programjának végleges megállapítása végett, még azt megelőzőleg egy ülés tartását. A bizottságnak ez a tanácskozása május hó 11-én ment végbe. Miután az elnök pénztári számadását rendben találták, az alakuló közgyűlés programját a következőkben állapították meg:

- a) elnöki megnyitó;
- b) titkári jelentés a bizottság működéséről;
- c) az alapszabálytervezet felolvasása és elfogadása, esetleg megvitatása;
- d) a társulat tisztikarának és választmányának megválasztása.

Az ülés végén az elnök meleg szavakban köszönte meg a bizottságnak azon ügybuzgó fáradozását, melyet kiküldetésének és működésének egész tartama alatt tanúsított.

Ez a tény teljesen befejezte a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat megalapításának előkészületeit.

1880 május hó 13-án tényleg bekövetkezett a valóságos megalakulás. A közgyűlés rendkívül népes volt. Képviselve volt ott az egész vármegye főrangú, értelmiségi és birtokos osztályának színe-java.

Dr. Sólyom-Fekete Ferenc megnyitó beszédében azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a nagyfokú érdeklődés, mely

¹⁾ Ennek s a következő ülésnek jegyzőkönyve megtalálható Társulatunk levéltárában. Titkári ügyiratok. I. csomó 12. és 13. drb.

az első felhívásra ily impozánsan nyilvánult meg, az alakuló társulatnak szép jövődőjét biztosítja.

Az elnöki megnyitó után Kun Róbert olvasta fel jelentését mindazon mozzanatokról, amelyek eddig az egyesület életrekeltésére vonatkoztak, főként pedig ismertette a szervező bizottság működését.¹⁾ Végül tudomásul hozta, hogy a taggyűjtés eddigi eredményeképpen jelentkezett összesen 37 alapító, 162 rendes és 318 pártoló tag.

Ezután az elnök tárgyalásra tűzte ki az alapszabályokat. Az 1. §-nál, vagyis az egyesület nevének eddig még eldöntetlen kérdésénél újból nagyobb szabású vita indult meg. Réthi Lajos nem tartotta elfogadhatónak az elnök által javasolt: »Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Közművelődési Társulat« elnevezést, mert az egyrészt nagyon hosszú és emiatt a közhasználatba sohasem mehetne át, másrészt azért, mert a címnek szabad kevesebbet kifejezni, de többet semmi esetre sem. A »Közművelődési« jelző pedig oly általános, hogy a létesítendő egyesület semmiképpen sem művelheti alaposan mindazon tudományágakat, melyeket ezen jelző után sejtünk lehetne. Sőt mivel a történeti vonatkozású maradványokon kívül Hunyadmegye terményeit, természeti nevezetességeit, népviseletét múzeumi gyűjteményben akarja az egyesület ismertetni, megörökíteni, azért a maga részéről ajánlja a »Hunyadmegyei Múzeum Egylet« elnevezést.

Jósika Géza báró az aláírási ívek miatt az eredeti elnöki javaslatot kívánta fentartani, mert az aláírási ívek ily nevű társulat számára toboroztak tagokat. Ily értelemben nyilatkozott Lázár Farkas, míg László Zsigmond Réthi Lajos indokait fogadta el. Sándor Domokos hivatkozva a Britisch Múzeum nevére szintén Réthi Lajoshoz csatlakozott. Kun Róbert és br. Jósika Géza az elnök javaslata mellett szólaltak fel, Balomiri János pedig a Réthié mellett kardoskodott. Végre Réthi Lajos élve a zárószó jogával, kijelentette, hogy bár az ellene szólók őt érveikkel meg nem győzték, a többség hangulata miatt hajlandó elfogadni az eredeti címet, de »Múzeum Egylet« hozzátoldással s azért e címet ajánlja: »Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Múzeum Egylet.« Erre az elnök hajlandónak nyilatkozott az eredeti tervzetben befog-

¹⁾ A közgyűlési jegyzőkönyv hitelesített eredetije Társulatunk levéltárában az eddig említett jegyzőkönyvek után 14. szám alatt található.

lalt »Közművelődési« jelzőt s a címet e nélkül ajánlja elfogadás végett. Szavazás alá kerülve a dolog, a többség ez utóbbi értelemben döntött. Erre az elnök határozatképen kimondotta, hogy a megalakítandó egyesület neve: »Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat.

Ezután határozatba ment, hogy a közgyűlés a teljes egészében felolvasott és elfogadott alapszabály-tervezetet az elnökség útján megerősítés végett mielőbb felterjeszti a belügyminiszteriumhoz. Ezzel a kiküldött szervező bizottság feladata véget ért s azért az elnök társai nevében is bejelentette lelépését. Mire a közgyűlés köszönetet szavazott úgy dr. Sólyom-Fekete Ferencnek, mint az elnöklete alatt működött bizottsági tagoknak sikeres munkájukért.

A közgyűlés ezután tanácskozásainak vezetése céljából elnökül Pogány Györgyöt, jegyzőül Kun Róbertet választotta meg. Az elnök a tisztikar megválasztását tűzte ki napirendre s evégből a szavazatszedő bizottság tagjaiul báró Jósika Géza elnöklete mellett Apáthy Lászlót, dr. Hankó Vilmost és Tornyai Sándort kérte fel.

A szavazás megtörténvén, az elnök a következő eredményt hirdette ki: Beadott összesen 35 szavazat s ezek szerint a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat a következőket választotta meg a tisztikar tagjaivá: elnökül 34 szavazattal gr. Kuun Gézát, alelnökül 33 szavazattal dr. Sólyom-Fekete Ferencet, titkárrá 32 szavazattal Kun Róbertet, könyvtárossá 33 szavazattal König Pált, pénztárossá 35 szavazattal Lengyel Gergelyt, ügyésszé 20 szavazattal Pető Lázárt. A beadott szavazatok értelmében az igazgató-választmány tagjaivá a következők választottak meg: Barcsay Kálmán, báró Bornemisza Tivadar, Torma Zsófia, Bágya Zsigmond, Buda Ádám, Tornyai Sándor, Dózsa Dénes, dr. Hankó Vilmos, Filtsch Károly, Hüttl József, Kirinyi Lajos, László Ignác, dr. Lészay László, Maderspach János, dr. Reichenberger Zsigmond, Szilvássy László, Moldován Demeter, Maderspach Viktor, Apáthy László, Éder Géza, Réthi Lajos, báró Jósika Géza, ifj. Balogh József, Buda Imre, Sándor Domokos, Téglás Gábor, Papiu János, Sándor Miklós, Szóts Sándor, Pogány György, Gergelyfi Tamás, ifj. br. Jósika Lajos, Lázár Farkas.

A választmány megalkotása után a Társulat elnökének tá-

volléte miatt dr. Sólyom-Fekete Ferenc vette át a tanácskozás vezetését, miután a beléje helyezett bizalmat megköszönte, tiszteinek teljesítését megígérte s ahhoz a tagok támogatását kérte. Az ő indítványára, az alapszabályok 10. §-a értelmében a Társulat tiszteleti tagjaivá választottak a következők: Arányi Lajos, Fraknói Vilmos, Finály Henrik, Henszlmann Imre, Ormos Zsigmond, Pauler Gyula, Pulszky Ferenc, Pulszky Károly, Römer Flóris, Szabó Károly, Szilágyi Sándor és Torma Károly. A jegyzőkönyv hitelesítésére kiküldettek: Pogány György, Réthi Lajos, Apáthy László, dr. Reichenberger Zsigmond és Téglás Gábor. Ennek megtörténte után az elnök a közgyűlést befejezettnek jelentette ki.

Igy alakult meg az idő és körülmények által jól előkészített Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat. A közönség lelkesedése és ügybuzgalma valóságra változtatta azt, amit számos tudománybarát és hivatásos tudós már évtizedek óta óhajtván várt; életre keltette azt az egyesületet, melynek tervét a fáradhatatlan kezdeményező, dr. Sólyom-Fekete Ferenc és az ő útmutatása mellett a kiküldött szervező bizottság körvonalozta.

Legyen érte hála azoknak, akik e munkának eszményi céljáért oly sokat fáradoztak!

VIII.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat működésének első éve.

Az alapszabályok megerősítése. Gr. Kuun Géza első elnöklése (1880 november 3.) Torma Zsófia. Gr. Kuun Géza egyéniségének jelentősége a Társulatban. Közgyűlés 1881 május 29-én.

Mint minden emberi munka megindulásánál, úgy Társulatunk első évének lefolyásánál is mindvégig azt a körülményt figyelhetjük meg a legnagyobb érdeklődéssel, hogy miként küzdött az meg a kezdett nehézségeivel. A rövid tanulmány, melyet e fejezetben Társulatunk gyermekkorának vizsgálatára szánunk, e tekintetben sem lesz szükében a tanulságos eredményeknek.

Mindjárt az első pillanatra szemünkbe tűnik, hogy Társulatunknál, úgy, mint az általában történni szokott, az egyesületi tevékenység előhaladása, fokozódása mindenkor a vezetők, illetve a szereplők ügybuzgóságától, lelkiismeretességétől függött. De ma még hiányzik a kellő történelmi távlat, úgy, hogy ez idő szerint alig lehetséges körülményesen ismertetni a mozgó szempontokat, melyek a Társulat vezérembereit időről-időre lelkesítették, avagy tevékenységre sarkalták. Mert figyelembe kell vennünk, hogy a Társulatnak legbensőbb keblü ügyei a való életben ma is szereplő egyének személyével állottak szoros összefüggésben, s így azok még nem is alkothatják egy szorosan vett történelmi elbírálás anyagát.

Ezen szempontok által korlátolva ismertetni fogom a Társulatnak legelső fontosabb vívmányait, nemkülönben azon eszközöket és akadályokat, melyek működésére mindjárt a kezdetben elhatározó befolyást gyakoroltak. Mert tény az, hogy nem minden kivételre szánt tervet sikerült keresztülvinni, vagy pedig másként volt lehetséges csak azt megvalósítani, mint kívánatos lett volna.

Társulatunk igazgató-választmánya az alakuló közgyűlés után még az 1880. év folyamán három értekezletet tartott. Gondoskodásának legfőbb tárgya volt mindenekelőtt az alapszabályok megerősítésének kieszközlése. E célból június 11-én a választmány

Pogány György indítványára kimondotta, hogy bár illőbb volna az alapszabályokat az elnök útján beterjeszteni, mégis, ha az elnök távollétéből június 15-ig vissza nem érkeznek, terjessze fel azokat az alelnök.

Szükségesnek látszott továbbá mindjárt kezdetben, hogy a mind nagyobb számmal összegyülemelő múzeumi tárgyak számára alkalmas helyiséget szerezzen a Társulat. A Magna Curiának e célra felajánlott toronyépületét egy bizottság megvizsgálván, azt a tárgyak befogadására alkalmasnak nem találta. Volt azonban ennek közelében egy földött szin, mely a szükséges engedélyek és a kellő átalakítások után megfelelt volna egy ideiglenes múzeumi helyiség követelményeinek. A kiküldött bizottság ez irányban tett jelentést a november 3-iki igazgató-választmánynak. A továbbiak s főként az alispán, a kincstár és a bérlő engedélyének megnyerése iránt a december 1-i igazgató-választmány intézkedett.

Ezen két utóbbi ülés folyamán az alapszabályok ügyében is döntő lépések történtek. E fontos ügyet a legnagyobb gondossággal maga a társulati elnök vette a kezébe. A nyár folyamán külföldi útjáról visszaérkezvén, a november 3-iki ülésen elnökölt első ízben gróf Kun Géza.

Székfoglalójában megköszönve a beléje helyezett bizalmat, szerénységében az ő igazán vezetésre temett tudását és erejét csekélynek nyilvánította s kérte hozzá az igazgató-választmány támogatását. Ugy hitte, mint mondá, hogy ezen ülésen már a megerősített alapszabályok alapján kezdheti meg elnöki működését; azonban e reménye nem vált be. A belügyminiszterium ugyanis az alapszabályok megerősítését az 1880 október 12-én 44215. sz. alatt kelt leiratával a következő kiegészítésektől tette függővé: a) a múzeum-igazgató a múzeumba került tárgyakat sorszámmal lássa el, mindegyikről feljegyezvén, hogy kitől és mely árban vásároltatott, vagy kitől ajándékoztatott és hol találtatott; b) hogy a múzeum gyarapodása az érmek kivételével évenként a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának útján a vallás- és közoktatási miniszteriumhoz terjesszessék fel; végül, hogy külföldieket csak a belügyminiszterium engedélyével választhat meg a Társulat tiszteleti tagokká.

Többek véleménye szerint az alapszabályoknak illetén vagy bárminemű módosítása közgyűlésen kívül szabályszerűen nem le-

hetséges, legalább is nagyon aggályos dolog. Azonban az igazgató-választmány a közgyűlés utólagos jóváhagyásának reményében mégis úgy határozott, hogy a miniszteri leirat tárgyalásával kapcsolatban az alapszabályok módosításába is belemegy, mivel a Társulat léteérdeke azt kívánja, hogy az alapszabályok mielőbb megerősítést nyerjenek. Többen azzal is iparkodtak ezen eljárást menteni, hogy itt tulajdonképen nem új alapszabályokról, hanem lényegtelen kiegészítésekről van szó. Így azután a belügyminiszterium által kívánt kiegészítések választmányi gyűlésen eszközöltettek is.

Ezúttal tartotta Torma Zsófia úrnő nagyérdekű felolvasását a Virchow elnöklete alatt 1830 aug. 5—11-ig tartott anthropologiai és régészeti kongresszusról. Ismertette a külföldi tudósoknak véleményét azon gyűjteményéről, melyet ő ezen kongresszussal kapcsolatos régészeti kiállításra magával vitt.

Torma Zsófiának Társulatunk kebelében itt megkezdett munkássága a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat történetében mindenkoron emlékezetes marad. Az ő nevének említésénél nem haladhatunk tovább anélkül, hogy a hála és kegyelet nevében tisztelettel ne rójuk le a megemlékezés adóját e lelkes és a tudományok iránt annyi buzgósággal eltelt honleány szelleme előtt. Ott állott ő a Társulat megeremtői sorában mindjárt kezdetben s onnét kezdve a legértelmesebb tudományos értekezések egész sorozatával gazdagította, emelte a társulati üléseket. Számos iratát őrzi levéltári gyűjteményünk, s ezekben példás lelkesedéssel gondol mindig a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatra, mindannyiszor biztosítva annak számára segítségét, közreműködését.

Az ő egyénisége ezeken kívül azért is szolgált kiváló diszével Társulatunknak, mivel ő hazánk női közül azon kevesek egyike volt, akik komoly tudományos tanulmányaikkal, irodalmi és kutatási sikereikkel a külföldön is hírt szereztek maguknak. A világ tudósai jól ismerték nem csak műveit, hanem gyűjteményeit is. Ha másként nem sikerült régiségeit minél szélesebb körben ismertetnie, ő maga személyesen külföldre vitte azokat, hogy a tudós világnak alkalma legyen tudomást szerezni az ő nagybecsű és a maguk nemében páratlan jelentőségű leleteiről.

Míg külföldi tanulmányutain bőséges okulást iparkodott sze-

rezni főként a híresebb régészeti kongresszusokon az archeologia legújabb fejlődéséről és irányairól, addig idehaza a legszerényebben és legcsendesebben dolgozó munkások egyike volt. S e komoly törekvésében nem engedte magát megtántoríttatni a sokszor, főként munkássága elején tapasztalt kicsinyeskedő bírálatoktól, hanem gyöngé női természete ellenére szinte csodálatos eréllyel és kitartással kutatott tovább. Tudományos munkásságának elismerő jutalmául a kolozsvári egyetem bölcsész doktorává, Társulatunk pedig tiszteleti tagjává avatta.

Társulatunknak a következő, december 1-én tartott igazgatóválasztmányi gyűlésén gróf Kuun Géza azon klasszikus megnyitónak egyikét mondotta el, melyeknek hosszú sora díszíti Év-könyveink lapjait.

»Most még — mondta ő rövid bevezetés után — egyletünk megerősítését várjuk, de már igen közel van azon idő, melyben megerősödését sikeresen eszközölhetjük, melyben sokoldalú munkásságát minden irányban megkezdhetjük. Egyletünk úgy fog igazán virágozhatni, ha mindnyájan, kik Hunyadmegye fiai és leányai vagyunk, szükségessége felől meggyőződünk, ha a szülőföld, az azon élt nemzetségek, saját őseink iránt való szent kötelességnek tartjuk és tudjuk, hogy multunk emlékeit gondos kézzel felkutassuk, faradhatatlanul összegyűjtsük, kritikailag feldolgozzuk. Ilyen módon köti össze magát a jelen embernem a múlt nemzetségekkel, leszünk azok fényes erényeinek részeseivé, okulunk tévedéseiben s buzdulunk a jeles tettek látásán. A reánk közelebből tartozó, a hozzánk közelebb álló példák hathatósabban folynak be cselekedeteinkre, mint a távoliak, mert közvetlenebbül illetik azok benső rugóit lelkünkben. Azon a területen, melyen politikai és kulturális intézmények fejlődtek ki s állandósultak meg, az idők különbözőségei dacára is, múlt és jelen között oly hasonlatosságok jöttek létre, melyek az előbbi megértését az utóbbi számára könnyebbé, termékenyebbé és biztosabbá teszik.«

Ilyen magasztos eszmék hangoztatásával akarta gróf Kuun Géza a tudomány és a magyarság ügyét szolgálni. Emelkedett lelke mindent jól áttekintett, magasan tündöklő szelleme pedig mindenkit maga felé vonzott. Nemcsak ez alkalommal, hanem a Társulat életének egész folyamán ünnep¹⁾ volt számára a Társu-

¹⁾ Dr. Krenner Miklós: Osdolai dr. gróf Kuun Géza emlékezete. XV. Évk. 27. lap.

lat egy-egy választmányi vagy közgyűlése; de az ő elnöki megnyitó beszédei is ünnepei voltak a hazaszeretettől áthatott tudományos fejtegetéseknek.

Oszlopa volt ő mindenkor a megyénk területén bármikor jelentkező kulturális mozgalmaknak s e tekintetben Társulatunk sem alkotott kivételt, az is határtalan odaadással és aprólékos gondoskodással örökös vezetőjét, védnökét tisztelte ő benne. Neve a Társulattal mintegy összeforrott, sőt volt idő, midőn úgy látszott, hogy a Társulat fennmaradása gróf Kuun Gézának a Társulat működésében való részvételétől függ. Valóban, a legutóbbi évek oly tüneteket mutattak, hogy gróf Kuun Géza életének mindjobban lankadó lángjával egyenlő mértékben veszítette a Társulat is életerejét. Ezen látszat, ezen balhiedelem is, mely az emberek gondolatai között szinte kiirthatatlan gyökereket vert, már egymagában is mutatja, hogy miye volt ő a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak.

Míg dr. Sólyom-Fekete Ferenc elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a Társulat megalapításával, addig gróf Kuun Géza a nevelő, fentartó és fejlesztő magasztos tisztét teljesíté Társulatunk körül elnöki hivatásában. Míg egyrészt gondja volt arra, hogy a Társulatot missziójának betöltésében célirányosan vezesse, addig másrészt nemcsak a legfontosabb társulati feladatok keresztülvitelét készítette elő, hanem a legcsekélyebb tárgyakat is átölelte figyelmével, ha azokat a kultúra, az előhaladás szempontjából hasznosaknak tartotta. Azon erőgyarapodásunkban, hírnévünkben, a gyűjteményekben való gazdagságunkban, mely még a külföldön is ismeretessé vált, nagy része van gróf Kuun Gézának.

Ez a nagy férfiú, ki hazánk tudományos életének színvonalát és tekintélyét páratlan lélekerővel Európaszerte elismert magasságra emelte, a mi igénytelen helyi érdekű tudományos vállalkozásunkat nemcsak e hazában, hanem a külföld előtt is figyelemre méltóvá tette. E tény azonban nem csupán azon szerencsés körülménynek volt köszönhető, hogy Társulatunk megszületése óta gróf Kuun Gézának egyéni kiválósága mindenkor nagy súllyal esett latba Társulatunk érdekei mellett, hanem azon mélyreható munkásságnak is, melyet Társulatunk csak gróf Kuun Gézának útmutatása és gyámolítása mellett volt képes kifejteni. Gróf Kuun Gézának vonzó egyénisége volt a társulati élet centruma, ő benne

volt annak súlypontja, az ő marosnémetii tusculanuma a társulati erő kifejtés fókusa; ő ápolta és táplálta annak tüzét, hogy az soha nem lankadva minél nagyobb világot vessen a magyar föld törtenek itt lejátszódott periodusára.

És ha mindaz megtörténhetett volna, amit ő akart és pedig úgy, amint ő akarta, ha az ő ideális jóhiszeműsége és feltétlen bizalma az emberek által mindig csak a tudományos előhaladás lépcsőjéül használtatott volna, akkor Társulatunk működésének eredményei úgy minőség, mint mennyiség szerint jobbak volnának. De így sem voltak az ő tudományos anyaggal és témákkal telített beszédei a pusztában kiáltónak szavai. Azon kevesek, kik őt bármi indító okból követni akarták és arra képesek is voltak, úgyszólván egyenkint is mély nyomait hagyták hátra működésüknek a társulati tevékenység különböző ágaiban.

Gróf Kuun Géza marosnémeti kastélyának minden termében az antik világnak szelleme tükröződött vissza; ő régóta és jól ismerte azokat, s parkjának ódon kövei között végigsétálva naponkint beszélgetett velük. Ilyen elmélkedésből merítette ő lelkének azon állandó ihlettségét, mely tudományos fejtegetéseit a régi világoknak saját-szerű színezetével, előadási modorát klasszikus zománccal vonta be, amely mindennapi életét fejlettebb izléssel s csak a csiszoltabb lelkület által érthető magasztos hangulattal vette körül.

Az ő társalgása mint egy klasszikus zenemű nem mindennapi élvezetet nyújtott az iskolázott, finomult izléssel kimívelt léleknek. E rendkívüli s külső megjelenésében is tipikus egyéniség büszkeségének egyik főtárgyaként a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatot vallotta. Mindvégig híven kitartott mellette, s midőn fizikai erejének hanyatlásával a társulati élet aktív vezetését már nem vállalhatta, az aktív munkásságot még mindig ki-látásba helyezte az elnökségről lemondó soraiban.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat fejlődésének éveiben gróf Kuun Géza szellemi és egyéni nagyságának árnyékában izmosodott. Az ő 23 éves elnöki tevékenysége után oly munkaképes és szívós szervezettel maradt hátra, hogy a jövőben még reá váró nagy feladatok megoldására minden esetre képes lesz.

Ezen reményteljes tudat kezdettől fogva áthatotta Társulatunkat. Céljainak érdekességét, eszközeinek alkalmasságát pedig

a felső hatóság is elismeréssel honorálta s munkásságához az állam tekintélyének védelmét is megadta, midőn 1880 december hó 8-án a belügyminiszterium a felterjesztett alapszabályokat a bemutatási záradékkal ellátta. Az 56577. szám alatt megerősített alapszabályokat Hunyadvármegye alispánja 1880 december 17-én 11746, sz. alatt dr. Sólyom-Fekete Ferenc alelnöknek megküldötte. Erről a ténnyről a Társulat hivatalosan az 1881 január 5-én dr. Sólyom-Fekete Ferenc elnöklete alatt tartott választmányi ülésen vett tudomást. Ezúttal mindjárt el is határozták, hogy az alapszabályokat a Társulat költségén 800 példányban kinyomatják.

1879 november 16-tól egészen 1881 január 5-ig terjedő több mint egy évi időre volt tehát szükség, hogy a Társulat önkormányzatát és tevékenységét alapszabályszerűleg és nyilvánosan kezdhesse meg. Ezután már csak a Társulat kebelében is megállapítható ügyviteli szabályzat megszerkesztése volt hátra. Ennek eszközzése végett ugyancsak a január 5-iki igazgató-választmány egy szerkesztő bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá dr. Sólyom-Fekete Ferenc, Réthi Lajos és Kun Róbert választattak meg.

A legközelebbi közgyűlésig még hat ülést tartott az igazgató-választmány. Ezeket több magas színvonalú felolvasás tette nagyérdekiekké. Az elintézett folyó ügyek közül pedig több műzeumi tárgynak átvétele, a Kenderessy Dénes féle hátszegi rovargyűjtemény megszerzésének kérdése, egy múzeumi helyiségről való gondoskodás ébreszthetnek nagyobb figyelmet.

Az 1881 május hó 28-án tartott rendkívüli választmányi ülés előkészítette a más napra összehívott közgyűlést. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat ezúttal tartotta első rendes közgyűlését. Gróf Kuun Géza azzal tette ezt emlékezetessé, hogy megnyitó beszédében úgyszólván emberöltőkre tervezett programot adott a Társulatlak. Évkönyveink I. kötete a 151-ik laptól kezdődőleg közli ennek a tartalmilag gazdag, szerkezetében ékes elnöki megnyitó beszédnek teljes szövegét. Kimerítő összefoglalásban tárja elének az a tudományos munkásság útján megoldandó problémák nagy számát. Ezeknek egynémelyike már csak az előkészítő munkálatoknak nehézsége és hosszadalmassága miatt is a távol jövő homályába vész.

A titkári jelentés az általános munkakereteken felül ismertette a társadalomnak a Társulattal szemben nyilvánult egyöntetű

támogatását, de megemlékezett arról is, hogy némelyek kicsinylő birálattal fogadták a Társulat működésének kezdeteit. Azonban, mint mondá, ezek, is csakhamar észrevették a jó szándékot, a célirányos vezetést és munkát, de főként a sikert, melyet Társulatunk rövid egy éves múltja alatt is képes volt felmutatni s ezért lassankint elhallgattak, mert tények cáfolták meg szavaikat. A jelentés szerint a Társulat erkölcsi és anyagi erőgyarapodása is figyelemre méltó bizonyítéka a Társulat életrevalóságának és kedveltségének. Az alapító tagok száma ezúttal már 42, a rendeseké 175, a pártolóké 321, ami jelentékeny gyarapodásnak mondható. A pénztárban a be nem fizetett tagsági díjakat és a jelentékeny kiadásokat leszámítva, mintegy 1000 forint állott készen a Társulat céljainak előmozdításához.

A titkári jelentés után az elnök előterjesztette, hogy az alakuló közgyűlésen megválasztott tisztikar megbízatását csak ideiglenesnek, még pedig a végleges megalakulás idejére és annak keresztülvitelére szólónak tekintette. Ezért tisztársai nevében is bejelentette az egész tisztikar lemondását. A közgyűlés ekkor Tóth László indítványára a tisztviselők tevékenységének elismerő kiemelése után mindnyájukat és az igazgató-választmány eddigi tagjait is újból megbízta tisztük viselésével.

A múzeumi, pénztári és könyvtári jelentés meghallgatása után a közgyűlés jóváhagyta a jövő évi költségvetést, azután elfogadta az arra kiküldött bizottság elaboratuma szerint megállapított társulati »Ügyrend«-et.¹⁾ Ezután Arányi Lajos a vajdahunyadi várnak restaurálása, Téglás Gábor pedig a dévai várromok megmentése iránt terjesztett be indítványt. Ezeknek tárgyalását a közgyűlés a választmányra bízta. A gyűlés folyamán igen sokan jelentettek be a múzeum számára kisebb-nagyobb becsű ajándékokat, valamint a múzeum számára megszerzendő tárgyakról is több jelentés érkezett be.

A közgyűlés folyamán a felolvasások sorát Tornyai Sándor kezdte meg: »Hunyadmegye pecsétje és címere« című értekezésével. Ezt követte Torma Zsófia felolvasása »Tordos és Nádor-Válya írásjegyeiről. Majd dr. Sólyom-Fekete Ferenc mutatta be Buda Ádám monografiáját a Hunyadmegyében előforduló madarakról. Ugyanő felolvasta Sólyom-Fekete Zsigmond mérnök érte-

1) I. Évk. 164—171. lap.

kezését a régiak vízépítésetéről, különös figyelemmel Hunyadmegye vízjeire.

A felolvasások tárgyainak tudományos értékű feldolgozása, megyénk múltjára vonatkozó fontossága s az osztatlan figyelem és érdeklődés a jelenvolt közönség részéről élénk bizonyítéka volt a társulati működés valódi hasznának.

E közgyűlés sokoldalú tevékenysége és intézkedései biztos támpontot nyújtottak ezután úgy a tisztviselőknek, mint az igazgató-választmánynak a társulati ügyek további vezetésében. Legfontosabb ténye azonban az volt, hogy tudomásul vette és szentesítette mindazt a tevékenységet, amit a társulati élet az első esztendőben a Társulat alapjainak lerakása és megerősítése körül kifejtett.

A közgyűlés feloszlása után a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat belsőképen úgy, mint külsőképen megerősödve és megerősítve tért tevékenységének útjára.

TÁRCA.

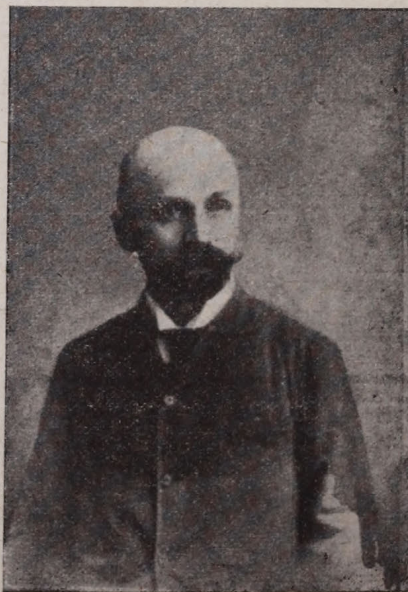
Olaszteleki

KOLUMBÁN SAMU

szül. 1861 dec. 1.—Megh. 1908. május 18.

Társulatunk életében alig mulik el egyik év a másik után, hogy a kegyetlen halál ki ne vegye áldozatait neves tagjaink sorából. A jelen év folyamán is igen súlyos veszteség érte Társulatunkat Kolumbán Samu halálával, aki két évtizeden át volt buzgó, fáradságot nem ismerő belső munkatársunk; több éven át volt Társulatunknak könyv- és levéltárosa, 1903—1905. években titkára s azután haláláig alapító tagja.

1861. dec.
hó 1-én született Olaszteleken Udvarhely vármegyében, székely nemes családból. Iskoláit szülőfalujában kezdte meg, ahonnan szülei egykori iskolamestere unszolására a baróti felsőbb népiskolába, majd a székelyudvarhelyi református kollegium-

ba vitték tanulni. A gimnáziumi osztályokat mindvégig jeles eredménnyel végezvén 1882. jul. 2-án érettségi vizsgálatot tett.

Már kora ifjúságában, sőt mondhatni gyermek korában a szünidőket azzal töltötte, hogy egy-egy vállalkozó és tanulni vágyó diák pajtásával

gyalog bejárta a székelységlakta Erdővidéket s annak népdalait, mondáit, szokásait gyűjtögette, hogy majd később gyűjteményével nagy szolgálatot tegyen a néprajzi tudományos irodalomnak.

Középiskolai tanulói pályájának bevégezése után a brassói II-ik gyalogezrednél egyévi önkéntesi szolgálatot teljesített. Katonáskodása után hajlamait követve, a budapesti áll. polgári iskolai tanítóképző-intézet növendéke lett, ahol mint ösztöndíjas 3 évig tanult.

1886 tavaszán képesítő vizsgálatot tett s ugyanazon év szept. hó 11-én a dévai áll. tanítóképző-intézethez tanárnak kinevezték. Ezen időtől kezdve lett Társulatunknak is tagja s hosszú két évtized alatt annak örömeiben, bánatában szívvel-lélekkel részt vett.

1894-ben alapított családot; családi életének három első éve boldog volt, de később néhai feleségének hosszas betegsége lelkileg úgy megtörte, hogy e miatt súlyos idegbajt kapott. Idegbajának tünetei már jelentkeztek rajta, amikor 1905 év nyarán a budapesti II. ker. áll. tanítónőképző-intézethez áthelyezték. A szívós és a fáradságot nem ismerő lelke új otthonában is csak a munkában látott örömet, de a folytonos munka szervezetét megőrlötte. Bárha körünkből eltávozott is, életének utolsó idejében is részt vett Társulatunk belső életében. Budapesten pedig »szerény és kedves egyénisége, bő tudományos képzettsége csakhamar közbecsülést szerzett számára.« Idegbaja oly nagy mérvben lépett föl az utóbbi időben, hogy orvosa minden szellemi munkától eltiltotta.

A kérélelhetetlen halál 1908 május hó 28-án oltotta ki nemes életét Budapesten.

Irodalmilag a *nyelvészet*, *néprajz* és a *paedagogia* terén működött. Széleskörű munkásságát az alábbiakban közöljük:

Nyelvészetiek: »Szólamódok«, »Párbeszédek«, »Gazdasági műszók«, »Tájszók« (Udvarhelymegye, Erdővidék), »Tájszók« (Hétfalu csángó) (Magyar Nyelvőr XIV., XVI. köt.); »A lozsádi nyelvjárás« »Fon és családja« (Magyar Nyelvőr XXII. köt.); »Lozsádiak« »Tájszók«, »Az »oe« betű és hangja a lozsádi nyelvjárásban« (Magyar Nyelvőr XXIII. köt.)

Néprajziak: »A dévai csángók népdalaiból« (Ethnographia XV., XVII. köt.); »Babonás hiedelmek a dévai csángóknál«, »Kartagó-féle birtokszerzési mondák« (Ethnographia XV. köt.); »Haller Hármaskönyvének egyik meséje székely köntösben«, »A hódolati népszokásai«, »Adatok az udvarhelymegyei székely néphithez«, »Hétfalusi csángó babonák« (Ethnographia VI. k.); »Boszorkány-

avatus« (Ethnographia XII. köt.); »*Lozsádi népszokások*« (Hunyadm. Tört. és Rég. Társ. Évkönyve 1892); »*Lozsádi népdalok és táncok*« (U. o. 1895); »*Törzsökös és beköltözött családok Lozsádra*« (U. ott 1898).

Paedagogiaiak: »*A rajzolás szerepe a népiskolai földrajzi tanításban*« (Néptanítók Lapja 1888); »*Erkölc és iskola*« (U. ott 1889); »*A magyar nyelv tanítása a más nyelvű népiskolákban*« (U. ott 1895); »*A tanító az iskolán kívül*« (U. ott 1892); »*Német nyelv a tanítóképzőkben*« (U. ott 1898); »*A magyar nyelv tanításának új módszere a nemzetiségi iskolákban*« (Magyar Paedagogia XII. évf. 1903).

Több éven át munkatársa volt a »*Magyar Nemzeti Iskola*« c. tanügyi lapnak; a fővárosi lapokban szépirodalmi cikkeket közölt; 1898 febr.-tól huzamosabb ideig szerkesztette Déván a »*Hunyad*« c. hetilapot.

Néprajzi ismeretét és alapos kutatását mi sem igazolja jobban, mint az, hogy Benedek Elek: »*Székely mesemondó*« (Pozsony 1888), »*Magyar mese- és mondavilág*« (Budapest 1894—96) c. műveiben Kolumbánnak mese- és mondagyűjteményét fölhasználta.

Nagy és pótolhatatlan tehát az a veszteség, mely érte Társulatunkat, mikor ilyen munkása kezéből kiesett a toll. Emléke legyen áldott, neve felejtethetetlen, mivel ő a magyar néprajzi irodalomnak egyik legképzettebb munkása volt!

Barthos Indár.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Választmányi ülések.

— Összeállította : *Barthos Indár.* —

I.

Igazgató választmányunk 1908 évi június hó 3-án délután 5 órakor tartott rendes ülést az állami főreáliskola tanári szobájában.

Jelen voltak: Pogány Béla alelnök elnöklete alatt Buda Imre, Pais Elek, Szirtes Henrik, Wanka Béla vál. tagok, Mailand Oszkár múzeum-igazgató, Barthos Indár titkár, Balkányi Ernő könyv- és levéltáros, Kuzaila Péter pénztáros és Bottyán József segédtitkár, jegyző.

Pogány Béla alelnök elnöki megnyitója után hitelesített az 1908 évi január hó 22-én tartott igazgató-választmányi ülés jegyzőkönyve; majd ezután Barthos Indár titkár bemutatta *Szabó Imre* vál. tagnak »*Az oláhok kedd asszonya*« c. értekezését. A szerzőnek az igazgató-választmány önálló kutatáson alapuló értekezéseért, amelyhez 180 községből gyűjtötte össze az adatokat, jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. Szabó tagtársunk kilátásba helyezte azt, hogy értekezését Évkönyvünk lapjain fogja napvilágra hozni.

Évdíjas rendes tagokul 1908 január 1-től kezdődőleg bejelenti a titkár a következőket: *Baczó* Mózes református lelkész *Szászváros*-ból (aj. Dr. Kristóf György vál. tag); *Krausz* Sándor körjegyző *Vulkán*-ról; *Klein* Jakab körjegyző *Urikány*-ból; *Szalánczy* Zoltán földbirtokos *Lupény*-ből; *Kassian* Sándor körjegyző *Lupény*-ből; *Sorbán* István körjegyző *Petrillá*-ról; *Bocsáth* Mihály körjegyző *Livazény*-ből (aj. Nikolajevits Plátó r. tag), akik valamennyien a tagok sorába fölvétettek.

Pogány Béla alelnök azt indítványozta, hogy a tárgysorozatnak azon pontját, amely a f. évi közgyűlés előkészítését volt hivatva megbeszélni, halasztassék el a jövő ülésre, hogy ideje legyen a választmánynak e tárgyról Fáy Béla elnökkel is tanácskozni.

Titkár beterjesztette a következő hivatalos iratokat:

Olvastatik a »Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségé«-nek 84/1908 sz. alatt kelt leirata, mely szerint a módosítandó alapszabályzatokhoz szükséges normal szabályzatok sajtó alatt vannak; a »Magyar Néprajzi Társaság« közgyűlési meghívója; »Múzeumok és Könyvt. Orsz. Főfelügyelőségének« 311/1908 sz. átirata, melyben fölhívja a Társulat figyelmét Gróh Istvánnak: »Magyar díszítő művészet« c. művére; Hunyadvármegye alispánjának 15922/1907 sz. alatt kelt átirata, melynek kíséretében ajándékul megküldi a közművelődési egyesületek kongresszusán fölvelt jegyzőkönyvet; az »Erdélyi Múzeum-Egyesület« brassói vándorgyűlésének meghívója; a Bácsbodrog vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat 25 éves jubileumi közgyűlésének meghívója; az E. M. K. E. marosujvári közgyűlési meghívója; Hunyadvármegye alispánjának 6904/1908 sz. alatt kelt átirata, melyben értesíti a Társulatot, hogy a megye területén levő műemlékek és a nap-nap után fölszínre kerülő régészeti tárgyak védelmére fölhívta a hatáskörébe tartozó összes községi, városi és megyei közigazgatási hatóságokat; Brunowszky Rezső r. tag levele, melyben tudomására hozza a Társulatnak, hogy a tagok sorából kilép; az E. M. K. E. 349/1908 sz. átirata, amelynek kíséretében megküldötte XXX. évi működéséről szóló jelentését; a »Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségé«-nek 164/1908 sz. alatt kelt leirata, melyben tudomására hozza a Társulatnak, hogy a f. évi február havában a régészeti államsegélyről szóló elszámolást tudomásul nem veszi, mivel az 1906—1907 évekre kiutalt néprajzi államsegély nincsen fölhasználva, fölhívja a Társulatot, hogy a fentnevezett évekre kiutalt államsegélyt a Társulat fizesse vissza. Az utóbbi iratra az igazgató-választmány azt a határozatot hozta, hogy a Főfelügyelőségnek ezen irata tévedésen alapul, mivel az elszámolást sűrűtő 130/1907 sz. leirata a postán elveszett. Az igazgató-választmány Mailand Oszkár múzeum-igazgatót bizta meg, hogy ezen ügyben részletes és kimerítő válaszban adja meg a fölvilágosítást a Főfelügyelőségnek az Elnökség útján.

Titkár jelentette, hogy f. évi május hó 28-án Budapesten elhalt *Kolumbán* Samu alapító tag, a Társulatnak hosszas időn keresztül volt könyvtárosa és titkára. Az igazgató-választmány részvételt vett tudomásul a titkár jelentését s elhatározza, hogy a megboldogultól a f. évi Évkönyvben »nekrológ«-ban fog megemlékezni. Elhaltak továbbá az év folyamán: *Wenter* Gerő, *Friedmann* Liviusz, *Besán* Mihály és *Popovics* Miklós r. tagok. Emlékük legyen áldott!

Könyvtáros jelentette, hogy következő művekkel gyarapodott a könyvtár:

1. Csányi Károly: »A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma« 1 köt. (Iparművészeti Múzeum ajándéka).

2. »Magyarország egészségügye 1906 évben« 1 köt. (M. kir. Belügyministerium ajándéka).

3. »Székely Nemzeti Múzeum 1907 évi működéséről szóló jelentés« 1 köt. (Sz. Nemz. Múzeum ajándéka).

4. Dr. Márki Sándor: »Aradi intelem.« (Kölcsy Egyesület ajánd.)

5. »A váci könyv« 1 köt. (Váci Múzeum ajándéka).

6. Wertner Mór: »Árpád nemzetsége« 1 köt. (Szerző ajándéka).

7. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának 1907 évi állapotáról szóló jelentése 1 köt. (Erd. Múz.-Egylet ajándéka).

Múzeum-igazgató jelentette, hogy Barthos Indár titkár 1 drb ezüst denárt és Paikert Henrik földbirtokos r. tag 1 drb ezüst érmet ajándékoztak a Társulat múzeumának.

A pénztár állapota 1908 évi június hó 2-iki lezárással a következő volt:

Bruttó bevétel	12730	kor.	40	fill.
Kiadás	947	»	67	»
Marad	11782	»	73	»
Takarékban	11727	»	23	»
Készpénz	55	»	52	»
Összesen	11782	»	75	»

Vagyoni állapot:

Takarékbetét és készpénz	11782	kor.	75	fill.
Bethlenkapu-alap	485	»	53	»
Postatakarékbetét	473	»	52	»
Összesen	12741	»	80	»

A Társulat vagyonát pénzadományokkal gyarapították: a Hosdái Hitelszövetkezet 2 kor., Dévai Iparosok Hitelszövetkezete 10 kor., Bácsii Hitelszövetkezet 2 korona. A nevezett pénzintézetek e helyen is fogadják Társulatunk hálás köszönetét.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárta.

II.

Igazgató-választmányunk 1908 évi október hó 13-án d. u. 5 órakor tartott ülést az állami főreáliskola tanári szobájában.

Jelen voltak: Fáy Béla elnök elnöklete alatt Benkő András, Beke Ferenc, Dénes Károly, Dr. Gaál István, Göllner Károly, Dr. Görög Ferenc, Mallász József, Wanka Béla vál. tagok, Mailand Oszkár múz.-igazgató, Barthos Indár titkár, Balkányi Ernő könyv- és levéltáros, Kuzaila Péter pénztáros és Bottyán József segédtitkár, jegyző.

Fáy Béla elnök elnöki megnyitója után hitelesített az 1908 évi június hó 3-án tartott igazgató-választmányi ülés jegyzőkönyve.

Évdijas rendes tagokul 1908 évi január hó 1-től bejelenti a titkár a következőket: *Huszth* Aladár kir. bányamérnök, *Clauder* Kálmán fűrészgári igazgató, *Walaska* József kir. bányamérnök, Petrilláról (aj. Sorbán István r. tag); Dr. Barthos Kálmán református főgimn. tanár, Református főgimnázium tanári könyvtára Budapestről (aj. Barthos Indár titkár); akik valamennyien a tagok sorába fölvétettek.

Titkár indítványozza, hogy a f. évi (28-ik) rendes közgyűlés 1908 november 7-én d. u. 5 órakor tartassék meg Déván az állami főreáliskola természettani tantermében. A közgyűlés tárgysorozatát következőképen állította össze:

1. Elnöki megnyitó. Tartja: Fáy Béla elnök.
2. »Marcus Ulpius Traianus római diadaloszlopának hunyadmegyei vonatkozásai.« (Vetített képekkel). Irta és felolvassa: Király Pál erzsébetvárosi áll. főgimn. r. tanár.
3. Titkár jelentése a Társulat 1908 évi működéséről. Előterjeszti: Barthos Indár titkár.
4. Múzeum-igazgató jelentése a múzeum 1908 évi állapotáról. Előterjeszti: Mailand Oszkár múzeum-igazgató.
5. Könyv- és levéltáros jelentése. Előterjeszti: Balkányi Ernő könyvtáros.
6. Pénztárvizsgáló bizottság jelentése. Előterjesztik: Szeles Henrik és Pais Elek v. tagok.
7. Az 1909 évi költségelőirányzati javaslat. Előterjeszti: Kuzaila Péter pénztáros.
8. A választmány megújítása.
9. Jegyzőkönyvhitelesítő bizottság kiküldése.
10. Indítványok, melyek 24 órával előbb az elnöknel írásban beadandók.

Az igazgató-választmány a titkár indítványát elfogadta s a közgyűlés 2-ik pontjához szükséges 39 db diapositiv kép beszerzéséhez 40 kor. utalt ki.

Göllner Károly vál. tag azon indítványát, hogy a fent jelzett diapositiv képeket 20 korona értékben az állami főreáliskola részére átveszi, az igazgató-választmány tudomásul vette.

Titkár betejesztette a következő hivatalos iratokat:

Olvastatik a »Múz. és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségé«-nek 805/1908 sz. alatt kelt leirata, melynek kíséretében megküldötte az 1907 évi működéséről szóló jelentését; a »Vas megyei Kultur-Egylet«-nek 1908 okt. hó 11-iki múzeum megnyitó-ünnepélyére szóló meghívója; a m. kir. központi Statisztikai Hivatal 7316 eln. sz. alatt kelt leirata, melyben az 1909 évi tiszti címtár részére adatokat kér; a »K. u. k. Heeres-múzeum« fölhívása, hogy a Társulat múzeuma »Károly főherceg és kora« cím alatt 1909 évben Bécsben rendezendő hadtörténelmi kiállításon vegyen részt, a múzeumnak birtokában e korra vonatkozó tárgyai nem lévén, a kiállításon részt nem fog venni; a »Múz. és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének« 70/1908 szám alatt kelt körirata, melyben közli a hatáskörébe tartozó tudományos társulatok és múzeumok állami segélyét, a Társulatunk múzeuma a f. évben államsegélyt nem nyert; a »Múzeumok és Könyvt. Országos Tanácsá«-nak 896/1908 sz. alatt kelt leirata, melyben meghívja a Társulatot 1908 nov. 11. és 12-én Szombathelyen tartott közgyűlésére; a »Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének« 592/1908 sz. alatt kelt leirata, melynek kíséretében megküldi a »Magyar Nemzeti Múzeum«-nak 1907 évi állapotáról szóló jelentését; az »Alsó-fehérmegyei Tört., Régészeti és Természettudományi Egylet«-nek az 1908 évi június hó 28-án tartott közgyűlési meghívója; Hunyadvármegye főispánjának 346/1908 sz. alatt kelt íráta, melyben a »Magyarországi románok« c. mű ajánlása tárgyában kibocsátott megkeresvényét visszakéri; a fölolvastott iratokat a választmány tudomásul vette.

Könyvtáros jelentette, hogy a következő ajándékokkal és cserepéldányokkal gyarapodott a Társulat könyvtára:

1. Dr. Pillitz Benő: Veszprémmegye növényzete 1 köt.
2. A Veszprémmegyei Múzeum-Bizottság 1907 évi jelentése 1 köt. (Veszprémmegyei Múzeum-Bizottság ajándéka).
3. Kalmár Elek: A Szepesmegyei Történelmi Társulat 1908 évi Évkönyve 1 köt.

4. Párvy Sándor: Székfoglaló beszéde 1 füzet. (Szepesmegyei Tört. Társulat ajándéka).

5. Br. Nopcsa Ferenc: A katolikus Észak-Albánia 2 köt. (Szerző ajándéka).

6. Br. Nopcsa Ferenc: Die Mineralquellen Macedoniens 1 köt. (Szerző ajándéka).

Nagy Lajos vál. tag ajándéka:

7. M. T. Ciceronis Epistolae 1726. 2 köt.

8. P. Vergilii M. Opera 1736. 2 köt.

9. P. Ovidius Naso: Elegiae 1749. 2 köt.

10. M. T. Cicero: Orationes 1755. 3 köt.

11. P. Ovidius Naso: Metamorphosis 1 köt.

12. Németország és Középeurópa térképe 1846. 1 köt.

13. Az »Alsófehérmegyei Tört., Régészeti és Természettudományi Egylet« XIV. Évkönyve 1 köt. (Cserepéldány).

Az igazgató-választmány e helyen is hálás köszönetét fejezi ki a nemes adakozóknak. Könyvtáros kérésére az igazgató-választmány egy könyváltványra a szükséges összeget megszavazta s föl hívta a pénztárost, hogy e címen a jövő évi költségelőirányzat terhére megfelelő összeget állítson be.

Múzeum-igazgató a következő ajándékokat jelentette be:

1 drb Domitianus érem, 1 drb fibula, 1 drb arany nyakláncrészlet, 2 drb érem, 1 drb ezüst érem (Herbay Ágost veceli körjegyző ajándéka); 1 drb ezüst érem I. Mátyás korából (Makray Aladár r. tag ajándéka). A nemes adakozók e helyen is fogadják Társulatunknak hálás köszönetét.

Múzeum-igazgató jelentette továbbá, hogy a múzeum helyiségben 101 kor. 20 fillér javítási költség merült föl, kéri a választmányt, hogy ezen összeget Ujváry Jenő asztalos számlájára utaltványozza ki. Tudomására hozza továbbá a választmánynak azt, hogy a »Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségé«-nek 1864/1908 sz. alatt kelt leiratára a fölvilágosító választ az Elnökség útján beterjesztette.

A pénztár állapota 1908 évi okt. hó 13-iki lezárással a következő volt: Bruttó bevétel 12855·74 K. Összes kiadás 960·89 K. Maradvány 11894·85 K. Ebből takaréketétben 11724·23 K. Kézi pénztáron 167·62 K. Összesen 11894·85 kor. *Tényleges vagyoni állapot:* Takaréketét és készpénz 11894·85 K. Postatakarék befizetés 573·52 K. Bethlen-kapú alap 485·53 K. Összesen: 12953·90 kor.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárta.

TÁRSULATI NÉVKÖNYV

1908 év végén.

Tisztíkar:

ELNÖK:

FÁY BÉLA r. és vál. tag, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos. Lakóhelye: Dédács, up. Piski.

ALELNÖK:

POGÁNY BÉLA r. és vál. tag, Hunyadvármegye alispánja. Lakóhelye: Déva, Petőfi Sándor-utca 1. (Vármegyeház).

TITKÁR:

BARTHOS INDÁR r. és vál. tag, állami főreáliskolai tanár. Lakóhelye: Déva, Vörösmarty Mihály-utca 12.

SEGÉDTITKÁR:

BOTTYÁN JÓZSEF r. és vál. tag, állami főreáliskolai tanár. Lakóhelye: Déva, Székely-utca.

MÚZEUMIGAZGATÓ:

MAILAND OSZKÁR r. és vál. tag, állami főreáliskolai tanár. Lakóhelye: Déva, Eötvös József-tér.

KÖNYV- ÉS LEVÉLTÁROS:

BALKÁNYI ERNŐ r. és vál. tag, állami főreáliskolai tanár. Lakóhelye: Déva, Hunyadi János-út.

VÁRBIZOTTSÁGI ELNÖK:

HAJDU CZKY JÓZSEF r. és vál. tag, nyug. áll. főreáliskolai tanár, a Dévai Takarékpénztár igazgatója. Lakóhelye: Déva, Eötvös József-tér.

ÜGYÉSZ:

Dr. LEITNER MIHÁLY r. és vál. tag, köz- és váltóügyvéd, a »Déva és Vidéke« szerkesztője. Lakóhelye: Déva, Petőfi Sándor-utca.

PÉNZTÁROS:

KUZAILA PÉTER r. és vál. tag, állami tanítóképző-intézeti tanár. Lakóhelye: Déva, Eötvös József-tér.

Igazgató-választmány:

Dévaiaik: Dr. Apáthy Árpád, Balázs Béla, Balog Gyula, Beke Ferenc, Benkő András, Br. Bornemisza Lipót, Borostyány Béláné, Borostyány Béla, Buda Imre, Csulay Lajos, Dénes Károly, Dr. Gaál István, Göllner Károly, Kontz Domokos, Lipták Máté, Pais Elek, Bitai Béla, Szabó Imre, Szeles Henrik, Székely Mózes, Szirtes Henrik, Wanka Béla.

Nem dévaiaik: Dr. Amlacher Albert, Buda Ádám, Derzsi Ödön, Fekete Károly, Dr. Görög Ferenc, Heinrich Viktor, Br. Kemény József, Krasznay Olivér, Dr. Kristóf György, ifj. Lázár Farkas, Mallász József, Nagy Lajos, Priváry Géza, Dr. Strausz Árpád, Gróf Wass Ármin.

Tiszteleti tagok:

Tiszteleti alelnök: Réthy Lajos királyi tanácsos (1906*) Budapest.

Tiszteleti múzeumigazgató: Téglás Gábor c. főigazgató (1903) Budapest.

Dr. Amlacher Albert ág. ev. lelkész (1894) Romosz.

Gr. Apponyi Albert v. b. t. t., vallás- és közoktatásügyi miniszter (1906) Budapest.

5 Dr. Berzeviczy Albert v. b. t. t., Magyar Tud. Akadémia elnöke (1905) Budapest.

Gr. Csáky Albin v. b. t. t., főasztalnokmester (1891) Szepesmindszent.

Dr. Csánki Dezső orsz. levéltáros (1887) Budapest.

Fraknoi Vilmos arbei vál. püspök, a Múzeumok és Könyvt. Orsz. Főfelügyelője (1881) Budapest.

Dr. Hampel József udvari tanácsos, egyetemi tanár (1883) Bpest.

10 Dr. Jung Gyula egyetemi tanár (1891) Prága.

Dr. Keller Ottó egyetemi tanár (1897) Prága.

Gróf Mailáth Gusztáv Károly v. b. t. t., erdélyi róm. kath. püspök (1897) Gyulafehérvár.

Dr. Márki Sándor egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.

Dr. Moldován Gergely egyetemi tanár (1897) Kolozsvár.

15 Szalay Imre, Ferencz József rend lovagja, Nemz. Múzeum igazgatója, miniszteri tanácsos (1905) Budapest.

Dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.

Dr. Thaly Kálmán országgyűlési képviselő, történetíró (1907) Bpest.

Dr. Veress Endre tanár, történetíró (1905) Kolozsvár.

* A zárójelben közölt év jelzi a közgyűlést, melyen az illető megválasztatott.

- Dr. Wertner Mór orvos, történetíró (1900) Párkány.
 20 Dr. Wlassics Gyula v. b. t. t. közigazgatási bíróság elnöke (1897)
 Budapest.
 Dr. Zimmermann Ferenc városi levéltáros (1897) Nagyszeben.
 Dr. Zsilinszky Mihály v. b. t. t., ny. államtitkár (1897) Budapest.

Összesen : 22.

Elhalálozott tiszteleti tagok:

- Dr. Arányi Lajos egyetemi tanár † Budapest.
 Barabás Miklós festőművész † Budapest.
 Baritiu György történetíró † Nagyszeben.
 Dr. Benndorf Ottó egyetemi tanár † Bécs.
 5 Dr. Császka György kalocsai érsek † Kalocsa.
 Deák Farkas történetíró † Marosvásárhely.
 Dr. Finály Henrik egyetemi tanár † Kolozsvár.
 Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek † Kalocsa.
 Dr. Henszlmann Imre egyetemi tanár † Budapest.
 10 Ipolyi Arnold róm. kath. püspök † Nagyvárad.
 Dr. Kőváry László történetíró † Kolozsvár.
 Gróf Kuun Géza tiszteleti elnök, történetíró † Budapest.
 Lönhart Ferenc erdélyi róm. kath. püspök † Gyulafehérvár.
 Ormos Zsigmond ny. főispán † Temesvár.
 15 Dr. Pauler Gyula orsz. levéltári igazgató, történetíró † Budapest.
 Pogány György ny. főispán † Déva.
 Dr. Pulszky Ferenc Nemzeti Múzeumi igazgató † Budapest.
 Pulszky Károly műtörténetíró † Ausztráliában.
 Rómer Flóris egyetemi tanár † Nagyvárad.
 20 Salamon Ferenc egyetemi tanár † Budapest.
 Dr. Súlyom-Fekete Ferenc ny. törvényszéki elnök † Déva.
 Szabó Károly egyetemi tanár † Kolozsvár.
 Gr. Szécsen Antal történetíró † Bécs.
 Dr. Szilágyi Sándor történetíró † Budapest.
 25 Dr. Teutsch Gy. Dániel ág. ev. püspök † Nagyszeben.
 Dr. Torma Károly egyetemi tanár † Porto d'Anzio.
 Dr. Torma Zsófia író † Szászváros.
 Trefort Ágoston vallás- és közokt. miniszter † Budapest.

Összesen : 28.

Alapító tagok:

	Ő Felsége I. Ferencz József dicső királyunk	1887	200	kor. b*
	** <i>Bágya Farkas</i> földbirtokos Lőcse	1880	100	» k.
	<i>Bágya Zsigmond</i> ny. főszolgabíró Nagyenyed	1880	100	» b.
	<i>Barcsay Béla</i> földbirtokos Déva	1880	100	» b.
5	Beke Ferenc földbirtokos Déva	1895	100	» b.
	<i>Benedikty József</i> földbirtokos Vajdahunyad	1880	100	» k.
	Benedikty Lajos földbirtokos Guraszáda	1895	100	» k.
	Br. Bornemisza Tivadarné Marosillye	1891	100	» b.
	<i>Buda Ádám</i> földbirtokos Rea up. Hátszeg	1880	100	» k.
10	Dévai Előlegezési Szövetkezet Déva	1885	100	» b.
	Dévai Nemzeti Kaszinó	1885	100	» b.
	Emich Gusztáv kir. asztalnok Budapest	1883	100	» k.
	<i>Gergelyfi Tamás</i> magánzó Déva	1880	100	» b.
	<i>L. Gyárfás Ferenc</i> kuriai bíró Budapest	1880	100	» b.
15	Hátszeg város képviselőtestülete	1902	100	» b.
	<i>Hollaki Imre</i> földbirtokos Acsuva (Aradm.)	1880	100	» k.
	Br. Horváth Ödönné Alvinc	1883	100	» b.
	Gr. Horváth Tholdy Lajosné Ádamos (Kiskü- küllőmege)	1885	100	» k.
	<i>Hunyadm. Első Takarékpénztár</i> Hátszeg	1880	100	» b.
20	Inkey Béla földbirtokos Óraljaboldogfalva	1886	100	» k.
	Br. Jósika Lajosné Kolozsvár	1886	100	» b.
	<i>Br. Jósika Lajos</i> Tihó (Szilágym.)	1880	100	» b.
	<i>Br. Jósika Samu</i> Kolozsvár	1880	100	» b.
	Br. Kemény József Marosnémeti	1902	100	» b.
25	Kolozsvári Nemzeti Kaszinó	1885	100	» b.
	Dr. Krenner Miklós áll. főreálisk. tanár Arad	1901	100	» b.
	Gróf Kuun Gézané Kolozsvár	1885	100	» b.
	<i>Cs. Lázár László</i> földbirtokos Lapusnyak	1880	100	» b.
	Gr. Lónyai Gábor Deregyő	1885	100	» k.
30	Gr. Mailáth Gusztáv Károly erd. róm. kath. püspök Gyulafehérvár	1897	200	» b.
	<i>Br. Nopcsa Elek</i> Hátszeg	1880	100	» b.

* A név utáni évszám a belépés évét, az azutáni szám az alapítvány összegét, a »b« betű a befizetést, a »k« betű az alapítvány kamatjának fizetését jelzi.

** A *dülbetűvel* szedett tagok Társulatunknak alapítása óta tagjai.

	Petrozsény és Livazény községek	1886	100	kor. k.
	<i>Pogány Károly</i> ny. főispán Lugos	1880	100	» b.
	<i>Rudai 12 apostol bányatársaság</i> Brád	1880	100	» b.
35	<i>Salgótarjáni Köszénbánya r.-t.</i> Petrozsény	1880	100	» b.
	Br. Szentkereszty György Hosszúaszó	1892	100	» b.
	<i>Szereday Aladár</i> földbirtokos Szentmihály	1880	100	» b.
	Téglás Gábor c. főigazgató Budapest	1885	100	» b.
	Gr. Teleki Samu Sároberke	1883	100	» b.
40	<i>Török Árpád</i> főszolgabíró Puj	1880	100	» b.
	Gr. Wass Ármin cs. és kir. konzul Guraszáda	1905	100	» b.
	Gr. Wass Ottilia Kolozsvár	1883	100	» b.
	Br. Wesselényi Istvánné Kolozsvár	1887	100	» b.

Összesen : 43.

Elhalálozott alapító tagok:

	Alsó Elekné Déva	1883	100	kor. b.
	Dr. Arányi Lajos egyetemi tanár Budapest	1887	100	» b.
	Bágya Károly Fehérvíz	1880	100	» b.
	Özv. Barcsay Lászlóné Déva	1883	100	» b.
5	Bernát Miklós kir. közjegyző Hátszeg	1880	100	» b.
	Gr. Bethlen Miklós Nagybecskerek	1898	200	» b.
	Csongrády Kálmánné Vessződ	1898	100	» b.
	Fáyné Kuun Irma Dédács	1905	1000	» b.
	Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek	1883	200	» b.
	Gr. Horváth Tholdy Lajos Ádámos	1880	100	» b.
10	Br. Jósika Géza Branyicska	1880	100	» b.
	Br. Jósika János Lemberg	1884	100	» b.
	id. Br. Jósika Lajos Kolozsvár	1880	100	» b.
	Br. Jósika Leó Zsibó	1880	100	» b.
15	Br. Jósika Fanni Branyicska	1885	100	» b.
	Kenderessy Ernő Déva	1885	100	» b.
	Kolumbán Samu Budapest	1905	100	» b.
	Kőváry László Kolozsvár	1899	100	» b.
	Gr. Kun Kocsárd Algyógy	1880	100	» b.
20	Kun Róbert Déva	1889	100	» b.
	Gr. Kuun Géza Marosnémeti	1880	2200	» b.
	Lázár Pál Oszkár Lapusnyak	1880	100	» b.

	Gr. Lónyai Menyhértne Budapest	1883	100	»	b.
	Lönhárt Ferenc Gyulafehérvár	1884	200	»	b.
25	id. Maderspach Viktor Iszkrony	1880	100	»	b.
	Moldován Demeter Nagyszeben	1880	100	»	b.
	Nemes János Kolozsvár	1891	100	»	b.
	Pogány Ádám Déva	1880	100	»	b.
	Pogány György Déva	1880	100	»	b.
30	Puy Zsigmond Puj	1880	100	»	b.
	Br. Radák Ádámne Mikeszásza	1885	100	»	b.
	Dr. Sólyom-Fekete Ferenc Déva	1880	100	»	b.
	Szentiványi Gáborné Marossolymos	1880	100	»	b.
	Gr. Teleki Domokosné Kolozsvár	1893	100	»	b.
35	Dr. Torma Zsófia Szászváros	1880	100	»	b.

Összesen : 35.

Évdijas rendes tagok:

Dr. Apáthy Árpád megyei fő- ügyész Déva 98.	<i>Barcsay Lajos</i> földb. Déva 80.
<i>Apáthy László</i> kir. táblabíró Budapest 80.	15 <i>Barcsay Adorján</i> jogszigorló Déva 907.
Állami leányiskola Déva 905.	Barna Bertalan kir. keresk. ügyi miniszt. mérnök Bpest 901.
Állami leányiskola igazgatósága Szászváros 97.	Bartha Árpád kórházi gondnok Kőrösbánya 99.
5 Baczó Mózes reform. lelkész Szászváros 908.	Dr. Barthos Kálmán reform. fő- gimnáziumi tanár Bpest 908.
Balázs Árpád máv. felügyelő Piski 97.	Ludányi Bay Ilona Csaroda (Beregmegeye) 900.
Balázs Béla tanítóképző-intézeti tanár Déva 906.	20 Báncs Emil m. kir. postafel- ügyelő Déva 907.
Balog Géza kereskedő Déva 908.	Beck Mósin 907.
Balog Gyula bankigazg. Déva 87.	Benkő András s. tanfelügyelő Déva 905.
10 <i>Balog József</i> királyi táblabíró Szászváros 80.	Biró Kálmán kir. törvyszéki bíró Torda 99.
<i>Dr. Balog Pál</i> vm. tiszti fő- orvos Déva 80.	Bitai Béla ref. lelkész Déva 907.
<i>Barcsay Béla</i> földbirt. Déva 80.	25 Blascheck Aladár főmérnök Vul- kán 908.
Barcsay Gábor földbirt. Csóra 83.	

- Blum Zsigmond nagykereskedő Déva 901.
- Bocsáth Mihály körjegyző Liva-
zény 908.
- Borbátviz község 905.
- ifj. Bordeaux Pál p. ü. tisztvi-
selő Déva 907.
- 30 Br. Bornemisza Lipót főispán
Déva 907.
- Borostyán Béla áll. főreáliskolai
tanár Déva 87.
- Borostyányné Schnegon Vilma
polg. leányisk. igazg. Déva 87.
- Bors Emil bankigazg. Déva 908.
- Brassován Ferenc födbirtokos
Hondol 95.
- 35 Bratán János megyei allelváltáros
Déva 906.
- ifj. Brády Albert földb. Brád 92.
- Brády Árpád földbirt. Brád 92.
- Brády Lipót* földbirt. Brád 80.
- Brázovay Elekné Brázova 85.
- 40 Brunowszky Rezső tanítóképző-
intézeti igazgató Losonc 906.
- Buda Imre takarékp. pénztáros
Déva 98.
- Buda Károly* főszolgabíró Pet-
rozsény 80.
- Buda Lajos földbirtokos Petro-
zsény 905.
- Cirbesz Dezső áll. főgimnáziumi
tanár Petrozsény 907.
- 45 Clauder Kálmán fűrészgári igaz-
gató Petrilla 908.
- Csernovits Mihály földbirtokos
Zám 95.
- Csulay Lajos várm. főjegyző
Déva 900.
- Csűrös Imre m. levéltáros 98.
- Demián Vazul gör. kel. esperes,
országgy. képviselő Brád 83.
- 50 Derzsi Ödön áll. főgimn. tanár
Petrozsény 907.
- Dénes Károly kir. tanfelügyelő
Déva 906.
- Dévai állami főreáliskola tanári
könyvtára 97.
- Dévai áll. főreáliskola »Salamon
Ferenc« önképzőköre 97.
- Dr. Diósi Sámuel főrabbi Déva 97.
- 55 Dózsa Dénes ny. reform. főgimn.
tanár Szászváros.
- Englisch Béla vendéglős Temes-
vár 902.
- Eperjessy István szolgabíró Kő-
rösbánya 98.
- Dr. Erdélyi István orvos Szász-
város 99.
- Erdős László m. kir. állatorvos
Petrozsény 908.
- 60 *Gr. Eszterházi Miguel* Ko-
lozsvár 80.
- Dr. Farkas Béla kir. közjegyző
Déva 97.
- Fekete Károly főszolgabíró Hát-
szeg 99.
- Ferencrendi zárda Déva 908.
- Dr. Finály Henrik VII. ker. áll.
főgimn. tanár Budapest 905.
- 65 Fodor Gyula főszolgabíró Szász-
város 96.
- Frank Viktor keresk. Déva 908.
- Fritz Károly mérnök Petrozsény
1907.
- Dr. Gaál István áll. főreálisk.
tanár Déva 902.

- Gaál János mérnök Orosháza 906.
- 70 Gábor Péter járási irtok Puj 907.
- Gerbert Guidó bányatulajdonos Petrozsény 99.
- Dr. Gonda József áll. főgimn. tanár Makó 906.
- Göllner Károly áll. főreáliskolai igazgató Déva 903.
- Dr. Görög Ferenc ref. főgimn. tanár Szászváros 905.
- 75 Hadik Béla áll. főreálisk. tanár Szeged 901.
- Hahn Károly Alsótelek 96.
- Hajtman Pál m. kir. áll. tanítóképzőint. tanár Déva 906.
- Halaváts Gyula orsz. főgeológus Budapest 99.
- Dr. Halmos Brunó ügyvéd Petrozsény 907.
- 80 Dr. Haragos Ádám ügyvéd Déva 1907.
- Heinrich Viktor bányagondnok Petrozsény 907.
- Dr. Hermann Antal egyetemi m. tanár Budapest 98.
- Heves György áll. tanítók.-int. tanár Déva 906.
- Hirsch Adolf* keresk. Déva 80.
- 85 Dr. Hodinka Antal kir. jogakadémiai tanár Pozsony 901.
- Hollaki Arthur* földb. Bpest 80.
- Holicska Imre mérnök 906.
- Holtzer Ferenc keresk. Déva 908.
- Hondol község 95.
- 90 Dr. Horváth Kamilló ügyvéd Déva 908.
- Huszth Aladár bányamérnök Pet-rilla 908.
- Jakab János áll. főgimn. tanár Karánsebes 907.
- Janza Vazul főszolgabíró Petrozsény 908.
- Br. Jósika Samuné Kolozsvár 81.
- 95 Kassián Sándor körjegyző Lú-pény 908.
- Kenderessy Árpád földbirtokos Déva 905.
- Kiss Sándor olajgyáros Kolozs-vár 99.
- Klein Jakab körjegyző Urikány 1908.
- Kodra Gyula járási számvevő Petrozsény 908.
- 100 *Kohn Jónás* kereskedő Maros-illye 80.
- Kontz Domokos polgármester Déva 99.
- Kovordányi János máv. főmér-nök Kőrösbánya 99.
- Kozma Mihály körjegyző Ris-kulica 99.
- Dr. Körmendy Gyula* orvos Brád 80.
- 105 Krasznay Olivér főszolgabíró Brád 92.
- Krausz Sándor körjegyző Vul-kán 908.
- Dr. Kristóf György ref. főgimn. tanár Szászváros 905.
- Kroll Gyula könyv- és papir-kereskedő, könyvnyomdatulaj-donos Déva 906.
- Dr. Laufer Árpád ügyvéd Déva 1908.
- 110 Laufer Vilmos könyvnyomda-tulajdonos Déva 906.

- László Zsigmond* ref. lelkész Kisbarcsa 80.
- Ifj. Lázár Farkas főszolgabíró Kőrösbánya 90.
- Lipták Máté megyei főlevéltáros 135 Déva 906.
- Lupényi áll. iskola 98.
- 115 Makay Jenő áll. tanítók-intézeti tanár Déva 906.
- Makray Aladár ny. árvaszéki ülnök Déva 98.
- Makray László földbirtokos Felpestes 83.
- Mallász József járási számellenőr Szászváros 907.
- Mara László földbirt. Demsus 99.
- 120 Marosvásárhelyi ref. kollegium könyvtára 98.
- Mátyásovszky József körjegyző Vulkán 95.
- Dr. Mende Manó orvos Déva 906.
- Mezőlivádia község 95.
- Mikanesd község 95.
- 125 *Miksa Imre* földbirt. Hadrév 80.
- Nagy Lajos kir. táblabíró Vajdahunyad 900.
- Dévai Nagy László ny. árvaszéki ülnök Déva 98.
- Naláczy Ákos földbirtokos Nalácvád 82.
- Dr. Nábráczky Gyula ügyvéd Kőrösbánya 99.
- 130 Nehéz János kir. tanfelügyelő 150 Nagyenyed 904.
- Dr. Neumann Manó ügyvédjelölt Vajdahunyad 906.
- Nikolajevits Plátó főszolgabírói iktató Petrozsény 908.
- Nuszbaum József kereskedő Déva 1908.
- Dr. Opri-a Pál gimn. igazgató Brád 99.
- Orbán Lajos ref. főgimnáziumi tanár Szászváros 906.
- Pais Elek áll. főreáliskolai tanár Déva 95.
- Paikert Henrik földbirtokos Sep-rős (Aradm.) 905.
- Pap Adolf földbirtokos Maros-solymos 99.
- Dr. Pap Domokos kir. törvyszéki elnök Déva 900.
- 140 Pataky, László földbirtokos Bor-berek (up. Alvinc) 97.
- Peidl Imre áll. főgimn. tanár Szeged 907.
- Petri Mór kir. tanfelügyelő Bu-dapest 98.
- Péterfi Márton áll. tanító Kolozs-vár, Monostori-út 111. 904.
- Pietsch József körjegyző Fehér-viz 98.
- 145 Pietsch Lajos földbirtokos Fe-hérviz 97.
- Pietsch Sándor határredőrkapi-tány Pozsony 95.
- Piskii áll. népiskola 98.
- Piskii tisztviselő-olvasóköri 82.
- Ponory Sándor* ny. törvyszéki elnök Magyarbrettye 80.
- 150 Priváry Géza áll. főgimnáziumi igazgató Petrozsény 907.
- Reform. főgimn. tanári könyvtár Bpest, IX., Lónyai-u. 4/c. 908.
- Dr. Reisz Béla ügyvéd Vajda-hunyad 906.

- Dr. Réthi Gyula ügyvéd Buda-
pest, Váci-út 73. 98.
- Dr. Riebel Ármin ügyvédjelölt
Vajdahunyd 906.
- 155 Ruder Jenő ipartestületi titkár
Petrozsény 908.
- Sarkadi Viktor vendégl. Déva 908.
- Sárkány Balázs kir. járásbíró
Vajdahunyd 906.
- Schalát József főbányatanácsos
Vajdahunyd 98.
- Schneider József áll. főrealisk.
tanár Déva 908.
- 160 Schusztér Sámuel díjnok Petro-
zsény 908.
- Sorbán István körjegyző Petrilla
up. Petrozsény 907.
- Steinhausz Gyula ny. bányata-
nácsos 904.
- Dr. Strauss Árpád ügyvéd Vajda-
hunyd 906.
- Szabó Antal földbirtokos Király-
bányatoplica 95.
- 165 Szabó Imre p. ü. számtiszt Déva 904.
- Szabó József* bányagondnok
Alsótelek 80.
- Dr. Szabó Márton ref. főgimná-
ziumi tanár Debrecen 901.
- Szabó Lajos körjegyző Brád 95.
- Szacsavay Sándor* földbirtokos
Hidalmás 80.
- 170 Szalatsy Rezső tanítóképző-int.
tanár Déva 906.
- Szalánczy Zoltán földbirtokos
Lupény 906.
- Dr. Szász Iván kir. törvészéki
elnök Torda 90.
- Szászvárosi Takarékpénztár*
1880.
- Szászvárosi ág. ev. leányisk. 98.
- 175 Szászvárosi ág. ev. felsőbb nép-
iskola 98.
- Szászvárosi Kun-kolleg. könyv-
tára 98.
- Szeles Henrik áll. főrealiskolai
tanár Déva 907.
- Szenes Béla takarékpénztári fő-
könyvelő Déva 908.
- Székely Mózes kir. erdőfelügyelő
Déva 906.
- 180 Szirtes Henrik áll. főrealisk.
tanár Déva 900.
- Szóts F. Lajos angol urisزابó,
takarékp. pénztáros Déva 907.
- Sztroiny Román bányatanácsos
Diósgyőr 904.
- Tarján Kristóf áll. főrealiskolai
tanár Déva 908.
- Tarján Ödön áll. főrealisk. tanár
Déva 908.
- 185 *Gr. Teleky Gusztávné* Ko-
lozsvár 80.
- Gr. Teleky Györgyné Nalácsvád
1881.
- Gr. Teleky Károly* Kolozsvár
1880.
- Téglás István kir. tanfelügyelő
Torda 85.
- Gr. Thoroczkay Miklós ország-
képviselő Kernyesd 86.
- 190 Thoroczkay Vencel földbirtokos
Guraszáda 95.
- Tolnai János ügyvéd Déva 87.
- Dr. Tóth Géza főispáni titkár
Déva 907.

Dr. Török Albert ny. főispán Székelyudvarhely 99.	Wanka Ferenc p. ü. főbiztos Déva 907.
Ujváry Jenő épület- és butor- asztalos Déva 907.	200 Br. Wesselényi Istvánné Ko- lozsvár 97.
195 Vargha Lajos áll. főreáliskolai tanár Déva 908.	Winkler Jakab vendéglős Déva 1907.
Váně Ferenc bányamérnök Za- latna 92.	Dr. Wilt György kir. tanfel- ügyelő Nyiregyháza 98.
Várady Bertalan ny. főszol- gabíró Bácsi 80.	Zám község 95.
Vitán Gábor járási számvevő Hátszeg 907.	Br. Zeyk József Marosgombás (up. Nagyenyed) 83.

Összesen : 204.

Átnézet:

Tisztikar	9
Tiszteleti tag	23
Alapító tag	43
Évdíjas rendes tag .	204

Összesen : 279

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10267/195. 2. sz.

Társulatunk eddigi kiadványai:

I.	Évkönyv.	Szerk.	<i>Kun</i>	Róbert.	Budapest,	1882.
II.	»	»	»	»	Arad,	1884.
III.	»	»	»	»	»	1886.
IV.	»	»	»	»	Budapest,	1888.
V.	»	»	»	»	»	1889.
VI.	»	»	<i>Mailand</i>	Oszkár.	Kolozsvár	1891.
VII.	»	»	»	»	»	1893.
VIII.	»	»	<i>Kun</i> Róbert és <i>Téglás</i>	Gábor.	Kolozsvár,	1897.
IX.	»	»	<i>Veress</i>	Endre dr.	Kolozsvár	1898.
X.	»	»	»	»	Déva	1899.
XI.	»	»	»	»	»	1900.
XII.	»	»	»	»	»	1901.
XIII.	»	»	»	»	»	1902.
XIV.	»	»	<i>Kolumbán</i>	Samu.	»	1904.
XV.	»	»	<i>Ballun</i>	Ernő.	»	1905.
XVI.	»	»	<i>Barthos</i>	Indár	»	1906.
XVII.	«	»	»	»	»	1907.
XVIII.	»	»	»	»	»	1908.

Hunyadmegye nemes családjai: Szerk. Veress Endre dr., I. köt. 1 füz. **Hunyadmegye kihalt családjairól:** Kőváry Lászlótól. **Hunyadmegye legrégibb tisztikara:** Dr. Wertner Mórtól, ára 40 fill. 2 füz. **A Hunyadiak:** Dr. Wertner Mórtól, ára 1 korona.

Hunyadmegye nemes családjai: Szerk. Barthos Indár, I. köt. 3 füzet. **Ujlaki Miklós erdélyi vajda családi történetéhez:** Dr. Wertner Mórtól, ára 80 fillér.

„Tisztesség oszlopa“ vagyis Hunyadmegye leírása. Kiadta: König Pál, Déva, 1885. ára 40 fillér.

Benkő József: Hunyadmegyről. Kiadta és fordította: Konecz József, ára 1 korona.

Hunyadm. tört. és rég. társulat előjelei: Dr. Gróf Kuun Géza, ára 70 fillér.

Az «Évkönyveink» 2 koronáért és a többi kiadványaink a fent jelzett árakban Kuzaila Péter társ. pénztáros úrnál rendelhetők meg.